EOS

CZASOPISMO FILOLOGICZNE

ORGAN TOWARZYSTWA FILOLOGICZNEGO.

WYDAWCA TADEUSZ SINKO

ROCZNIK XVIII. — ZESZYT I. — 1912.

WE LWOWIE 1912 — NAKŁADEM TOW. FILOLOGICZNEGO
Z DRUKARNI UNIWERSYTETU JAGIELLOŃSKIEGO W KRAKOWIE
GŁÓWNY SKŁAD WE LWOWIE W KSIĘGARNI GUBRYNOWICZA I SYNA
W LIPSKU W KSIĘGARNI KAROLA W. HIERSEMANNA

EOS

COMMENTARII SOCIETATIS PHILOLOGAE.

EDITOR THADDAEUS SINKO

VOLUMEN XVIII. — FASCICULUS I. — 1912.

LEOPOLI 1912 — SUMPTIBUS SOCIETATIS PHILOLOGAE
PROSTAT LEOPOLI APUD BIBLIOPOLAS GUBRYNOWICZ ET FILIUM
LIPSIAE APUD BIBLIOPOLAM CAROLUM W. HIERSEMANN.

Rocznik, złożony z 2 zeszytów, kosztuje **10** koron, czyli **8** marek czyli **4** ruble srebr., jeden zeszyt **5** koron, czyli **4** marki, czyli **2** ruble srebr.

Członkowie Towarzystwa filologicznego, opłacający rocznej wkładki **8** koron, otrzymują »EOS« bezpłatnie.

Wkładki Członków i opłatę za rocznik przyjmuje skarbnik Towarz.

Prof. Fr. Hoszowski, Lwów, ul Grottgera l. 10.

ADRES REDAKCYI:

Prof. Dr. Tadeusz Sinko, Lwów, ul. Kadecka 14.

Rękopisy, książki i listy uprasza się pod tym adresem nadsyłać.

P. T. Autorów, Wydawców i Nakładców publikacyi z zakresu filologii klasycznej, tudzież literatury humanistycznej, życzących sobie aby publikacye ich były omówione w »Eos«, uprasza się o nadsyłanie redakcyi egzemplarzy recenzyjnych.

De Gregorio Nazianzeno

posteriorum rhetorum grammaticorum lexicographorum fonte.

Pars II [1]).

Scripsit

Ioannes Sajdak.

I.

In Florilegii Lipsiensis specimine (Progr. univ. Lipsiensis 1864) publicavit Antonius Westermann ex cod. Paul. 8 (Bibl. univ. Lips.) tria capita priora florilegii, quod excerptum est uberrimum e gnomologio Κεφάλαια θεολογικὰ ἤτοι ἐκλογαὶ ἐκ διαφόρων βιβλίων τῶν τε καθ' ἡμᾶς καὶ τῶν θύραθεν inscripto quodque Maximo Confessori tribuitur. Quae gnomae apud Maximum non leguntur, sunt Antonii exceptis 15 sententiis, quas farraginis auctor novas adiecit. In his est sententia, quae est cap. XVIII (Περὶ εὐτυχίας καὶ δυστυχίας) num. 6:

Μήτε ἀθυμῶν ἀπελπίσῃς εὐημερίαν, μήτε καλῶς πράττων ἀθυμίαν· εἰς ἐνιαυτὸς τέσσαρας ὥρας φέρει καὶ μία καιροῦ ῥοπὴ πολλὰς πραγμάτων μεταβολάς.

Pars prima: Μήτε ἀθυμῶν... ἀθυμίαν legitur apud Antonium c. 149 p. 239. Omnia sunt Greg. Naz. or. 44 c. 8 (P. G. 36, 616 CD): Μήτε ἀθυμῶν... πράττων καλῶς... ῥοπὴ καιροῦ... μεταβολάς.

Quod ad gnomas trium priorum capitum spectat, ex Gregorio Nazianzeno petitae sunt nonnullae, quas infra profero.

Λόγος Α. Περὶ βίου ἀρετῆς καὶ κακίας. Pag. 9 num. 11.

Τοῦ θεολόγου. Ποιεῖ περιβοήτους οὐ δεξιὰ πρᾶξις μόνον, ἀλλὰ καὶ κακία νικῶσα πονηρῶν εὐδοκίμησιν.

Greg. Naz. or. 4 c. 86 fin. (P. G. 35, 616 A). Cf. infra pag. 3

---

[1]) V. Eos XVI, 2, 1910, 1 sqq.

florilegii Basileensis num. 120. Maxim. I, 14. Georgid. gnomol. in Boissonade Anecd. Gr. vol. I p. 76.

Num. 12.

Σπάνιον ἡ τοῦ ἀγαθοῦ κτῆσις καὶ πρόσαντες, κἂν εἰ πολὺ τὸ μεθέλκον εἴη καὶ προκαλούμενον.

Greg. Naz. or. 2 c. 11 (P. G. 35, 420 C): ...σπάνιον δὲ ἡ τοῦ ἀγαθοῦ κτῆσις... προκαλούμενον. Maxim. I, 12.

Num. 13.

Φύσει πρόχειρον ἡ κακία καὶ πολὺς ἐπὶ τὸ χεῖρον ὁ δρόμος, ὡς ῥοῦς κατὰ πρανοῦς ῥέων ἢ καλάμη τις πρὸς σπινθῆρα καὶ ἄνεμον ῥᾳδίως ἐξαπτομένη καὶ γινομένη φλὸξ καὶ συνδαπανωμένη τῷ οἰκείῳ γεννήματι.

Greg. Naz. or. 23 c. 1 (P. G. 35, 1152 BC): Φύσει μὲν γὰρ πρόχειρον... ὁ δρόμος, ῥοῦς κατὰ πρανοῦς τρέχων... γεννήματι. Maxim. I, 10. Cf. Greg. Naz. or. 2 c. 12 (P. G. 35, 421 AB): ...ἕτοιμοι... πρὸς τὴν τοῦ κακοῦ μετουσίαν οἱ πλεῖστοι καὶ ἐπιτήδειοι, καλάμη τις πρὸς σπινθῆρα, οἶμαι, καὶ ἄνεμον ῥᾳδίως ἐξαπτομένη καὶ δαπανωμένη διὰ ξηρότητα... Carm. II, 1 n. 68 v. 37 (P. G. 37, 1412): Πολὺς γάρ ἐστιν εἰς τὸ χεῖρον ὁ δρόμος... Carm. II, 1 n. 12 (P. G. 37, 1193): Ῥοῦς κατὰ πρανοῦς τρέχων.

Num. 14.

Οὐ πάνυ τι ῥᾴδιόν ἐστι τῶν ἀρετῶν τὴν νικῶσαν εὑρεῖν καὶ ταύτῃ δοῦναι τὰ πρεσβεῖα καὶ τὰ νικητήρια, ὥσπερ οὐδὲ ἐν λειμῶνι πολυανθεῖ καὶ εὐωδεῖ τῶν ἄνθεων (sic) τὸ κάλλιστόν τε καὶ εὐωδέστατον, ἄλλοτε ἄλλου τὴν ὄσφρεσιν καὶ τὴν ὄψιν πρὸς ἑαυτὸ μεθέλκοντος καὶ πρότερον πείθοντος δρέπεσθαι.

Greg. Naz. or. 14 c. 1 fin. (P. G. 35, 860 AB): Ἔστι μὲν οὖν οὐ πάνυ τι ῥᾴδιον τῶν ἀρετῶν... εὐώδει, τῶν ἀνθέων τὸ κάλλιστον καὶ εὐωδέστατον... καὶ πρῶτον δρέπεσθαι πείθοντος. Maxim. I, 11.

Λόγος Γ. Περὶ ἁγνείας καὶ σωφροσύνης. Pag. 18 num. 8.

Τοῦ αὐτοῦ (i. e. Βασιλείου). Κρεῖσσον κατηφὲς ἦθος ἢ τεθρυμμένον.

Greg. Naz. carm. I, 2 n. 33 (Tetrast.) v. 80 (P. G. 37, 934).

Num. 9.

[Τοῦ αὐτοῦ]. Μύρον δοχεῖον σαπρὸν οὐ πιστεύεται.

Greg. Naz. carm. I, 2 n. 33 v. 8 (P. G. 37, 928). Gnomae sub num. 8—9 positae in unum iunctae sunt in codice; disiunctae et Gregorio Naz. adscriptae sunt apud Maximum III, 12—13. Cf. Westermanni adnotationem p. 18.

II.

In libro, qui inscribitur Scriptores aliquot gnomici iis, qui Graecarum litterarum candidati sunt, utilissimi... Basileae 1521, pagg. 142—182 leguntur Ἀνδρῶν ἐπισήμων γνῶμαι. Liber prodiit ex aedibus I. Frobenii, sed editor nusquam indicavit, unde collectionem, quae 297 [1]) apophthegmata et sententias continet, petivisset [2]). Pag. 160 sq. gnomae e Gregorio Nazianzeno sumptae (num. 120—125) inveniuntur, quas ad Gregorii exemplar expensas liceat mihi afferre.

Pag. 160 num. 120.

Γρηγόριος ὁ Θεολόγος φησί· ποιεῖ γὰρ περιβοήτους οὐ δεξιὰ πράξις μόνον ἀλλὰ καὶ κακία νικῶσα πονηρῶν εὐδοκίμησιν.

Greg. Naz. or. 4 c. 86 fin. (P. G. 35, 616 A): Ποιεῖ γὰρ... πρᾶξις... εὐδοκίμησιν.

Num. 121.

Ὁ αὐτὸς εἶπεν· ὁ γὰρ τὸ τοῦ ὄφεος φρόνιμον περὶ τὸ κακὸν τῷ τῆς περιστερᾶς ἀκεραίῳ περὶ τὸ καλὸν ἀναμίξας, οὔτε τὸ φρόνιμον ἐάσει κακοῦργον γενέσθαι, οὔτε τὸ ἁπλοῦν ἀνόητον.

Greg. Naz. or. 18 c. 27 (P. G. 35, 1017 B): Τὸ γὰρ τοῦ ὄφεως φρόνιμον... οὔτε τὸ φρόνιμον εἴασε... ἀνόητον.

Num. 122.

Γρηγόριος ὁ θεολόγος ἔφη· ἀεὶ προτίμα τοὺς καλοὺς τῶν μὴ καλῶν, κακοῖς δ' ὁμιλῶν κακὸς πάντως ἔσῃ, κακοῦ παρ' ἀνδρὸς μή ποτε χρηστὸν πάθῃς· ζητεῖ γὰρ ὧν βεβίωκε συγκνώμην ἔχειν. ἔχθρας ὅρους γίνωσκε, φιλίας δὲ μή.

Greg. Naz. carm. I, 2 n. 33 (Tetrast.) v. 189—192; v. 180 (P. G. 37, 942): ...κακοῖς ὁμιλῶν καὶ κακὸς... χρηστὸν πάθῃς... συγγνώμην ἔχειν...

Pag. 161 num. 123.

Ὁ αὐτὸς <εἶπεν·> τὸ ποιεῖν εὖ τοῦ πάσχειν τιμιώτερον καὶ περισπουδαστότερον κέρδους ἔλεος.

Greg. Naz. or. 14 c. 29 in. (P. G. 35, 896 C): Ταῦτα μὲν οὖν ὁ λόγος καὶ ὁ νόμος καὶ τῶν ἀνθρώπων οἱ μετριώτατοι, παρ' οἷς τὸ εὖ ποιεῖν τοῦ πάσχειν τιμιώτερον καὶ περισπουδαστότερος κέρδους ἔλεος.

---

[1]) In editione sententiae singulae numeris non signantur.

[2]) Cf. C. Wachsmuth, De gnomologio Palatino inedito. Satura philologa Hermanno Sauppio obtulit amicorum conlegarum decas, Berolini 1879, p. 12.

Num. 124.

Οὐ γὰρ ὁ ἐν λόγῳ σοφὸς οὗτος ἐμοὶ σοφός, οὐδ' ὅστις γλῶσσαν εὔστροφον ἔχοι, ψυχὴν δὲ ἄστατον καὶ ἀπαίδευτον· ἀλλ' ὅστις ὀλίγα μὲν ἀρετῆς φθέγγεται, πολλὰ δὲ οἷς ἐνεργεῖ παραδείκνυσι καὶ τὸ ἀξιόπιστον τῷ λόγῳ διὰ τοῦ βίου προστίθησιν.

Greg. Naz. or. 16 c. 2 (P. G. 35, 936 D—937 A): Οὐ γὰρ ὁ ἐν λόγῳ σοφὸς... οὐδὲ ὅστις γλῶσσαν μὲν εὔστροφον ἔχει... καὶ ἀπαίδευτον, ὥσπερ τῶν τάφων, ὅσοι τὰ ἔξωθεν ὄντες εὐπρεπεῖς καὶ ὡραῖοι, μυδῶσι νεκροῖς τὰ ἔνδον καὶ πολλὴν δυσωδίαν περικαλύπτουσιν· ἀλλ' ὅστις ὀλίγα μὲν περὶ ἀρετῆς φθέγγεται... προστίθησιν.

Num. 125.

Ὁ αὐτὸς εἶπεν· μὴ ἄλλους ἰατρεύειν ἐπιχειρήσωμεν αὐτοὶ βρύοντες ἕλκεσιν.

Greg. Naz. or. 2 c. 13 fin. (P. G. 35, 424 A): ...ἢ τῆς παροιμίας μὴ πόῤῥω θέωμεν, ἄλλους ἰατρεύειν ἐπιχειροῦντες αὐτοὶ βρύοντες ἕλκεσι.

III.

I. A. Cramer in Anecdotis Graecis e codd. mss. Bibl. Oxoniensis vol. II (Oxonii 1835) e codice Barocc. 50 saec. XI membr. fol. 210 sqq. edidit tractatum seu lexicon quoddam (Ἐπιμερισμοὶ κατὰ στοιχεῖον γραφικά(?), ubi vis ac notio nonnullorum verborum exemplis ex Gregorio Nazianzeno sumptis illustrantur. Itaque An. Gr. Oxon. II p. 339, 4—8 legitur:

Ἀναλῶ: Γίνεται παρὰ τὸ ἅλις ὃ σημαίνει τὸ ἱκανῶς καὶ δαψιλῶς· ἁλῶ ῥῆμα, καὶ μετὰ τῆς παρὰ προθέσεως παραναλῶ, καὶ σημαίνει τὸ τὰ συνηγμένα καὶ συνηρημμένα διασκορπίζω· ἐξ οὗ καὶ ὁ Θεολόγος· ἢ πόλεμος παρανάλωσεν ἢ σεισμὸς συνέχωσεν ἢ θάλασσα ὑπεδέξατο.

Greg. Naz. or. 40 c. 14 (P. G. 36, 376 D): Ἡ πόλεμος... ὑπεδέξατο... Cf. or. 15 c. 9 (P. G. 35, 928 B): ... οὐ νόσος διέλυσεν, οὐ πόλεμος παρανάλωσεν...

Pag. 360, 30 — p. 361, 1 - 8.

Εὐδαιμονία: Ἔστιν ἐνέργεια ψυχῆς ἐν βίῳ τελείῳ· τοῦτο δὲ εἶπεν[1] διὰ τὸ εὐμετάτρεπτον τῶν ἀνθρώπων μετὰ τῆς ἔξωθεν εὐετηρίας· τοῦτο εἶπεν εἴτε περὶ πλούτου καὶ σώματος Ἀριστοτέλης· ὁ δὲ ἅγιος Γρηγόριος λέγει, ὅτι τὸ μὲν εἶπεῖν ἐνέργεια ψυχῆς κατὰ ἀρετὴν[2] καλοῦ[3]

---

[1]) Lege εἰπεῖν. [2]) Cod. ἀρετεῖν. [3]) Lege καλῶς.

τοῦτο εἴρηκεν, ἤγουν τοῦ πᾶσαν τὴν ἀρετὴν ἔχειν, ἐκεῖνο ἐστὶν εὐδαιμονία· τὸ δὲ εἰπεῖν ἐν βίῳ τελείῳ, καὶ τοῦτο οὐκ ἀσκόπως γινώσκων τὸ εὐόλισθον καὶ εὐμετάτρεπτον· τὸ δὲ μετὰ τῆς ἔξωθεν εὐετηρίας, τοῦτο οὐ καλῶς· εἰ γὰρ οὕτως ἔχει, ἄρα οἱ νοσώδεις [1]) καὶ οἱ πένητες καὶ ἀσθενεῖς οὐκ εἰσὶν εὐδαιμονέστατοι, ἀλλὰ κωλύονται ἐξ αὐτῶν· ὅπερ οὕτως οὐκ ἐστιν.

Greg. Naz. epist. 32 (P. G. 37, 69 CD—72 A): ...οὐκ ἐπαινῶ τοῦ Ἀριστοτέλους τὸ μικρολόγον, ὃς τὴν εὐδαιμονίαν ἡμῖν ὁριζόμενος, μέχρι μέν τινος προῆλθεν ὀρθῶς, ψυχῆς ἐνέργειαν κατ' ἀρετὴν εἶναι ταύτην ἀποφηνάμενος· καὶ προσθείς, ἐν βίῳ τελείῳ, καὶ τοῦτο μάλα σοφῶς, διὰ τὸ τρεπτὸν ἡμῶν καὶ εὐμετάπτωτον τῆς φύσεως. Ἐκεῖνο δὲ οὐκ ἔτι μεγαλοπρεπῶς, ἀλλὰ καὶ λίαν ταπεινῶς, ὅτι καὶ τὴν ἔξωθεν εὐετηρίαν προστίθησιν· ὡς εἰ τύχοι πένης τις ὤν, ἢ νοσώδης, ἢ δυσγενὴς, ἢ φυγόπατρις, παρὰ τοῦτο αὐτῷ τῆς εὐδαιμονίας κωλυομένης. Cf. Aristot. Eth. Nic. I 6, 1097 b. 25 sq.: τὸ ἀνθρώπινον ἀγαθὸν ψυχῆς ἐνέργεια γίγνεται κατ' ἀρετὴν... ἔτι δ' ἐν βίῳ τελείῳ... Ibid. I 9, 1099 a 31: φαίνεται δ' ὅμως καὶ τῶν ἐκτὸς ἀγαθῶν προσδεομένη (scil. ἡ εὐδαιμονία) καθάπερ εἴπομεν.

IV.

Idem I. A. Cramer in Anecdotis Graecis Parisiensibus (e codd. mss. Bibl. Reg. Paris.) vol. I (Oxonii 1839) pagg. 245—312 Stephani scholia in tres libros Rhetorices Aristotelis (Σχόλια τοῦ κυρίου Στεφάνου εἰς Ἀριστοτέλους τεχνὴν ῥητορικήν) vulgavit e duobus codd. Paris. 1869 Gr. fol. 174 sqq. saec. XIV et 1951, saec. XVI fol. 91 sqq. Nonnulla exempla petivit scholiorum auctor ex orationibus Gregorii Nazianzeni e. gr.:

Pag. 251, 28—32.

C. 3, 1. Τρία γένη τῆς ῥητορικῆς, ἀλλὰ μὴν ἄνω εἶδη εἶπε· γένη οὖν τὰ ὑπάλληλα ἄκουσον· διαρεῖται γὰρ τὸ δικανικὸν εἰς κατηγορίαν καὶ ἀπολογίαν, ὡς καὶ τὰ λοιπὰ εἴδη τὰ δύο· κυριώτατος μὲν ὁ παρὼν χρόνος τῷ πανηγυρικῷ· ἴδε τὸν μέγαν Θεολόγον πανηγυρίζοντα· Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε.

Greg. Naz. or. 38 c. 1 in. (P. G. 36, 312 A).

Pag. 269, 31—p. 270. 1—18.

C. 9, 40. Ὅλως δὲ τῶν κοινῶν εἰδῶν ἅπασι... ἁρμόζουσιν οὖν

[1]) Cod. νοσώδης.

τῷ πανηγυρίζοντι μὴ οἷαί εἰσι ταύτας εἰπεῖν· ἀλλ' αὐξῆσαι αὐτὰς καὶ λαμπρύναι, ὡς ὁ μέγας Θεολόγος ἐν τῷ ἐπιταφίῳ μεγαλύνει· τίς εἶδε; τίς ἤκουσε τοιοῦτον θήραμα; ἔλαφοι τῶν λόφων ποθὲν ὑπερφανέντες καὶ τὰ ἑξῆς.

Greg. Naz. or 43 c. 7 (P. G. 36, 501 D—504 A): ...ἔλαφοι τῶν λόφων ποθὲν ὑπερφανέντες ἀθρόως... Τίς ἔγνω τοιοῦτον θήραμα τῶν νῦν, ἢ τῶν πώποτε;

V.

In Anecdotis Graecis Parisiensibus vol. IV (Oxonii 1841) e cod. Paris. Gr. 2669 saec. XVI fol. 2 sqq. in lucem protulit I. A. Cramer Λέξικον κατὰ στοιχεῖον τῆς Ἑλληνικῆς ἁπάσης φωνῆς. Ex hoc lexico ad Gregorium Nazianzenum referenda sunt exempla quae sequuntur:

Pag. 109, 31—32.

Ἀλογίστως: Ἄνευ λόγου καὶ τινὸς αἰτίας. τοῦ Θεολόγου· μηδὲν εἰκῇ μηδὲ ἀλογίστως μηδὲ χαμερπῶς.

Greg. Naz. or. 45 c. 11 (P. G. 36, 637 A): ...μηδὲν εἰκῇ... μηδὲ χαμερπῶς τούτων διατετάχθαι...

Pag. 145, 4—20.

Κατάφασις: ...τὴν δὲ ἀπόφασιν ἐκ τοῦ ἐναντίου λόγος ἀποφαντικὸς τινὸς ἀπό τινος... καὶ Γρηγόριος· νοῦς μὲν οὖν ἤδη καὶ αἴσθησις οὕτως ἀπ' ἀλλήλων διακριθέντα.

Greg. Naz. or. 45 c 7 in. (P. G. 36, 629 D) = or. 38 c. 11 in. (P. G. 36, 321 C): Νοῦς μὲν... διακριθέντα...

VI.

In eodem volumine (An. Gr. Paris. IV) publicavit I. A. Cramer e cod. Barocc. 95 saec. XV fol. 1 sqq. excerptum, quod aliam formam lexici Cyrilliani exhibet. Ibidem pag. 199, 14—16 legitur:

Ξουφηρία(!): Ἡ μυοξία· ἤτοι τῶν ποντικῶν ὁ φωλεὸς ἢ τὴν πολυτέλειαν, ἐκ τῆς ἐπιστολῆς τοῦ ἁγίου Γρηγορίου Θεολόγου· ἐγὼ δέ σου τὸν πόντον θαυμάσομαι καὶ τὴν ποντικὴν ξουφηρίαν.

Greg. Naz. epist. 4 (P. G. 37, 25 A): Ἐγὼ... τὸν Πόντον... καὶ τὴν Ποντικὴν ζοφηφορίαν...

VII.

K. Fuhr in libelli, qui inscribitur Rhetorica (Seorsum impressum e Novis Symbolis Ioachimicis) Halle a. S. 1907, c. III p. 18 sqq. non multa quidem sed optima et de Gregorii Nazianzeni arte rhetorica [1]) et de Alexandro [2]), Zonaeo [3]), Anonymo [4]) tractatuum Περὶ τῶν σχημάτων... auctoribus protulit, quibus liceat mihi hoc loco nonnullas observationes addere.

A. Rhetores posteriores ex Alexandro ut ex fonte quodam hausisse inter omnes constat; quid mirum igitur et rhetorem quendam, cui Byzantinorum temporibus manuale de figuris rhetoricis magis ad ingenia studiosorum vel discipulorum accommodatum conficere propositum esset, eandem viam esse ingressum? Manualis huius exemplar sane non optimum [5]) exstat hodie in cod. Paris. Gr. 2087 s. XIV fol. 247^{v} sqq., qui »Alexandri librum ordine et argumento schematum a nostro (i. e. Alexandro) prorsus differentem, modo contractum modo exemplis ex scriptoribus sacris petitis auctum exhibet« [6]). Codicem hunc cum Alexandri tractatu contulit Christianus Walz et enotavit (Par. 2) passus integros, quibus cum capitibus Alexandri comparatis conspicuum est auctorem [7]) Alexandro debere plurima; sua protulisse tantummodo exempla ex orationibus Gregorii Nazianzeni petita praemissa usquequaque nota καὶ ὁ θεολόγος (in primo schemate [προδιόρθωσις] VIII, 434: καὶ ὁ θεολόγος φησὶ Γρηγόριος), et alia quaedam (ὑπεξαίρεσις p. 437 exemplum ex Homero sumptum; item ex Homero addidit exempla in capite: ἔλλειψις p. 470; ὁμοιοτέλευτον p. 475; ὑπερβατὸν p. 482; nova exempla adiecit in capp. ἐπανάληψις p. 444; ἀντεισαγωγὴ p. 457; συνωνυμία [ταυτολογία] p. 465), omisisse tamen plura (ἀμφιδιόρθωσις p. 435; προκατάληψις p. 437; ὑπεξαίρεσις ibid.; ἐπιμονὴ p. 440 sq.; λεπτολογία p. 442 sq.; ἐπανά-

---

[1]) Imprimis p. 18 adnot. 2.

[2]) Rhetores Graeci ed. Christ. Walz vol. VIII, 414—486 = ed. L. Spengel vol. III, 9—40.

[3]) Ibid. p. 671—690 = III, 161—170 Sp.

[4]) Ibid. p. 698—713 = III, 174—188 Sp.

[5]) K. Fuhr l. l. p. 20.

[6]) Chr. Walz praef. VIII, 415.

[7]) Nomen suum reticuit auctor; tractatus in cod. Paris. 2087 inscribitur Ἀλεξάνδρου περὶ τῶν τῆς διανοίας καὶ τῆς λέξεως σχημάτων.

λῆψις p. 444 sqq.; ἐπαναφορὰ p. 447 sq.; ἀποσιώπησις p. 450; εἰρωνεία p. 451; παράλειψις p. 452; ἀποστροφὴ p. 453 sq.; μετάστασις p. 459; ἀναδίπλωσις p. 463; κλῖμαξ p. 467; ἀσύνδετον p. 470; ἀλλοίωσις p. 471 sq.). Schematum definitiones aliquantum mutatae omnes sumptae sunt ex Alexandro. Ut ante oculos proponatur, quo modo rhetor Byzantinus Alexandri exemplar retractaverit, schema ὑπεξαίρεσις (VIII, 437 sq.) afferre lubet:

Alexander. Περὶ ὑπεξαιρέσεως.

Τοῦτο τὸ σχῆμα σύμφωνον καὶ ὁμογενὲς λέγουσιν εἶναι τῶν προκειμένων. πιστότερον δὲ γίνεται τοῦτον τὸν τρόπον· ὑπεξελόμενοί τι πρόσωπον ἢ γένος τῶν λοιπῶν προκρίνομεν, περὶ οὗ ποτ' ἂν ὁ λόγος ᾖ, ὡς εἴ τις λέγοι· μετὰ γὰρ τοὺς θεοὺς Ἀριστογείτονος ὑπὸ τῶν ἀνθρώπων· ἢ οὕτως· ὁ μὲν Ζεὺς κρατεῖ τῶν πάντων, ἐγὼ δὲ τῶν ἀνθρώπων ἄρχω. καὶ πάλιν· ὁ δ' ἂν τῷ Ἀπόλλωνι περὶ μουσικῆς ἐρίσαιτο. ἢ καὶ ὡς τὸ Ὁμηρικόν·

Ἀνδράσι δὲ προτέροισιν ἐριζέμεν οὐκ ἐθελήσω, Οὔτ' Ἡρακλῆϊ οὔτ' Εὐρύπῳ·

ἢ γὰρ τῶν ὁμολογουμένων ἀρίστων ὑπεξαίρεσις πιστοτέραν ποιεῖ τὴν ἐπαγγελίαν.

Paris. 2087 (Par. 2).

Ὑπεξαίρεσίς ἐστιν, ὅταν ὑπεξελών τις πρόσωπον ἢ πρᾶγμα πρὸς τὰ λοιπὰ ποιεῖτο (sic) τὴν σύγκρισιν. οἷον, μετὰ γὰρ Νηρέα (sic) οὐκ ἂν ἑτέρῳ κάλλους παραχωρήσειε· καὶ Ὅμηρος,

Καὶ πολὺ καλλίστους μετά γε κλητὸν Ὠρίωνα.

καὶ ὁ θεολόγος· ὑμεῖς οἱ Μεγαλοπόλεις καὶ πρῶτοι μετὰ τὴν πρώτην διάθεσιν· καὶ αὖθις· ὁ μετὰ Ἠλίαν μετάρσιος, καὶ μετὰ Μωσέα θεοφανείας ἠξιωμένος καὶ μετὰ Παῦλον οὐράνιος.

Comparatis tamen nonnullis partibus in prooemiis et schematibus (VIII, 462 sq.) περὶ ἀναδιπλώσεως ἢ παλιλλογίας ἢ ἐπαναλήψεως (Par. 2 duo schemata habet et quidem recte: παλιλλογία — ἀναδίπλωσις [ex ἀνάπλασις corr. Fuhr l. l. p. 22]) et (VIII, 446 sq.) περὶ ἐπαναφορᾶς (Par. 2 ἐπαναφορὰ et διπλῆ ἐπαναφορά. Cf. Zonaeum VIII, 680, 5, 9 et Anonymum VIII, 705, 23) apud Alexandrum et rhetorem Byzantinum, nec non partibus, ubi hic nova exempla e profanis auctoribus sumpta profert, conicere audeo rhetorem Byzantinum aliud, nempe magis integrum quam quod hodie legitur exemplar Alexandri in manibus habuisse.

B. Itaque iste tractatus, qui hodie in cod. Paris. 2087 (Par. 2) asservatur, illo tempore, quo posterioribus et studiosis et rhetoribus

praesto fuerat, et diffusior fortasse fuit et pluribus exemplis ornatus; at nonnulli vel ipsa exempla ex orationibus Gregorii Nazianzeni petita ad singula schemata illustranda satis esse ducebant. Prodeunt igitur libelli de figuris rhetoricis, ubi loco Demosthenis et Homeri Theologus laudatur [1]). Exemplaria, quibus Chr. Walz ad criticam in Zonaeo exercendam (VIII, 673—690) est usus, exstant in codd. Veneto VIII, 18 (in Walzii adnot. Ven. signatus) et Paris. Gr. 1741 s. XI fol. 106^{v} sqq. (Par. 3; in margine singulis Alexandri schematibus scholiorum forma adiectum) [2]), nec non forma aliquantum mutata et contracta (cf. ἐπιδιόρθωσις p. 674; προκατάληψις ibid.; συναθροισμὸς p. 675; λεπτολογία p. 676; plura conferas velim infra) in codd. Pragensi quodam [3]) (ex quo libellum hunc edidit Titzius in Man. Moschopuli Opusculis grammaticis a. 1822 p. 60—67; apud Walzium M) et Ambros. A 115 s. XV—XVI fol. 420 sqq. (apud Walzium A) [4]). Nonnulla exempla nova e profanis scriptoribus sumpta leguntur in schematibus ἀντεισαγωγὴ p. 679 (Ven. Par. 3); πλεονασμὸς p. 683 (Ven. Par. 3 MA); alia nonnulla petita sunt ex Alexandro, ut in schemate ἀλλοίωσις p. 685 (Ven. Par. 3 MA) ex Alex p. 471, 9, 14, 22; 473, 1; ἀντίθετον p. 688 ex Alex. p. 478, 2, 6; περίφρασις p. 689 ex Alex. p. 468, 11; ὑπερβατὸν p. 690 ex Alex. 482, 2, 6.

C. Procedente tempore etiam haec epitome nonnullis, qui foliis paucissimis omnia schemata exposita et illustrata comprehendi volebant, latior et uberior esse videbatur. Eorum in usum Zonaeus quidam [5]) Alexandro et exemplari, quod in cod. Paris. 2087 (Par. 2) exstat, nisus adnotationes de schematibus brevissimas singulis saepissime exemplis e Gregorio Nazianzeno haustis — non semper tamen — illustratas ut tractatum Περὶ σχημάτων... [6]) edidit. Schemata, ad quae explicanda in exemplari Parisino non satis apta aut nulla exempla Gregoriana invenit, ea exemplis ex Alexandro (εἰρωνεία p. 679, 12 [Alex. p. 451, 10]; κλιμακ. p. 683, 3 [p. 467, 9]; ἀλλοίωσις p. 685, 15, 15; 686, 1, 2 [p. 471, 11; 472, 14, 22; 473, 1];

[1]) K. Fuhr l. l. p. 20.

[2]) Chr. Walz praef. VIII, 415 sq., 672.

[3]) Chr. Walz praef. VIII, 672.

[4]) Chr. Walz praef. VIII, 672.

[5]) Cod. Paris. Gr. 2929 s. XVI fol. 34^{v} exhibet lemma: Ζωναίου περὶ σχημάτων τῶν κατὰ λόγον. Paris Gr. 2008 s. XVI: Περὶ σχημάτων τῶν κατὰ λόγου.

[6]) Boissonade, Anecd. Gr. III, 307—319; Rhet. Gr. VIII, 673—690 W; III, 161—170 Sp.

ὁμοιόπτ. p. 688, 2 [p. 476, 7]; ἀντίθετον p. 688, 10, 13 [p. 478, 2, 6]; περίφρασις p. 689, 14 [p. 468, 11]; ὑπερβατὸν p. 690, 2 [p. 482, 6]; ὑπαλλαγὴ p. 689, 9, 10 [p. 486, 7, 9]), Alexandro Par. 2 (ταυτολογία p. 681, 13 [p. 465]; σύγκρισις p. 688, 15 [p. 480] [1]), aliunde (ὑπεξαίρεσις p. 675, 3; αἰτιολογία p. 675, 6; ἀντιστροφὴ p. 682, 2; πλεονασμὸς p. 683, 12; πολύπτωτον p. 686, 5; προαπάντησις p. 689, 6) petitis illustravit. In παλιλλογίᾳ exemplum (VIII, 681, 17: προὔκυψε μαρμαρυγή, προὔκυψε ξανθὴ Λαΐς, Λαΐς τὴν τοῦ Φιλωνίδου οὐσίαν ἐγκάψασα) ipse effinxit [2]) rhetor adnotatione: ὡς ἂν εἴποι τις praemissa; eodem modo coniciendum est eum suo nomine protulisse exempla in schemate ἐπαναφορὰ p. 680, 7: ...ὡς εἴ τις λέγοι· σὺ τὸν Γάγγην ἐγεφύρωσας, σὺ τὸ στράτευμα διαβαίνειν πεποιήκας — συμπλοκὴ p. 682, 10: ...ὡς ἂν εἴποι τις· ὧν ἡδέα μὲν τὰ μηνύματα ἡμῖν τῶν τὴν σὴν εἰρήνην κηρυττόντων, ἡδέα καὶ τὰ στόματα τῶν τὴν σὴν δόξαν κηρυττόντων — ὁμοιοτέλευτον p. 687, 10: ...ὡς ἂν εἴποι τις· λέγετε, φέρετε, χαίρετε.

D. Libelli supra laudati discipulis [3]), qui vix prima rhetorices initia possederunt, difficiles erant intellectu. Anonymus igitur quidam [4]) definitiones schematum ad iuvenum ingenia magis accommodavit, exempla Gregoriana [5]) altera retractata [6]), altera nova forma ioduta (παράλειψις p. 702, 25: εἰ μὲν οὖν ἑώρων...; ἀποστροφὴ p. 703, 16: ἀλλ' ὦ πάσχα...; ἀντεναντίωσις p. 712, 7: ἀληθες, καλῶς τυγχάνεις...) adiecit [7]), unum ad Gregorii exemplar confecit (διατύπωσις p. 704, 15: τέμοι μὲν τὴν ἐρυθράν...), quaedam ex Alexandro (ἀλλοίω-

[1]) Exemplum pertinet ad ἀντι<μετα>βολήν, ut recte scripsit et adnotavit Th. Sinko, Studia Nazianzenica I, Cracoviae 1906, p. 45 adnot. 2. Scribendum est etiam apud Anonym. VIII. 711, 29: Ἀντι<μετά>θεσις aeque ac Ven. Par. 3 MA (VIII, 689): ἀντι<μετά>θεσις καὶ ἡ ἀντί<μετα>βολή. Conferas enim Alex. Par. 2 (VIII. 479): τούτῳ δὲ τῷ σχήματι (συγκρίσει) πλησιάζει καὶ ἡ ἀντιμετάθεσις, καὶ ἡ ἀντιμεταβολή.

[2]) K. Fuhr l. l. p. 22 adnot.

[3]) K. Fuhr l. l. p. 24 rectissime animadvertit tractatus hos in discipulorum usum esse confectos, quod etiam ex interrogationibus et prooemiis manifestum est E. g. Μάλιστά γε πόσα εἰσὶ κατ' ἔννοιαν καὶ ποῖα; ἓξ καὶ εἴκοσι ταῦτα... MA p. 673; Zon. p. 681, 1. Τί ἐστι προδιόρθωσις; Zon. p. 674, 3. Λεκτέον δὲ νῦν καὶ περὶ τῶν τῆς λέξεως σχημάτων. Ven. p. 681.

[4]) Rhet. Gr. VIII, 698—713 W.; III, 174—188 Sp.

[5]) Omnia fere exempla Gregoriana apud Anonymum contulit K. Fuhr l. l. p. 25 cum editione Coloniensi a. 1690.

[6]) Cf. infra.

[7]) E. Norden, Die antike Kunstprosa... Leipzig u. Berlin 1909. p. 266.

σις p 709, 3, 6, 8 [Alex. p. 472, 14, 22; 473, 1, 3]; ὑπαλλαγὴ p. 712, 20 [p. 486, 9]; περίφρασις p. 712, 24 [p. 468, 11]; ὑπερβατὸν p. 713, 4, 9 [p. 482, 2, 6]) et Alexandro Par. 2 proposuit. Novum est exemplum in schemate ἀναδίπλωσις p. 707, 8: Κύριε, Κύριε, μὴ ἀποστῇς ἀπ' ἐμοῦ, aeque ac totum schema παρήχησις (VIII, 710, 4) paronomasiae adiunctum una cum exemplis e Demosthene et Platone petitis. De parechesi nullam mentionem fecit Alexander (VIII, 477); imitatores eius Alexander Par. 2 (VIII, 477), Ven. Par 3 (VIII, 687), Zonaeus (VIII, 687, 3) adnotant tantummodo figuram hanc eandem esse atque paronomasiam: τοῦτο δὲ τὸ σχῆμα καὶ παρήχησιν ὀνομάζουσιν.

Definitionibus tamen exhibendis et exemplis eligendis et proferendis non acquiescit rhetor anonymus, sed interpretatur utraque [1] — imprimis exempla Gregorii, cuius in scriptis multum est volutatus [2] — quorum commentariorum specimina affero: Ἀποσιώπησίς [3] ἐστι λόγος παραλείπων τὸ γινωσκόμενον καὶ σιωπῶν τὸ αἰσχρόν· δεῖ γὰρ μετὰ τῶν ἄλλων καὶ τοῦτο σκοπεῖν τὸν γράφοντα, ὥστε μὴ μολύναι τὴν γλῶτταν ἢ τὰ γράμματα ἢ τοὺς ἀκούοντας αἰσχροῖς λόγοις, ὁποῖον δή τι συμβαῖνον καὶ ὁ θεολόγος ἐνιδὼν τῷ αὐτοῦ λόγῳ παρέδραμεν οἰκονομικῶς, ἀμυθρῶς ἐμφήνας καὶ τὸ αἴσχρος τῶν Ἑλληνικῶν ὕθλων καὶ τὴν νέμεσιν διεκφυγών... κτλ. Aut: Ἐπιμονή... [4] οἷον τό· πόλιν τῆς οἰκουμένης ὀφθαλμὸν, γῆς καὶ θαλάσσης ὅτι κράτιστον, ἑῴας καὶ ἑσπερίας λήξεως σύνδεσμον, ἰδοὺ γὰρ ὀφθαλμὸν τῆς οἰκουμένης εἰπὼν ἐπέμεινε τῷ λόγῳ καὶ διεῖλε μὲν τὴν οἰκουμένην εἰς γῆν καὶ θάλατταν, καὶ κράτιστον ὠνόμασε κατὰ σύγκρισιν τὴν πόλιν, εἶτα πάλιν ἐπιδιεῖλε τοπικῶς κατὰ τὰς δύο σχέσεις, καὶ αὖθις ἐθαύμασε τὴν πόλιν, σύνδεσμον αὐτὴν εἰπὼν ἑῴας λήξεως καὶ ἑσπερίας...

Quae cum ita sint, Anonymi libellus non sine iure princeps tractatus de figuris rhetoricis a Gregorio Nazianzeno adhibitis haberi potest [5].

---

[1] K. Fuhr l. l. p. 23.

[2] Protulit exempla nova. Cf. etiam VIII, 701, 17; 702, 8 sq.

[3] VIII, 702, 11–18.

[4] VIII, 710, 14–22.

[5] Offenditur K. Fuhr l. l. p. 24, quod Anonymus nulla prius mentione Gregorii facta scripserit haec (p. 700, 1): οἷον τὸ παρὰ τῷ αὐτῷ... Anonymus, ut mihi videtur, in tractatu conficiendo exemplis tantummodo e Gregorio Nazianzeno sumptis schemata illustrare in animo habuit; nihil mirum igitur, si exemplum Gregorii adnotatione οἷον τὸ παρὰ τῷ αὐτῷ (cf. p. 703, 22) induxit eo ma-

Restat igitur, ut omnia exempla Gregoriana in tractatibus anonymis in codd. Par. 2 et Ven. Par. 3 MA asservatis, nec non in libellis Zonaei et Anonymi cum textu apud Migne'um conferamus, quo facto et ratio, quae inter singulos illos rhetores intercedit, magis perspicua, erit et ad criticam Gregorii nonnulla eruentur.

Προδιόρθωσις.

Alexander Par. 2 (VIII, 434 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος φησὶ Γρηγόριος· τολμᾷ τι νεανικὸν ὁ λόγος, θεὸς θεοῖς ἐνούμενός τε καὶ γνωριζόμενος· καὶ πάλιν· ἆρα δέχεσθε σὺν παῤῥησίᾳ τὸν λόγον· καὶ πάλιν· εἰ μὴ μέγα ἐμοὶ τοῦτο εἰπεῖν, κανόνες ὄντες ἀλλήλοις καὶ στάθμαι, καὶ αὖθις· τούτου τοῦ στεφάνου ὃ λαλῶ, οὐ κατὰ κύριον λαλῶ, λαλήσω δ' ὅμως, κἀγώ τι συνεβαλλόμην τοῖς πλέκουσιν.

Zonaeus (VIII, 674, 5): ὡς τό· τολμᾷ τι νεανικὸν ὁ λόγος.

Anonymus (VIII, 698, 14): ὁποῖόν ἐστι τό· τολμᾷ... θεοῖς ἡγούμενος καὶ γνωριζόμενος.

Greg. Naz. or. 38 c. 7 (P. G 36, 317 C) = or. 45 c. 3 (P. G. 36, 528 A): ...τολμᾷ τι νεανικὸν ὁ λόγος. Θεὸς θεοῖς... γνωριζόμενος... Or. 17 c. 8 (P. G. 35, 974 A): Ἆρα δέξεσθε... τὸν λόγον; Or. 43 c. 20 (P. G. 36, 521 C): ...καί, εἰ μὴ μέγα... καὶ στάθμαι... Or. 42 c. 12 in. (P. G. 36, 472 B): Τούτου τοῦ στεφάνου (ὃ λαλῶ... Κύριον... δὲ ὅμως)... συνεβαλόμην τοῖς πλέκουσι.

Ἐπιδιόρθωσις.

Alexander Par. 2 (VIII, 435 adnot.): καὶ τὸ θεολογικόν· σύ τε ὁ τοῖς ἐν φιλοσοφίᾳ βασανιστής τε καὶ κριτής, ἀλλ' ὅπως μὴ φιλοσόφως δέξῃ τὸν λόγον· καὶ πάλιν· ὁ φιλανθρωπότατος ἐν προβάτοις, εἰ μή μοι δυσχεράνῃς, ἢ ἐν ποιμέσι· καὶ αὖθις· αἰσθάνομαι μὲν οὖν ἔξω τοῦ καιροῦ καὶ τοῦ μέτρου φερόμενος· καὶ οὐκ οἶδ' ὅπως εἰ τούτους ἐμπίπτω τοὺς λόγους.

Ven. Par. 3 (VIII, 674 adnot.): αἰσθάνομαι μὲν ἔξω τοῦ καιροῦ... ἐμπίπτω τοὺς λόγους.

Zonaeus (VIII, 674, 9): ὡς τό· οὐκ οἶδ'... τούσδ'... τοὺς λόγους (Forma versus)

---

gis, quo paenultimum exemplum (p. 699, 23: ὁ μετὰ τὸν ἀποστάτην ἀποστάτης, καὶ τὸν δωκτὴν δωκτής), quod K. Fuhr p. 24 ab ipso rhetore inventum putat, e Gregorio (or. 43 c. 30. P. G. 36, 527 A) erat sumptum. Gregorius nominatur p. 701, 17; 702, 15; 703, 15; 703, 15, et praedicata εἰσάγει p. 701, 20; ἐπάγει 702, 9; 703, 10; φησὶν 703, 1: 705, 19; ἐπέμεινε 702, 6; ὑπέφηνε 702, 20; ἐνέφηνεν 711, 3; ὑπέγραφεν 703, 4; ἐποίησεν 707, 22; ἐστηλίτευσε 702, 21 ad subiectum ὁ θεολόγος sunt referenda.

Anonymus (VIII, 699, 2): ὁποιόν ἐστι τό· αἰσθάνομαι ἔξω τοῦ καιροῦ... φερόμενος.

Greg. Naz. or. 9 c. 4 (P. G. 35, 824 B): ...σύ τε ὁ τῆς ἐμῆς φιλοσοφίας βασανιστὴς καὶ κριτής. Ἀλλ' (ὅπως μοι φιλοσόφως δέξῃ τὸν λόγον)... Ibid. Ὁ φιλανθρωπότερος... (εἰ μή μοι δυσχεραίνῃ)... ἢ ἐν ποιμέσιν... Or. 43 c. 19 (P. G 36, 521 A): Αἰσθάνομαι... τοὺς λόγους...

Ἀμφιδιόρθωσις.

Alexander Par. 2 (VIII, 435 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· βούλεσθαι (sic) προσθῶ τι καὶ νεανικώτερον· ὁρᾶτε τὰς ἐναντίας γλώσσας ἡμερουμένας ἡμῖν· καὶ τοῦτο τοῦ πνεύματος.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 674 adnot.): βούλεσθε... ἡμερουμένας (MA ἡμετέρας γινομένας).

Zonaeus (VIII, 674, 12): ὡς τό· βούλεσθε προσθῶ τι νεανικόν... γλώσσας ἡμετέρας γινομένας.

Greg. Naz. or. 42 c. 13 in. (P. G. 36, 472 D): Βούλεσθε προσθῶμεν τι καὶ νεανικώτερον; Ὁρᾶτε... ἡμερουμένας, καὶ τοὺς θεότητι πολεμοῦντας ἡμῖν ἡσυχάζοντας; Καὶ τοῦτο τοῦ Πνεύματος...

Προκατάληψις.

Alexander Par. 2 (VIII, 436 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· τίς ἐστι λόγος αὐτοῖς τῶν ἀφύκτων· τάχ' ἂν ἐπ' ἐκείνου καταφύγοιεν τελευταῖον· καὶ πάλιν· ἥκει δὲ ἡμῖν ὁ λόγος ἐπ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιον.

Ven. Par. 3 (VIII, 674 adnot.): οἷον· τίς ἐστι λόγος... τάχα... καὶ ἐπ' αὐτὸ τὸ κεφάλαιον.

Zonaeus (VIII, 674, 16): ὡς τό· ἥκει δὲ ἡμῖν... τὸ κεφαλαῖον.

Anonymus (VIII, 699, 16): οἷον· τίς λόγος αὐτῷ... ἐπὶ τόνδε καταφύγοι ἄν, ἀλλ' οὐκ ἔστι.

Greg. Naz. or. 29 c. 13 in. (P. G. 36, 89 C): Τίς ἐστι λόγος αὐτοῖς τῶν ἀφύκτων; Τάχα ἂν ἐπ' ἐκεῖνο... τελευταῖον... Or. 31 c. 13 in. (P. G. 36, 148 B): Ἥκει δὲ ἡμῖν... κεφάλαιον... Cf. or. 24 c. 9 in. (P. G. 35, 1177 C).

Ὑπεξαίρεσις.

Alexander Par. 2 (VIII, 437 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ὑμεῖς οἱ Μεγαλοπόλεις καὶ πρῶτοι μετὰ τὴν πρώτην διάθεσιν· καὶ αὖθις· ὁ μετὰ Ἠλίαν μετάρσιος, καὶ μετὰ Μωσέα θεοφανείας ἠξιωμένος καὶ μετὰ Παῦλον οὐράνιος.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 675 adnot.): οἷον (ὡς τό MA) ὁ μετὰ Ἠλίαν (εἰλίαν A)... οὐράνιος. MA καὶ μετὰ Μωσέα — ἠξιωμένος om.

Anonymus (VIII, 699, 22): οἷον τό· ὁ μετὰ Ἠλίαν μετάρσιος,

ὁ μετὰ Μωσέα θεόπτης, καὶ ἔτι, ὁ μετὰ τὸν ἀποστάτην ἀποστάτης, καὶ τὸν διώκτην διώκτης.

Greg. Naz. or. 36 c. 12 (P. G. 36, 280 B): Ὑμεῖς ἡ μεγάλη πόλις, οἱ πρῶτοι μετὰ τὴν πρώτην εὐθέως... Or. 27 c. 9 (P. G. 36, 24 A): ...ὁ μετὰ Ἠλίαν... καὶ ὁ μετὰ Μωϋσέα... οὐράνιος... Or. 43 c. 30 (P. G. 36, 537 A): ...ὁ μετὰ τὸν διώκτην διώκτης, καὶ μετὰ τὸν ἀποστάτην, οὐκ ἀποστάτης μὴν...

Αἰτιολογία.

Alexander Par. 2 (VIII, 439 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· τὸν αὐτὸν πνεῦμα καὶ σάρκα, πνεῦμα διὰ τὴν χάριν, σάρκα διὰ τὴν ἔπαρσιν· καὶ ὅσα περὶ τοῦ νομικοῦ πάσχα· πρόβατον μὲν διὰ τόδε, ἄρσιν δὲ διὰ τόδε καὶ τὰ ἑξῆς.

Ven. Par. 3 (VIII. 675 adnot.): οἷον τὸν αὐτὸν πνεῦμα... ἔπαρσιν, καὶ τὸ πρόβατον διὰ τόδε, καὶ τὰ ὅμοια.

Anonymus (VIII, 700, 1): οἷον τὸ παρὰ τῷ αὐτῷ· τὸν αὐτὸν πνεῦμα... σάρκα κατὰ τὴν ἔπαρσιν.

Greg. Naz. or. 38 c. 11 (P. G. 36, 324 A) = or. 45 c. 7 (P. G. 36, 632 B): ...τὸν αὐτὸν πνεῦμα... διὰ τὴν ἔπαρσιν...

Συναθροισμός.

Alexander. Par. 2 (VIII, 439 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ἡ δρόσος μὲν, ἂν ἐκτὸς διοικούμενος; καὶ φόρων ἄνεσις, καὶ ἀρχόντων ἐκλογὴ καὶ κλοπῶν ἐπιτίμησις καὶ τὰ ἄλλα μεγάλην ἔμελλε τῷ κοινῷ πράξειν ὠφέλειαν· δῆμοι δὲ στασιάζοντες, καὶ πόλεις καὶ γένη ῥηγνύμενα, καὶ οἰκίαι διϊστάμεναι, καὶ συζυγίαι σχιζόμεναι, καὶ τὰ ἑξῆς.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 675 adnot.): οἷον· δῆμοι στασιάζοντες (δῆμος στασιαζόντων MA) ...καὶ συζυγίαι σχιζόμενα καὶ τὰ ὅμοια. MA καὶ συζυγίαι — τὰ ὅμοια om.

Zonaeus (VIII, 675, 9): ὡς τό· δῆμοι στασιάζοντες... διϊστάμεναι.

Anonymus (VIII, 700, 9): οἷον· συζυγίαι σχιζόμεναι, γένη ῥηγνύμεμα.

Greg. Naz. or. 4 c. 75 in. (P. G. 35, 600 BC): Ἡ δρόμος μὲν ἀνεκτῶς διοικούμενος... καὶ τἆλλα ὅσα τῆς προσκαίρου καὶ ἀκαιριαίας μακαριότητος καὶ φαντασίας, μεγάλην ἔμελλε τῷ κοινῷ παρέξειν τὴν ὠφέλειαν, καὶ περιθρυλλεῖσθαι ἡμῶν ἔδει τὰ ὦτα τούτων ἐπαινουμένων· δῆμοι δὲ στασιάζοντες... σχιζόμεναι...

Ἐπιμονή.

Alexander Par. 2 (VIII, 440 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· εἰ γάρ τις πόλιν τῆς οἰκουμένης ὀφθαλμόν, γῆς καὶ θαλάσσης ὅτι κράτιστον,

ἑῴας καὶ ἑσπερίου λήξεως σύνδεσμον, εἰς ἣν τὰ πανταχόθεν ἄκρα συντρέχει, καὶ ὅθεν ἄρχεται. καὶ πάλιν· ταῦθ' ἡμῖν καὶ πρὸς ἀλλήλους πόλεμος· ταῦθ' οἱ λίαν ὑπὲρ τοῦ ἀγαθοῦ καὶ πράου μαχόμενοι, ταῦθ' οἱ πλέον ἀγαπῶντες τὸν θεὸν, ἢ ὅσον συμφέρει· καὶ πάλιν· ἐκείνου δὲ λίαν ἀπλείστως (sic) ἔχομαί τε καὶ περιέχομαι, καὶ τοῦ πάθους ἐμαυτὸν ἀποδέχομαι, καὶ τὰ ὅμοια.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 675 adnot.): οἷον· εἰ γὰρ τὸ πόλιν τῆς οἰκουμένης ὀφθαλμὸν... ἄρχεται καὶ τὰ ὅμοια. MA καὶ τὰ ὅμοια om.

Zonaeus (VIII, 675, 12): ὡς τό· εἰ γὰρ τὸ Βυζάντιον τῆς οἰκουμένης ὀφθαλμὸς... κράτιστος... σύνδεσμος... ἄρχεται.

Anonymus (VIII, 700, 14): οἷον τό· πόλιν τῆς οἰκουμένης ὀφθαλμὸν... ἑσπερίας λήξεως σύνδεσμον.

Greg. Naz. or. 42 c. 10 (P. G. 36, 469 C): Εἰ γὰρ τὸ πόλιν... ἑῴας τε καὶ ἑσπερίου λήξεως οἷον σύνδεσμον... ἄρχεται... Or. 2 c. 85 in. (P. G. 35, 489 B): Ταῦτα ἡμῖν ὁ πρὸς ἀλλήλους πόλεμος· ταῦτα οἱ λίαν... καὶ πράου μαχόμενοι· ταῦτα οἱ πλέον... συμφέρει... Cf. or. 27 c. 6 (P. G. 36, 20 A): Ταῦτα ἡμῖν ὁ πρὸς ἀλλήλους πόλεμος· ταῦτα οἱ πλεῖον ὑπὲρ τοῦ Λόγου μαχόμενοι... Or. 24 c. 3 (P. G. 35, 1173 B): Ἐκείνου δὲ λίαν ἁπλήστως ἔχω καὶ περιέχομαι... ἀποδέχομαι...

Λεπτολογία.

Alexander Par. 2 (VIII, 443 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ἀνάπτεται τὸ πῦρ, δαπανᾶται ἡ ναῦς, συνδαπανᾶται ὁ φόρτος, πῦρ ὕδατι μίγνυται, καὶ δύο στοιχείων ἓν σῶμα μερίζεται καὶ πυρσὸς ὑπὲρ θαλάσσης αἴρεται ξένος· καὶ πάλιν· ἡ νὺξ παρῆν. ὁ δίφρος εὐπρεπής, οἱ μισοῦντες ἐν κρότοις, ἐν ἀθυμίᾳ τὸ εὐσεβές, περὶ τὸν πρόθυμον ὁδοιπόρον ἡμεῖς, καὶ ὅσα τοιαῦτα.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 676 adnot.): οἷον· ἀνάπτεται πῦρ... μίγνυται καὶ πυρσὸς... αἴρεται ξένος... ὁδοιπόρον ἡμεῖς. MA οἷον, ἡ ναῦς, καὶ πάλιν· ἡ νύξ — ἡμεῖς om. Par. 3 habet: οἱ μιγνῦντες ἐν κρότοις, καὶ τὰ ἑξῆς.

Zonaeus (VIII, 676, 3): οἷον· ἀνάπτεται πῦρ... μίγνυται, καὶ πυρσὸς... αἴρεται ξένος.

Anonymus (VIII, 700, 28): οἷον· ἀνάπτεται πῦρ... ὁ φόρτος, συναπόλλυται τὰ ἐν αὐτῇ πάντα, πῦρ ὕδατι μίγνυται, καὶ πυρσὸς ὑπὲρ θαλάττης αἴρεται ξένος.

Greg. Naz. or. 25 c. 10 (P. G. 35, 1212 B): ...ἀνάπτεται τὸ πῦρ... μίγνυται, καὶ συντρέχει τὰ ἐναντία εἰς εὐσεβοῦς κόλασιν, καὶ δύο στοιχεῖα ἓν σῶμα... αἴρεται ξένος. Or. 43 c. 54 (P. G. 36, 564 C):

Ἡ νὺξ παρῆν, ὁ δίφρος εὐπρεπὴς... ὁδοιπόρον ἡμεῖς, τἄλλα ὅσα τῆς καλῆς ἀτιμίας πάντα πεπλήρωται.

Προσωποποιΐα.

Alexander Par. 2 (VIII, 443 sq. adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· καὶ μήτηρ μέμνηται μὲν τῶν ὠδίνων, καὶ ἀνακαλεῖται λίαν ἐλεεινῶς τέκνον λέγουσα δυστυχὲς καὶ ἀθλίας μητρὸς καὶ τὰ ἑξῆς.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 676 adnot.): οἷον· καὶ μήτηρ μέμνηται τῶν ὠδύνων καὶ τὰ σπλάγχνα σπαράσσεται, καὶ ἀνακαλεῖται... μητρὸς καὶ τὰ ἑξῆς. MA καὶ μήτηρ — σπαράσσεται καὶ om.

Zonaeus (VIII, 676, 11): ὡς τό· ἀνακαλεῖται λίαν ἐλεεινῶς ἡ μήτηρ, τέκνον... ἀθλίας μητρὸς ἔκγονον.

Anonymus (VIII, 701, 17); οἷον τὸ παρὰ τῷ θεολόγῳ ἐν τῷ περὶ φιλοπτωχίας· μέμνηται μήτηρ ὠδίνων καὶ τὰ σπλάγχνα σπαράττεται καὶ ἀνακαλεῖται, λέγουσα λίαν ἐλεεινῶς, τέκνον δυστυχές, τέκνον ἐλεεινόν, καὶ τὰ ἑξῆς.

Greg. Naz. or. 14 c. 11 (P. G. 35, 869 C): Καὶ μήτηρ μέμνηται μὲν τῶν ὠδίνων, καὶ τὰ σπλάγχνα σπαράσσεται, καὶ ἀνακαλεῖται λίαν ἐλεεινῶς, καὶ προθεῖσα θρηνεῖ, καθάπερ τεθνηκότα τὸν ζῶντα. Τέκνον, λέγουσα, δυστυχὲς καὶ ἀθλίας μητρός, ὅ μοι συνεμερίσατο πικρῶς ἡ νόσος...

Ἐπανάληψις [1]).

Alexander Par. 2 (VIII, 444 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ἐπεὶ δὲ φθόνῳ διαβόλου, καὶ τὰ ἑξῆς, εἶτα μεταξυλογήσας ἐπήγαγε ταῦτα· ἐπειδὴ μείζονος ἐδεῖτο τοῦ βοηθήματος, μείζονος καὶ τυγχάνει.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 680 adnot.): οἷον· ἐπεὶ δὲ φθόνῳ διαβόλου καὶ γυναικὸς ἐπηρείᾳ· εἶτα μεταξυλογήσας πολλὰ ἐπήγαγε· ταῦτα ἐπειδὴ... τυγχάνει. MA καὶ γυναικὸς ἐπηρείᾳ om. Par. 3 βοηθήματος — τυγχάνει om.

Anonymus (VIII, 705, 16): οἷον· ἐπειδὴ φθόνῳ... ἐπηρείᾳ, ἣν τε ἔπαθεν ὡς ἀπαλωτέρα καὶ ἣν προσήγαγεν ὡς πιθανωτέρα, εἶτα διὰ πλειόνων ἐλθὼν ἐπανάληψιν αὖθις ποιησάμενός φησιν· ἐπειδὴ ταῦτα δῆθεν μείζονος... τυγχάνει.

Greg. Naz. or. 38 c. 12 (P. G. 36, 324 C) = or. 45 c. 8 (P. G. 36, 633 A): Ἐπεὶ δὲ φθόνῳ... καὶ ἣν προσήγαγεν ὡς πιθανωτέρα... Ibid. c. 13 (P. G. 36, 325 A) = or. 45 c. 9 (P. G. 36, 633 C): Ταῦτα ἐπειδὴ μείζονος... τυγχάνει.

---

[1]) Hoc et sequens schema non suo loco apud Alexandrum inveniri observavit K. Fuhr l. l. p. 16.

Ἐπαναφορά.

Alexander Par. 2 (VIII, 446 sq. adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε, Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντήσατε, Χριστὸς ἐπὶ γῆς, ὑψώθητε. καὶ αὖθις· τί λύεται (sic) τάξιν ἐπαινουμένην, τί βιάσεσθε γλῶσσαν νόμῳ δουλεύουσαν· τί τὴν κεφαλὴν ἀφέντες, καὶ τὰ ἑξῆς· γίνεται δὲ καὶ διπλῆ ἐπαναφορά, ὡς... καὶ ὁ θεολόγος· παρὰ τοσούτοις οἱ ἡμέτεροι παιδευταί, παρ' ὅσοις αἱ Ἀθῆναι. παρὰ τοσούτοις δὲ ἡμεῖς, παρ' ὅσοις οἱ παιδευταί. καὶ πάλιν· σὺ τὸν σὸν βασιλέα, κἀγὼ τοὺς ἐμούς· σὺ τὸν Ἀχαάβ, κἀγὼ τὸν Ἰωσίαν· γίνεται δὲ πάλιν καὶ ἐπαναφορά, ...ὡς... καὶ ὁ θεολόγος· ἡ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή, τὸ ἐκ τοῦ φωτὸς φῶς, ἡ πηγὴ τῆς ζωῆς καὶ τῆς ἀθανασίας· καὶ πάλιν· ἀόρατος ὁρᾶται, ὁ ἀναφὴς ψηλαφᾶται, ὁ ἄχρονος ἄρχεται.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 680 adnot.): οἷον· Χριστὸς γεννᾶται... ἀπαντήσατε (MA in his desinit), ...τί λύετε... βιάζεσθε... τί τὴν κεφαλὴν ἀφέντες ἐπὶ τοὺς πόδας ἐσπεύσατε; γίνεται δὲ καὶ διπλῆ ἐπαναφορά, ὡς τὸ παρὰ τοσούτοις... τὸν βασιλέα... τὸν Ἰωσίαν γίνεται δὲ πάλιν ἐπαναφορά... οἷον· ἡ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή... φῶς. καὶ πάλιν ὁ ἀόρατος... ἄρχεται.

Zonaeus (VIII, 680, 11): διπλῆ ἐπαναφορά... ὡς τό· παρὰ τοσούτοις... παρ' ὅσοις Ἀθῆναι... οἱ παιδευταί.

Anonymus (VIII, 705 sq., 24): οἷον· Χριστὸς γεννᾶται... ἀπαντήσατε· καὶ ἀλλαχοῦ· τί λύετε... βιάζεσθε... δουλεύουσαν. γίνεται δὲ πάλιν ἔτι ἐπαναφορά· οἷον τὸ, παρὰ τοσούτοις γὰρ... οἱ παιδευταί. γίνεται πάλιν ἐπαναφορὰ... οἷον, ἡ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή... φῶς. καὶ ἔτι· ὁ ἀόρατος... ψηλαφᾶται.

Greg. Naz. or. 38 c. 1 in. (P. G. 36, 312 A): Χριστὸς γεννᾶται... ὑψώθητε. Or. 16 c. 1 in. (P. G. 35, 934 B—936 A): Τί λύετε... ...βιάζεσθε... δουλεύουσαν; τί προκαλεῖσθε λόγον εἰκοντα πνεύματι; τί τὴν κεφαλὴν ἀφέντες ἐπὶ τοὺς πόδας ἐσπεύσατε;... Or. 43 c. 22 (P. G. 36, 525 A): Παρὰ τοσούτοις μὲν γὰρ... αἱ Ἀθῆναι... οἱ παιδευταί... Or. 33 c. 2 (P. G. 36, 216 C): ...σὺ τὸν σὸν βασιλέα... ἐγὼ τὸν Ἰωσίαν. Or. 38 c. 13 (P. G. 36, 325 B): ...ἡ ἐκ τῆς ἀρχῆς ἀρχή... καὶ τῆς ἀθανασίας... Ibid. c. 2 (P. G. 36, 313 B): ...ὁ ἀόρατος... ἄρχεται...

Ἠθοποιΐα.

Alexander Par. 2 (VIII, 449 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· δοκῶ μοι κἀκείνης ἀκούειν τῆς φωνῆς, πλάτυνον τὰ σχοινίσματά σου· ἐγὼ παρέδωκά σε, καὶ ἐγὼ βοηθήσω σοί· ἐν θυμῷ μικρῷ ἐπάταξά σε, καὶ ἐν ἐλέῳ αἰωνίῳ δοξάσω σε, καὶ τὰ ἑξῆς.

Ven. MA (VIII, 676 adnot.): οἷον· δοκῶ μοι τῆς φωνῆς ἐκείνης ἀκούειν· πλάτυνον τὰ σχοινίσματά σου, καὶ τό· ἡ θάλασσα τὰ καὶ τὰ, καὶ τὰ ὅμοια τούτοις. MA θάλασσα εἶπε.

Zonaeus (VIII, 676, 8): ὡς τό· εἶπε τὰ ξύλα, πρῆσαι ἐφ' ἑαυτοῖς βασιλέα, καὶ ἡ θάλασσα τὰ καὶ τά.

Greg. Naz. or. 42 c. 7 in. (P. G. 36, 465 C): Δοκῶ μοι... τῆς φωνῆς, παρὰ τοῦ συνάγοντος τοὺς συντετριμμένους, καὶ τοὺς πεπιεσμένους εἰσδεχομένου. Πλάτυνον... σου ἔτι· ἐκπέτασον εἰς τὰ δεξιὰ... Ἐγὼ παραδέδωκά σε... δοξάσω σε. Or. 30 c. 2 (P. G. 36, 105 A): Πολλὰ γὰρ ἡ Γραφὴ προσωποποιεῖν οἶδε καὶ τῶν ἀψύχων. ὡς τὸ, Ἡ θάλασσα εἶπε τάδε καὶ τάδε [1]).

Ἀποσιώπησις.

Alexander Par. 2 (VIII, 450 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· οἶδεν Ἐλευσὶς ταῦτα, καὶ οἱ τῶν σιωπωμένων καὶ σιωπῆς ὄντως ἀξίων ἐπόπται· καὶ πάλιν· καὶ τὸ δύσφημον σιωπησιμένον (sic).

Ven. Par. 3 MA (VIII, 677 adnot.): οἷον· οἶδεν Ἐλευσὶς... ἐπόπται. καὶ πάλιν καὶ ἡ λαμπρότης ἐκεῖθεν καὶ τὸ δύσφημον σιωπήσομεν. MA ἐπόπται καὶ μάρτυρες. Secundum exemplum om.

Zonaeus (VIII, 677, 5): ὡς τό· οἶδεν Ἐλευσὶς... ἐπόπται· καὶ ὡς τό· καὶ τὸ δύσφημον σιωπήσομαι.

Anonymus (VIII, 702, 18): οἷον· οἶδεν Ἐλευσὶς... ἐπόπται.

Greg. Naz. or. 39 c. 4 (P. G. 36, 337 B): Οἶδεν Ἐλευσὶς... ἐπόπται. Or. 19 c. 15 (P. G. 35, 1061 B): Καὶ τὸ δύσφημον σιωπήσομαι...

Ἐπιτροχασμός.

Alexander Par. 2 (VIII, 451 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ὑποπέσοιντο σύνοδοι παρὰ τοῦ νέου μητροπολίτου· πρόσοδοι διηρπάζοντο, πρεσβύτεροι τῶν ἐκκλησιῶν, οἱ μὲν ἂν ἐπείθοντο, οἱ δὲ ὑπηλλάττοντο.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 676 sq. adnot.): οἷον· ὑπεσπῶντο σύνοδοι ὑπὸ τοῦ νέου... οἱ μὲν ἀνεπείθοντο, οἱ δὲ ἀπηλλάττοντο, καὶ τὰ ὅμοια. A ὑπὸ — μητροπολίτου om. et habet οἱ μὲν ἀπελαύνοντο, οἱ δὲ ἀντεισήγοντο. A Par. 3 καὶ τὰ ὅμοια om.

Zonaeus (VIII, 676 sq., 15): ὡς τό· ὑπεσπῶντο σύμπαντες παρὰ τοῦ νέου ὑπάτου, πρόσοδοι διηρπάζοντο, στρατιῶται τῶν φρουρῶν οἱ μὲν ἀπηλαύνοντο, οἱ δὲ ἀντεισήγοντο.

Anonymus (VIII, 702, 3): οἷον· ὑπεσπῶντο σύνοδοι, πρόσοδοι

---

[1]) Iob 28, 14.

διηρπάζοντο... καὶ ὅσα τοιαῦτα ἐπάγει ἐν τῷ εἰς τὸν μέγαν Βασίλειον ἐπιταφίῳ.

Greg. Naz. or. 43 c. 58 (P. G. 36, 572 A): Ὑπεσπῶντο σύνοδοι... οἱ μὲν ἀνεπείθοντο, οἱ δὲ ὑπηλλάττοντο.

Εἰρωνεία.

Alexander Par. 2 (VIII, 451 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ἡπάτα δέ με καὶ ὁ Κάρμηλος Ἡλίου, τὸ τοῦ πυρὸς ἅρμα δεξάμενος, καὶ ἡ μηλωτὴ Ἐλισσαίου πλείω δυνηθεῖσα καὶ τὰ ἑξῆς.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 679 adnot.): οἷον· ἡπάτα... ἅρμα καὶ ἡ μηλωτὴ... δυνηθεῖσα, ἢ τὰ Σηρῶν νήματα.

Greg. Naz. or. 33 c. 10 (P. G. 36, 228 A): Ἡπάτα με... Ἐλισσαίου, πλείω δυνηθεῖσα ἢ τὰ σηρῶν νήματα...

Παράλειψις.

Alexander Par. 2 (VIII, 452 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· τὸν γὰρ Πρωτέα τὸν τοῦ μύθου παρίημι, τὸν Αἰγύπτιον σοφιστήν· καὶ πάλιν· ἵνα γὰρ ἐάσω τὰ κατὰ τῶν ἁγίων οἴκων προστάγματα δημοσίᾳ τε προτιθέμενα καὶ ἰδίᾳ πληρούμενα καὶ τὰ ἑξῆς.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 677 adnot.): οἷον· τὸν γὰρ Πρωτέα... παρεάσω τὰ τῶν ἁγίων προστάγματα... ἰδίᾳ πληρούμενα. Par. 3 ἵνα παρήσω τὰ ἀγνὰ τῶν ἁγ. πρ. Α παρίημι τοῦ λόγου σοφιστήν.

Zonaeus (VIII, 677, 10): τὸν γὰρ Πρωτέα παρίημι τοῦ μύθου σοφιστήν.

Anonymus (VIII, 702, 25): οἷον τό· εἰ μὲν οὖν ἑώρων αὐτὸν γένει καὶ τοῖς ἐκ γένους φιλοτιμούμενον· καὶ μετὰ βραχύ, ἄλλος ἂν ἡρώων ὤφθη κατάλογος, καὶ μετ' ὀλίγα, πολλὰ μὲν γὰρ ὁ πόντος ἡμῖν αὐτοῦ προβλύει τὰ διηγήματα· ...καὶ ἀλλαχοῦ· τὸ γὰρ Πρωτέα παρίημι τοῦ μύθου... σοφιστήν.

Greg. Naz. or. 4 c. 62 ((P. G. 35, 585 A): ...τὸν γὰρ Πρωτέα παρίημι τὸν τοῦ μύθου τὸν Αἰγύπτιον σοφιστήν... Ibid. c. 86 in. (P. G. 35, 613 B): Ἵνα γὰρ ἐάσω... πληρούμενα... Or. 43 c. 3 (P. G. 36, 497 B): Εἰ μὲν οὖν... φιλοτιμούμενον... ἄλλος ἂν ἡρώων... κατάλογος... Πολλὰ... ὁ Πόντος ἡμῖν ἐκ τοῦ πατρὸς προβάλλει τὰ διηγήματα...

Ἀποστροφή.

Alexander Par. 2 (VIII, 453 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ὡς δὲ εἶχεν αὐτῷ κατὰ νοῦν τὰ πλησίον, οὕτως ἤδη πειρᾶται καὶ τῶν ἑξῆς· εὐηθέστατε καὶ ἀσεβέστατε καὶ ἀπαιδευτότατε, σὺ κατὰ τοσούτου κλήρου, καθέδρα τιμία, καὶ τιμίων ἀνδρῶν ἵδρυμα καὶ ἀνάπαυμα· ἐπὶ δέ σε τίς ἀνέβη δημηγόρος Ἕλλην.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 677 adnot.): οἷον· ὡς δὲ εἶχεν... πειρᾶται, εὐηθέστατε καὶ σκαιότατε καὶ κατὰ τοσούτου κλήρου. Ven. εὐηθέστατα καὶ σκαιότατα. MA κατὰ τοῦ σοῦ κλήρου.

Zonaeus (VIII, 677, 14): ὡς τό· ὡς δὲ εἶχεν... πειρᾶται, εὐηθέστατα καὶ σκαιότατα καὶ κατὰ τοσούτου κλήρου.

Anonymus (VIII, 703, 9): οἷον· ὡς δὲ εἶχον... τὰ πλησίον, καὶ τὰ ἑξῆς, εἶτ' ἐπάγει, οὕτως ἤδη πειρᾶται εὐηθέστατε σὺ κατὰ τοσούτου κλήρου. καὶ ἐν τῷ περὶ τοῦ πάσχα λόγῳ... οἷον, ἀλλ' ὦ πάσχα τὸ μέγα καὶ ἱερώτατον, Χριστὲ, καὶ τὰ ἑξῆς.

Greg. Naz. or. 4 c. 66 fin. (P. G. 35, 588 B): Ὡς δὲ εἶχεν... τὰ πλησίον, καὶ τοῦ ἐν χερσὶν, ὡς ᾤετο, κινδύνου κρειττων ἐγένετο, οὕτως ἤδη πειρᾶται καὶ τῶν ἑξῆς. Ibid. c. 67 in.: Εὐηθέστατε... καὶ ἀπαιδευτότατε τὰ μεγάλα! σὺ κατὰ τοσούτου κλήρου... Or. 33 c. 3 (P. G. 36, 217 B): Καθέδρα τιμία... ἵδρυμα καὶ ἀνάπαυμα... ἐπὶ δέ σε τίς ...Ἕλλην... Or. 45 c. 30 in. (P. G. 36, 664 A): Ἀλλ', ὦ Πάσχα, τὸ μέγα καὶ ἱερὸν...

Διαπόρησις.

Alexander Par. 2 (VIII, 454 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· οὐκ οἶδα, εἴτε τάξει τῆς στάσεως μεριζομένη τὸν φωτισμὸν, εἴτε τοῖς μέτροις τοῦ φωτισμοῦ τὴν τάξιν λαμβάνουσα· καὶ πάλιν· εἴτε νοερὰ πνεύματα, εἴτε πῦρ, οἷον ἄϋλον καὶ ἀσώματον, εἴτε τινὰ φύσιν ἄλλην, ὅτι ἐγγυτάτω τῶν εἰρημένων ταύτας ὑπολητπέον.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 678 adnot.): οἷον· οὐκ οἶδα... λαμβάνουσα. Ven. Par. 3 M τοῖς μέτροις φωτισμοῦ. A εἴτε τῷ φωτισμῷ.

Zonaeus (VIII, 678, 3): ὡς τό· οὐκ οἶδα εἴτε τῇ τάξει... λαμβάνουσα.

Anonymus (VIII, 703, 23): οἷον... οὐκ οἶδα... εἴτε τῷ φωτισμῷ τὴν τάξιν λαμβάνουσα.

Greg. Naz. or. 40 c. 5 (P. G. 36, 364 B): ...οὐκ οἶδα, εἴτε τῇ τάξει... λαμβάνουσα. Or. 38 c. 9 (P. G. 36, 320 C) = or. 45 c. 5 (P. G. 36, 629 AB): ...εἴτε νοερὰ πνεύματα... ὑπολητπέον.

Ἐρώτημα.

Alexander Par. 2 (VIII, 455 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· οὐ δέχῃ μετάνοιαν, οὐ δίδως ὀδυρμοῖς χώραν;

Ven. Par. 3 MA (VIII, 678 adnot.): οἷον· οὐ δέχῃ... χωραν.

Zonaeus (VIII, 678, 7): ὡς τό· οὐ δέχει παιδείαν, οὐ δίδως τῇ κακίᾳ χώραν;

Anonymus (VIII, 704, 1): οἷον τό· οὐ δέχῃ μετάνοιαν; ἢ οὐδὲ τὸν ἐν Κορίνθῳ δέχῃ παρανομήσαντα.

Greg. Naz. or. 39 c. 18 (P. G. 36, 356 B): Οὐ δέχῃ... χώραν; Ibid. col. 357 A: Οὐδὲ... παρανομήσαντα;

Πύσμα.

Alexander Par. 2 (VIII 455 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ἐπὶ ποίας πηγὰς ἰτέον, καὶ τίνας φευκτέον.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 678 adnot.): οἷον· ἐπὶ ποίας τοι γὰρ ἰτέον... φυλακτέον; MA τοι om.

Zonaeus (VIII, 678, 10): ὡς τό· ἐπὶ ποίας τοι γὰρ... φυλακτέον;

Anonymus (VIII, 704, 6): οἷον τό· ἐπὶ ποίας τοίνυν ἰτέον... φυλακτέον.

Greg. Naz. or. 9 c. 6 in. (P. G. 35, 825 B): Εἰπὲ τίσι τῶν νομῶν προσακτέον, ἐπὶ ποίας πηγὰς... φευκτέον...

Διατύπωσις.

Alexander Par. 2 (VIII, 456 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· καὶ γὰρ ἦν ὄντως κἀκεῖνα θρήνων καὶ ὀδυρμῶν ἄξια, πῶς δ' οὐ τῶν μεγίστων, τείχη κατεσκαμμένα, πόλις ἠδαφισμένη, ἁγίασμα καθηρημένον καὶ τὰ ἑξῆς, καὶ πάλιν, ὁ μὲν προὐκαθέζετο λαμπρῶς, τὰ δὲ περὶ αὐτὸν, ὅσων καὶ ὀδυρμῶν ἄξια· προέκειτο χρυσὸς, προὔκειτο λίβανος· ἐγγύθεν τὸ πῦρ, οἱ κελευσταὶ πλησίον καὶ τὰ ἑξῆς.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 678 adnot.): οἷον· καὶ γὰρ ἦν ὄντως... πόλεις ἠφανισμέναι, ἁγίασμα καθηρημένον καὶ τὰ ἑξῆς M ἁγίασμα καθειργμένον. A καθειργόμενον.

Zonaeus (VIII, 678, 13): καὶ γὰρ ἦν οὕτω... κατεσκαμμένα, καὶ οἶκοι ἀνάστατοι.

Anonymus (VIII, 704, 15): ὡς· τέμοι μὲν τὴν ἐρυθρὰν Μωυσῆς ῥάβδῳ, διέλθοι δ' ὁ Ἰσραὴλ, καταποντισθείη δὲ σὺν ἱππεῦσιν ὁ Φαραώ. ἢ αὖθις· καὶ γὰρ ἦν θρηνῶν καὶ ὀδυρμῶν ὄντως ἄξια... πόλεις ἠφανισμέναι, καὶ τὰ ἑξῆς.

Greg. Naz. or. 6 c. 18 (P. G. 35, 744 D): ...καὶ γὰρ ἦν... πῶς δὲ οὐ... πόλις ἠδαφισμένη... καθηρημένον... Or. 4 c. 82 (P. G. 35, 609 A): Ὁ μὲν οὖν προὐκάθετο, λαμπρῶς πανηγυρίζων κατὰ τῆς εὐσεβείας καὶ μέγα φρονῶν τοῖς τεχνάσμασι... τὰ δὲ περὶ αὐτὸν οἷα καὶ ὅσων ὀδυρμῶν τοῖς εὖ φρονοῦσιν ἄξια... Ibid. c. 83 in. col. 609 A: Προὔκειτο χρυσὸς... οἱ κελευσταὶ πλησίον... Cf. or. 4 c. 18 fin. (P. G. 35, 548 A); 32 c. 16 (P. G. 36, 192 C).

Ἀντεισαγωγή.

Alexander Par. 2 (VIII, 457 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ἀλλὰ λυπεῖ σε τὰ τῆς διαζεύξεως, ἀλλ' εὖ φαινέτω τὰ τῆς ἐλπίδος· καὶ πάλιν· οὐκ ἄρξει Κησάριος, ἀλλ' οὐδ' ἀρχθήσεται πρὸς ἄλλων· εἰσὶ δὲ καὶ

ταῦτα, χθὲς ἦσθα θεατρικὸς, σήμερον φάνεθι θεωρητικός· καὶ πάλιν· ἀναλάβωμεν ὕμνους ἀντὶ τυμπάνων.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 679 adnot.): οἷον· λυπεῖ σε τὸ τῆς διαζεύξεως, ἀλλ' εὐφραινέτω τὸ τῆς ἐλπίδος· καὶ τό· δριμὺς ὁ χειμὼν, ἀλλὰ γλυκὺς ὁ παράδεισος, ἀλγεινὴ ἡ πῆξις, ἀλλ' ἡδεῖα ἡ ἀπόλαυσις. MA καὶ τό· δριμὺς — ἀπόλαυσις om.

Zonaeus (VIII, 679, 1): λυπεῖ σε τὸ τῆς διαζεύξεως, ἀλλ' εὐφραινέτω τὸ τῆς ἐλπίδος.

Anonymus (VIII. 704, 23): λυπεῖ σε... διαζεύξεως, εὐφραινέτω... ἐλπίδος. καὶ ἔτι ὁμοίως· δριμὺς... ἀπόλαυσις.

Greg. Naz. or. 18 c. 43 in. (P. G. 35, 1041 B): Ἀλλὰ λυπεῖ σε τὸ τῆς διαζεύξεως; ἀλλ' εὐφραινέτω τὸ τῆς ἐλπίδος. Or. 7 c. 20 (P. G. 35, 780 C): Οὐκ ἄρξει Καισάριος; ἀλλ' οὐδὲ ἀρχθήσεται πρὸς ἄλλων. Or. 44 c. 9 (P. G. 36, 617 A): Χθὲς ἦσθα... θεωρητικός... Or. 5 c. 35 (P. G. 35, 709 B): Ἀναλάβωμεν ὕμνους ἀντὶ τυμπάνων...

Διασυρμός.

Alexander Par. 2 (VIII, 458 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ἢ καὶ τῆς ἐσθῆτός μου τὸ τρίχινον αἰτιάσῃ, καὶ τοῦ προσώπου τὴν θέσιν οὐκ ἀφυῶς ἔχουσαν· καὶ πάλιν· τάχα δ' ἂν ὀνειδίσῃς καὶ τὸν σταυρὸν καὶ τὸν θάνατον.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 679 adnot.): οἷον· ἢ καὶ τὸ τῆς ἐσθῆτος τρίχινον... τάχα ἂν ὀνειδίσαις... τὸν θάνατον. MA habet οὐκ εὐφυῶς; om. καὶ πάλιν· τάχα — θάνατον.

Zonaeus (VIII, 679, 18): ὡς τό· ἢ καὶ τό· τριβώνιον αἰτιάσῃ... οὐκ εὐφυῶς ἔχουσαν.

Anonymus (VIII, 705, 10): οἷον· τάχα ἂν ὀνειδίσαις... καὶ τὸν θάνατον.

Greg. Naz. or. 33 c. 7 in. (P. G. 36, 224 C): Ἢ καὶ τῆς ἐσθῆτός μου τὸ τρύχινον... οὐκ εὐφυῶς ἔχουσαν; Or. 29 c. 18 (P. G. 36, 97 B): Τάχα δ' ἂν ὀνειδίσαις... καὶ τὸν θάνατον.

Μετάστασις.

Alexander Par. 2 (VIII, 459 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· καὶ εἴ τις ἐκείνων ἀφεὶς τὰς αἰτίας ἐκεῖνον τοῦτον μέμφοιτο, λίαν ἐστὶν ἀνόμων· ἔμοι γε λογιστὴ τῶν τότε συμβεβηκότων· οὐ γὰρ τοῦ ἀμήσαντος ὁ στάχυς, ἀλλὰ τοῦ σπείραντος, οὐδὲ τοῦ κατασβέσαι μὴ δυνηθέντος ὁ ἐμπρησμὸς, ἀλλὰ τοῦ ἀνάψαντος.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 679 adnot.): οἷον· οὐδὲ τοῦ ἀμήσαντος... σπείροντος... ἀνάψαντος.

Zonaeus (VIII, 679, 4): ὡς τό· οὐδὲ τοῦ ἀμήσαντος... σπείροντος... ἀνάψαντος.

Anonymus (VIII, 705, 3): οἷον· οὐ τοῦ ἀμήσαντος... σπείραντος, οὐδὲ τῆς τεκούσης ὁ παῖς ἀλλὰ τοῦ καταβαλόντος τὸ σπερμα.

Greg. Naz. or. 5 c. 15 (P. G. 35, 684 A): ...ὧν εἴ τις ἐκεῖνον ἀφεὶς τὰς αἰτίας, τοῦτον καταμέμφοιτο, λίαν ἐστὶν ἀγνώμων ἔμοι γε λογιστὴς... τοῦ δὲ ἀνάψαντος.

Ἀναδίπλωσις.

Alexander Par. 2 (VIII, 462 adnot. Παλιλλογία): καὶ ὁ θεολόγος· καὶ πάλιν μυστήριον, μυστήριον (alt. μυστ. non legitur in cod.) δὲ οὐκ ἀπατηλὸν, οὐδὲ ἄκοσμον. Ἀνάπλασίς ἐστι... οἷον... καὶ ὁ θεολόγος· οὐκ ἔστι ταῦτα οὐκ ἔστι· καὶ πάλιν· πάσχα κυρίου πάσχα.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 681 adnot.): οἷον· πάλιν Ἰησοῦς ὁ ἐμὸς καὶ πάλιν μυστήριον... ἄκοσμον οὐδὲ τῆς Ἑλληνικῆς πλάνης καὶ μέθης· Ven. Par. 3 οὐδὲ τῆς Ἑλλ. — μέθης. om. Ἀναδίπλωσίς ἐστι... οἷον· οὐκ ἔστι... οὐκ ἔστι· καὶ, πάσχα Κυρίου, πάσχα. MA καὶ, πάσχα... om.

Zonaeus (VIII, 682, 3): ὡς τό. ἀλλ' οὐκ ἔστι... οὐκ ἔστι.

Anonymus (VIII, 707, 10): οἷον· οὐκ ἐστι... οὐκ ἔστι.

Greg. Naz. or. 39 c. 1 in. (P. G. 36, 336 A): Πάλιν Ἰησοῦς ὁ ἐμὸς... οὐδ' ἄκοσμον... Or. 42 c. 7 (P. G. 36, 468 B): ...οὐκ ἔστι τοῦτο, οὐκ ἔστιν. Or. 45 c. 2 in. (P. G. 36, 624 B): Πάσχα Κυρίου, Πάσχα...

Ἀντιστροφή.

Alexander Par. 2 (VIII, 464 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· θελῆσαι δεῖ μόνον· ὁρμῆσαι δεῖ μόνον· καὶ πάλιν· οὐ γὰρ ὁ ἐν λόγοις σοφὸς, οὗτος ἐμοὶ σοφός· καὶ αὖθις· κόπασον κύριε, ἄνες κύριε, ἱλάσθητι κύριε.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 682 adnot.): οἷον· θελῆσαι... μόνον, καὶ κόπασον κύριε, ἱλάσθητι κύριε, ἄνες κύριε. MA οἷον, κόπασον κ., ἄνες κ., ἱλάσθ. κ.

Anonymus (VIII, 707, 14): οἷον· θελῆσαι... ὁρμῆσαι δεῖ μόνον.

Greg. Naz. or. 17 c. 2 (P. G. 35, 968 B): Θελῆσαι... ὁρμῆσαι μόνον. Or. 16 c. 2 (P. G. 35, 936 D): Οὐ γὰρ ὁ ἐν λόγῳ σοφὸς, οὗτος ἐμοὶ σοφός... Cf. or. 4 c. 23 (P. G. 35, 552 A); 16 c. 3 (P. G. 35, 937 A); 25 c. 2 (P. G. 35, 1200 A). Or. 16 c. 12 (P. G. 35, 952 A): Ἀλλὰ κόπασον, Κύριε... ἱλάσθητι, Κύριε...

Συμπλοκή.

Alexander Par. 2 (VIII, 464 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ὧν ὡραῖοι μὲν οἱ πόδες, εὐαγγελιζομένων εἰρήνην καὶ ἀγαθὰ, μεθ' ὧν ἐλαλήσατε, ὡραῖοι δὲ τὰ πρὸς ἡμᾶς, οἷς εἰς καιρὸν ἐλαλήσατε.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 682 adnot.): οἷον· ὧν ὡραῖοι... εἰς καιρὸν ἐληλύθατε.

Anonymus (VIII, 707, 18): ὧν ὡραῖοι... εἰς καιρὸν ἐληλύθατε.

Greg. Naz. or. 42 c. 1 in. (P. G. 36, 457 A): ...ὧν ὡραῖοι... εἰς καιρὸν ἐληλύθατε...

Συνωνυμία.

Alexander Par. 2 (VIII, 465 adnot. Ταυτολογία): καὶ ὁ θεολόγος· πάντοθεν ἐμαυτὸν διεξάγων καὶ διευθύνων· καὶ πάλιν· πρὸς οὖν ταῦτα πολλῆς μὲν καὶ παντελοῦς τῆς πίστεως· μείζονος δὲ τῆς παρὰ θεοῦ συνεργείας, οὐκ ὀλίγης δὲ τῆς ἡμετέρας ἀντιτεχνήσεως· ὥστε ἐμαυτὸν πείθω χρείαν.

Greg. Naz. or. 4 c. 12 (P. G. 35, 541 C): ... καὶ οἱονεὶ διὰ κύκλου τινὸς εὐθύνων καὶ διεξάγων τὸν ἅπαντα κόσμον... Cf. or. 6 c. 15 (P. G. 35, 741 B): εὐθυνόμενά τε καὶ διεξαγόμενα... Or. 2 c. 21 (P. G. 35, 429 C): Πρὸς οὖν ταῦτα... ἀντιτεχνήσεως (ὡς γε ἐμαυτὸν πείθω), χρεία, τῆς καὶ λόγῳ καὶ ἔργῳ θεωρουμένης.

Ἐπάνοδος.

Alexander Par. 2 (VIII, 466 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· διττοῦ δὲ ὄντος λόγου παντὸς, καὶ τοῦ μὲν τὸ οἰκεῖον κατασκευάζοντος, τοῦ δὲ τὸ ἀντίπαλον ἀνατρέποντος· καὶ ἡμεῖς τὸ οἰκεῖον ἐκθέμενοι πρότερον οὕτω τὰ τῶν ἐναντίων ἀνατρέψαι πειρασόμεθα.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 682 adnot.): οἷον· διττοῦ δὲ ὄντος... ἀνατρέποντος, ἡμεῖς τὰ οἰκεῖα... πειρασόμεθα.

Zonaeus (VIII, 682, 16): οἷον· διττοῦ δὲ ὄντος... πειρασόμαθα.

Anonymus (VIII, 708, 2): οἷον· διττοῦ δὲ ὄντος... τὸ ἀντίπαλον καθαιροῦντος καὶ ἀνατρέποντος καὶ ἡμεῖς... πειρασόμεθα.

Greg. Naz. or. 29 c. 1 (P. G. 36, 73 B): Διττοῦ δὲ ὄντος λόγου παντὸς, τοῦ μὲν τὸ οἰκεῖον... πειρασόμεθα...

Κλῖμαξ.

Alexander Par. 2 (VIII, 467 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ἵνα τῷ ληπτῷ μὲν ἕλκῃ πρὸς ἑαυτὸ, τῷ δὲ ἀλήπτῳ θαυμάζηται, θαυμαζόμενον δὲ ποθῆται πλέον, ποθούμενον δὲ καθαίρῃ, καθαῖρον δὲ θεοειδεῖς ἀπεργάζηται· καὶ πάλιν· καὶ παρὰ τοῦ πνεύματος ἡμῖν ἡ ἀναγέννησις, παρὰ δὲ τῆς ἀναγεννήσεως ἡ ἀνάπλασις, παρὰ δὲ τῆς ἀναπλάσεως ἡ ἐπίγνωσις.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 683 adnot.): οἷον. ἵνα τῷ ληπτῷ μὴ ἕλκῃ... καὶ πάλιν· παρὰ τοῦ πνεύματος... ἡ ἐπίγνωσις. Par. 3 θαυμαζόμενον — ἀπεργάζηται om.

Anonymus (VIII, 708, 15): οἷον τό. ἄληπτον οὖν τὸ θεῖον, ἵνα θαυμάζηται... ποθῆται, ποθούμενον... ἀπεργάζηται.

Greg. Naz. or. 38 c. 7 (P. G. 36, 317 C) = or. 45 c. 3 (P. G. 36, 528 A): Ἐμοὶ δοκεῖν, ἵνα τῷ λεπτῷ... καθαίρων καὶ θεοειδὲς ἀπεργάζηται... Or. 31 c. 28 fin. (P. G. 36, 165 A): Καὶ παρὰ μὲν τοῦ Πνεύματος... ἡ ἐπίγνωσις τῆς ἀξίας τοῦ ἀναπλάσαντος.

Προσδιασάφησις.

Alexander Par. 2 (VIII, 468 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· περινοεῖ τῇ διανοίᾳ μεῖζον καὶ ὑψηλότερον.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 683 adnot.): οἷον· περινοεῖ... ὑψηλότερον.

Zonaeus (VIII, 683, 7): οἷον· περινοεῖ τι τῇ διανοίᾳ... ὑψηλότερον.

Greg. Naz. or. 43 c. 41 (P. G. 36, 552 A): ...περινοεῖ τι τῇ διανοίᾳ... ὑψηλότερον.

Περίφρασις.

Alexander Par. 2 (VIII, 468 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ἃ τοῦ καιροῦ γενόμενα καὶ τῆς τυραννίδος ἡ φιλανθρωπία τοῦ θεοῦ διεσώσατο· ἤρκει γὰρ εἰπεῖν ὁ θεὸς, καὶ πάλιν· καὶ Θηβαίων ἄνοια, τοῦτον τιμῶσα, ἤγουν οἱ Θηβαῖοι.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 689 adnot.): οἷον· ἡ τοῦ θεοῦ φιλανθρωπία ἀντὶ τοῦ ὁ θεὸς, καὶ Θηβαίων ἄνοια ἀντὶ τοῦ οἱ Θηβαῖοι. MA καὶ Θηβαίων — Θηβαῖοι om.

Anonymus (VIII, 712, 26): ...καὶ Θηβαίων ἄνοια, ἤγουν οἱ ἄγνωστοι Θηβαῖοι.

Greg. Naz. or. 4 c. 6 (P. G. 35, 537 A): ...ἃ, τοῦ καιροῦ γενόμενα... διεσώσατο. Cf. or. 24 c. 7 (P. G. 35, 1176 C); 37 c. 13 (P. G. 36, 297 C); 43 c. 25 (P. G. 36, 532 A); epist. 74 (P. G. 37, 138 C). Or. 39 c. 4 (P. G. 36, 337 C): ...καὶ Θηβαίων ἄνοια τοῦτον τιμῶσα... Cf. or. 22 c. 12 (P. G. 35, 1144 C—1145 A) e. g. καὶ ἡ Γαλατῶν ἄνοια...

Ἀσύνδετον.

Alexander Par. 2 (VIII, 470 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ὃς φθάνει τοὺς ταχεῖς, σφάλλει τοὺς συνετοὺς, περιτρέπει τοὺς ἰσχυροὺς, συστέλλει τοὺς ὑψηλοὺς, ἡμεροῖ θράσος, πιέζει δύναμιν.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 688 adnot.): οἷον· φθάνει τοὺς ταχεῖς... συστέλλει τοὺς ὑψηλούς. Par. 3 MA στέλλει.

Zonaeus VIII, 688, 5): οἷον· φθάνει τοὺς ταχεῖς... τοὺς ὑψηλούς.

Anonymus (VIII, 711, 7): ὁποῖον τό· φθάνει ταχεῖς, σφάλλει συνετοὺς, συστέλλει ὑψηλούς.

Greg. Naz. or. 2 c. 108 fin. (P. G. 35, 508 AB): ...φθάνει τοὺς ταχεῖς... πιέζει δύναμιν.

Ἔλλειψις.

Alexander Par. 2 (VIII, 470 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ἀναστάσεως ἡμέρα· λείπει γὰρ τὸ ἐστί· καὶ πάλιν· τίς οὖν τὸ πνεῦμα; θεός· πάνυ γε· τί οὖν ὁμοούσιον, εἴπερ θεός· λείπει γὰρ τὸ ναί· καὶ πάλιν· καὶ ταῦτα τίνες· λείπει γὰρ τὸ φασίν· καὶ πάλιν· τῆς βίας καὶ τῶν ληρημάτων· λείπει γὰρ τὸ φεῦ.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 683 sq. adnot.): οἷον· ἀναστάσεως ἡμέρα καὶ ἡ ἀρχὴ δεξιά· λείπει γὰρ τὸ ἐστί· τί οὖν... καὶ πάλιν· ταῦτα τίνες... τῆς βίας, τῶν ληιμμάτων, λείπει γὰρ τὸ φεῦ. MA καὶ πάλιν· καὶ ταῦτα τίνες — φεῦ om.

Greg. Naz. or. 1 c. 1 in. (P. G. 35, 396 A): Ἀναστάσεως... δεξιά... Or. 31 c. 10 in. (P. G. 36, 144 A): Τί οὖν; Θεὸς τὸ Πνεῦμα; Πάνυ γε. Τί οὖν, ὁμοούσιον; Εἴπερ Θεός. Or. 31 c. 8 (P. G. 36, 141 B): ...καὶ ταῦτα τίνες; Cf. or. 31 c. 13 (P. G. 36, 148 B): Ταῦτα τίνες; Or. 33 c. 5 (P. G. 36, 221 A): Καὶ ταῦτα, τίνες; Or. 44 c. 2 (P. G. 36, 609 A): Καὶ τίνα ταῦτα; Or. 29 c. 6 (P. G. 36, 81 A): Τῆς βίας! Ibid. c. 9 col. 84 D: Τῶν ληρημάτων!

Ἀλλοίωσις ἢ ἀλλαγή.

Alexander Par. 2 (VIII, 471 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ἐστασίαζεν ἡ Καισαρέων πόλις, καὶ ἅσατε τῷ κυρίῳ πᾶσα ἡ γῆ, ἀντὶ τοῦ· ἐπὶ τῆς γῆς· καὶ τὰ ἄλλα δὲ εἴδη τῆς ἐναλλαγῆς εὑρήσομεν παρ' αὐτῷ ζητοῦντες.

Greg. Naz. or. 18 c. 33 (P. G. 35, 1028 B): ...ἐστασίαζεν ἡ Καισαρέων πόλις περὶ προβολὴν ἀρχιερέως... Or. 38 c. 1 (P. G. 36, 312 A): Ἄσατε τῷ Κυρίῳ, πᾶσα ἡ γῆ... Cf. Psalm. 95, 1.

Πολύπτωτον.

Alexander Par. 2 (VIII, 473 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ἐκείνων δὲ μὲν καὶ γένος καὶ μαθηταί, οὓς στύλος πυρὸς καὶ νεφέλη ὡδήγουν, οἷς θάλασσα διίστατο, ὧν θῆρες ἡττῶντο καὶ τὰ τοιαῦτα.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 686 adnot.): οἷον. ἐκείνων ἐσμὲν καὶ γένος... καὶ νεφέλαι... καὶ τὰ τοιαῦτα. MA ἐκείνων — μαθηταὶ et καὶ τὰ τοιαῦτα om.

Anonymus (VIII, 709, 13): οἷον· ἐκείγων ἐσμὲν καὶ γένος.. ὡδήγουν.

Greg. Naz. or. 15 c. 6 (P. G. 35, 921 A): Ἐκείνων ἐσμὲν καὶ γένος... καὶ νεφέλης ὡδήγει... διίστατο καὶ ποταμὸς ἵστατο... ὧν θῆρες ἡττῶντο καὶ πῦρ οὐχ ἥπτετο...

Μεταβολή.

Alexander Par. 2 (VIII, 474 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· τίνος διώκοντος ἢ συναναγκάζοντος· οὐδενός· τίνων ἱππέων; τίνων κυνῶν; τίνος ὑλακῆς ἢ κραυγῆς;

Ven. Par. 3 MA (VIII, 686 adnot.): οἷον· τίνος διώκοντος... κραυγῆς;

Zonaeus (VIII, 686, 8): ὡς τό· τίνος διώκοντος... τίνων ἱππέων, τίνος ὑλακῆς ἢ κραυγῆς;

Anonymus (VIII, 709, 19): ὡς τό· τίνος διώκοντος... τίνων ἱππέων ἢ ποίων κυνῶν;

Greg. Naz. or. 43 c. 7 (P. G. 36, 504 A): Τίνος διώκοντος... Τίνων ἱππέων; Ποίων κυνῶν; Τίνος ὑλακῆς ἢ κραυγῆς...

Ζεῦγμα.

Alexander Par. 2 (VIII. 475 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· τῶν μὲν τὸν λόγον, τῶν δὲ τὴν πρᾶξιν· τῶν δὲ τὸ πρᾶον, τῶν δὲ τὸν ζῆλον, τῶν δὲ τοὺς κινδύνους, τῶν δὲ τὰ πλείω, τῶν δὲ ἅπαντα μιμησάμενος.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 686 adnot.): οἷον· τῶν μὲν τὸν λόγον... τὰ πάντα μιμησάμενος. MA τῶν δὲ τοὺς κινδύνους — μιμησάμενος om.; τὸν ζῆλον] τὸ ἡσυχον.

Zonaeus (VIII, 686, 13): οἷον· τῶν μὲν τὸν λόγον... τῶν δὲ τὸ ἡσυχον... τὰ πάντα μιμησάμενος.

Anonymus (VIII, 709, 23): οἷον τό· τῶν μὲν τὸν λόγον... τὸ πρᾶον μιμησάμενος.

Greg. Naz. or. 21 c. 4 (P. G. 35, 1085 B): ... καὶ τῶν μὲν τὸν λόγον... τῶν δὲ τὰ ἅπαντα μιμησάμενος...

Ὁμοιοτέλευτον.

Alexander Par. 2 (VIII, 475 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντήσατε, Χριστὸς ἐπὶ γῆς, ὑψώθητε.

Ven. Par. 3 (VIII, 687 adnot.): οἷον· Χριστὸς γεννᾶται, δοξάσατε, Χριστὸς ἐξ οὐρανῶν, ἀπαντήσατε. MA (ibid.): οἷον· δοξάσατε, ἀπαντήσατε, ὑψώθητε.

Anonymus (VIII, 710, 10): οἷον τό· Χριστὸς γεννᾶται... ἀπαντήσατε.

Greg. Naz. or. 38 c. 1 in. (P. G. 36, 312 A): Χριστὸς γεννᾶται... ὑψώθητε...

Ὁμοιόπτωτον.

Alexander Par. 2 (VIII, 477 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· εὐηθέστατε καὶ ἀσεβέστατε καὶ ἀπαιδευτότατε τὰ μεγάλα.

Cf. supra p. 19 sq. exemplum ad apostrophen.

Παρονομασία.

Alexander Par. 2 (VIII, 477 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· κατηγορήσω γὰρ αὐτοὺς τῆς ἐμῆς εἴτε ἀπονοίας, εἴτε ἀνοίας· καὶ αὖθις· οὐδὲ τὴν ὑλακήν, ἀλλὰ τὴν φυλακήν,

Ven. Par. 3 MA (VIII, 687 adnot.): οἷον· κατηγορήσω γὰρ αὐτὸς... φυλακήν. MA κατηγορήσω — αὐτός om.; postea εἴτε ἀνοίας, εἴτε διανοίας. A εἴτε διανοίας om.

Zonaeus (VIII, 687, 1): οἷον· οὐ τὴν ὑλακήν... φυλακήν· καὶ, τῆς ἐμῆς εἴτε... ἀνοίας.

Anonymus (VIII, 710, 1): οἷον· οὐδὲ τὴν ὑλακήν... φυλακήν.

Greg. Naz. or. 10 c. 3 (P. G. 35, 829 B): ... κατηγορήσω γὰρ αὐτὸς ἐγὼ τῆς ἐμῆς... ἀνοίας. Or. 25 c. 2 (P. G. 35, 1200 B): ...οὐδὲ τὴν ὑλακὴν ἀλλὰ τὴν φυλακὴν τοῦ καλοῦ...

Ἀντίθεσις.

Alexander Par. 2 (VIII, 479 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· πάλιν τὸ σκότος λύεται, πάλιν τὸ φῶς ὑφίσταται· καὶ σιγάτω σὸς κήρυξ ἄτιμα, φθεγγέσθω δὲ κήρυξ ἐμὸς τὰ ἔντιμα· τοῦτο μὲν οὖν κατὰ τὰ ὀνόματα, κατὰ δὲ τὰ πράγματα· οὗτοι τὸ βάλλειν, ἡμεῖς τὸ φέρειν.

Ven. Par. 3 (VIII, 688 adnot.): οἷον... τὸ σκότος... ὑφίσταται.

Anonymus (VIII, 711, 16): οἷον ...πάλιν τὸ σκότος... ὑφίσταται.

Greg. Naz. or. 38 c. 2 in. (P. G. 36, 313 A): Πάλιν τὸ σκότος... ὑφίσταται... Or. 5 c. 31 in. (P. G. 35, 704 A): Σιγάτω... τὰ ἄτιμα· φθεγγέσθω κῆρυξ ἐμὸς τὰ ἔνθεα. Cf. or. 4 c. 77 (P. G. 35, 601 C—604 A); 18 c. 34 fin. (P. G. 35, 1032 A); 22 c. 1 in. (P. G. 35, 1132 A); 24 c. 5 in. (P. G. 35, 1173 D); 31 c. 7 (P. G. 36, 140 C); 37 c. 17 (P. G. 36, 301 C). Or. 33 c. 15 (P. G. 36, 233 A): ...οὗτοι τὸ βάλλειν... φέρειν...

Σύγκρισις.

Alexander Par. 2 (VIII, 479 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· Λὼτ ὁ Σοδομίτης, καὶ οὐ Σοδομίτης τὸν τρόπον· καὶ Ῥαὰβ ἡ πόρνη, καὶ οὐ πόρνη τὴν προαίρεσιν, καὶ ὧν τοῖς νεκροῖς οἱ νεκροὶ χαρίζονται.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 688 adnot.); οἷον, Λὼτ ὁ Σοδομίτης... προαίρεσιν. MA Ῥαὰβ — προαίρεσιν om.

Anonymus (VIII, 711, 22): ὁποῖον τό· Λὼτ ὁ Σοδομίτης... τὸν τρόπον.

Greg. Naz. or. 14 c. 2 (P. G. 35, 860 BC): ...καὶ μάρτυς ἐν μὲν δικαίοις, Λὼτ ὁ Σοδομίτης... τὸν τρόπον· ἐν δὲ ἁμαρτωλοῖς Ῥαὰβ ἡ πόρνη... τὴν προαίρησιν...

'Αντιμετάθεσις.

Alexander Par. 2 (VIII, 480 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· εἰ μὲν θεὸς οὐ κτίσμα, εἰ δὲ κτίσμα, οὐ θεός· καὶ πάλιν· σὺ ὠργίσθης, καὶ ἡμεῖς ἡμάρτομεν· μᾶλλον δὲ ἡμεῖς ἡμάρτομεν, καὶ σὺ ὠργίσθης.

Ven. Par. 3 (VIII, 689 adnot.): οἷον· εἰ μὲν θεὸς... οὐ θεός.

Zonaeus (Σύγκρισις VIII, 688, 15): οἷον· εἰ μὲν θεὸς... οὐ θεός.

Anonymus (VIII, 711, 29): οἷον· εἰ μὲν θεὸς... οὐ θεός.

Greg. Naz. or. 42 c. 17 (P. G. 36, 477 C): Εἰ μὲν Θεὸν, οὐ κτίσμα· μεθ' ἡμῶν γὰρ τὸ κτίσμα, τῶν οὐ θεῶν. Εἰ κτίσμα δὲ, οὐ Θεός... Cf. or. 31 c. 6 (P. G. 36, 140 AB). Or. 16 c. 12 (P. G. 35, 952 A): Σὺ ὠργίσθης, καὶ ἡμεῖς ἡμάρτομεν (Isa. 74, 5) ...Ἐμοὶ δὲ καὶ τὸ ἐναντίον καιρὸς εἰπεῖν· Ἡμεῖς ἡμάρτομεν, καὶ σὺ ὠργίσθης.

'Αντεναντίωσις.

Alexander Par. 2 (VIII, 481 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ταῦτα μὲν οὐ τῶν πολλῶν ἴσως ἐγενόμην φαυλότερος.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 689 adnot.): οἷον· ἴσως οὐ τῶν πολλῶν ἐγενόμην φαυλότερος.

Zonaeus (VIII, 689, 2): οἷον· ἴσως... φαυλότερος.

Anonymus (VIII, 712, 5): ἴσως ...φαυλότερος...

Greg. Naz. or. 2 c. 77 fin. (P. G. 35, 484 C): Παραφρονῶν λέγω, ἀλλ' οἷον εἰρήσεται· ταῦτα μὲν... φαυλότερος

Ὑπερβατόν.

Alexander Par. 2 (VIII, 482 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ἔμελλεν ἄρα καὶ τὰ ἑξῆς· εἶτα ἀποδέδωκεν, ἑαυτὸν νῦν ἡμῖν προθήσειν.

Greg. Naz. or. 43 c. 1 in. (P. G. 36, 493 A): Ἔμελλεν ἄρα... προθήσειν...

Πάρισον.

Alexander Par. 2 (VIII, 484 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· τίνα μὲν ἀνθρώπων κινήματα, τίνα δὲ πιθήκων ὁρμήματα.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 687 adnot.): οἷον· τίνα μὲν... ὁρμήματα

Zonaeus (VIII, 687, 14): οἷον· τίνα μὲν... ὁρμήματα.

Anonymus (VIII, 710, 17): οἷον τό· τίνα τῶν ἀνθρώπων... τῶν πιθήκων ὁρμήματα.

Greg. Naz. or. 4 c. 112 (P. G. 35, 649 A): ...ἐδείχθη γὰρ ἂν τίνα μὲν ἀνθρώπων κινήματα, τίνα δὲ πιθήκων μιμήματα.

Προσυναπάντησις.

Alexander Par. 2 (VIII, 485 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· καλὸν προσευχὴ καὶ ἀγρυπνία, καὶ πειθέτω σε Ἰησοῦς, ἀγρυπνῶν πρὸ τοῦ πάθους

καὶ προσευχόμενος· καὶ πάλιν· παρὰ θεοῦ τὸ ταλαιπωρεῖν ἐκείνοις, παρὰ θεοῦ τὸ εὖ πράττειν αὐτοῖς, καὶ τὰ ἑξῆς.

Ven. Par. 3 MA (VIII, 689 adnot.): οἷον· καλὸν τροσευχὴ... καὶ προσευχόμενος. MA καὶ προσευχόμενος om.

Anonymus (VIII, 712, 11): οἷον τό· καλὸν τὸ προσευχὴ καὶ νηστεία καὶ ἀγρυπνία· καὶ· πειθέτω... προσευχόμενος.

Greg. Naz. or. 14 c. 3 (P. G. 35, 861 B): Καλὸν προσευχὴ... καὶ πειθέτω σε Θεὸς ἀγρυπνῶν... καὶ προσευχόμενος. Ibid. c. 29 col. 897 A: Παρὰ Θεοῦ... τὸ εὖ πράττειν ἡμῖν...

Ἐπιτίμησις.

Alexander Par. 2 (VIII, 486 adnot.): καὶ ὁ θεολόγος· ἵνα πρὸς θεὸν ἐκδημήσωμεν ἢ ἐπανέλθωμεν· καὶ πάλιν· Παύλῳ μὲν, εἰ μὲν ἔκφορα ἦν, ἃ παρέσχεν ὁ τρίτος οὐρανὸς, καὶ ἡ μέχρις ἐκείνου πρόοδος ἢ ἀνάβασις ἢ ἀνάληψις.

Greg. Naz. or. 28 c. 20 in. (P. G. 36, 52 C): Παύλῳ δὲ, εἰ μὲν... ἢ ἀνάληψις...

Vindobonae.

O pokrewieństwie języków indoeuropejskich i semickich.

(Obecny stan badań).

Napisał

Dr. Jakób Handel.

Historya problemu, który chcemy omówić, sięga daleko w przednaukową dobę językoznawstwa. Gdy bowiem lingwistyka, jako nauka, jest dzieckiem w. XIX, to próby, — swoją drogą, powiedzmy odrazu, przeważnie nieudolne i dziecinne — wyprowadzenia niektórych języków, zaliczanych dziś do rodziny indoeuropejskiej, mianowicie greckiego, łacińskiego i perskiego z hebrajszczyzny, jako wspólnej macierzy, znajdujemy nierzadko już w 16, 17 i 18 wieku[1].

Nic dziwnego; wszak ówczesne językoznawstwo — sit licentia verbo — podobnie jak wszystkie prawie dyscypliny w zaczątkach swych (w czasach nowożytnych), stało pod znakiem Pisma Świętego. Bóg i pierwsi ludzie aż do »pomieszania się języków« przy budowie wieży Babel mówili naturalnie po hebrajsku, hebrajszczyzna miała tedy jako alma mater omnium linguarum być źródłem, z którego wypłynęły wszystkie języki świata.

Te próby naiwne i dyletanckie nie ustały wprawdzie i po epokowem odkryciu Boppa; w każdym razie jednak udowodnienie pierwotnego pokrewieństwa całego szeregu języków azyatyckich i europejskich i sprowadzenie ich do wspólnego pnia indoeuropejskiego musiało naogół wpłynąć na wyklarowanie pojęć i racyonalniejsze postawienie kwestyi. Pewne bliższe pokrewieństwo języków, dla których Schlozer jeszcze z końcem 18 w. wydobył z arsenału biblijnego wygodną nazwę semickich, zauważyli uczeni żydowscy już

[1] Por. Th. Benfey, Geschichte d. Sprachwissenschaft, München 1869. str. 229—232, 244, 290 n.

w 10 w., a jeden z nich Abû Ibrahîm Ibn Barûn, żyjący w 12 w., napisał osobną książkę o pokrewieństwie języków hebrajskiego i arabskiego [1]. Nazwa Schlozera, wskrzeszająca wiekową tradycyę o 3 synach Noego, protoplastach 3 szczepów: Semitów, Chamitów i Jafetytów, skombinowana bezkrytycznie i powierzchownie z rezultatami Boppa, kazała identyfikować język praindoeuropejski z językiem potomków Jafeta tembardziej, że przyjęto dla zespołu na oznaczenie innej grupy języków znowu bardzo wygodny termin języków chamickich. Jeżeli więc — rozumowano — porównanie języków indoeuropejskich prowadzi do jednego języka praindoeuropejskiego, chamickich do prachamickiego, a semickich do prasemickiego, to samo narzuca się pytanie, czy i te prajęzyki nie pozostają w jakimś stosunku do siebie, a ewentualnie jaki jest ten stosunek. Tradycya biblijna rozstrzyga to pytanie zupełnie jasno: Te 3 prajęzyki pozostają do siebie w stosunku »bratnim«, a więc analogicznym do stosunku poszczególnych języków każdej z tych grup z osobna np. arabskiego i hebrajskiego, greckiego i staroindyjskiego itd. I rzeczywiście grupa chamicka z semicką ma tyle punktów stycznych, że dziś wielu łączy je nawet pod wspólną nazwą grupy chamicko-semickiej [2]. Że z przenoszenia tych stosunków w czasy jeszcze odleglejsze można było łatwo dojść do bardzo zresztą ponętnej konkluzyi o wspólnem pochodzeniu i pierwotnej jedności wszystkich języków świata, to jest rzeczą zrozumiałą, zwłaszcza że i tu znaleziono pożądane oparcie w autorytecie księgi Genesis, mianowicie w legendzie o wieży Babel.

Jak głęboko zakorzenione było w epoce renesansu przekonanie o wspólnem pochodzeniu wszystkich języków świadczy ciekawy fakt, że kiedy poznano nieco bliżej języki tubylczej ludności amerykańskiej i zauważono, że trudno je wciągnąć w jakieś związki genealogiczne z językami znanymi, nie wahano się chwycić bardzo radykalnego, choć może śmiesznego nieco środka. Oto uczony, który żył u schyłku 17 i na początku 18 w., Hadryan Relandus wystąpił z twierdzeniem, że Amerykanie rozmyślnie zmienili swą mowę do

[1] Wydał ją Kokowcow; por. Bacher W., Die hebräisch-arabische Sprachvergleichung des Abu Ibrahim Ibn Barûn. (Z. f. at. W. 14 (1894) s. 223—249).

[2] Por. Brockelman, Semitische Sprachwissenschaft (Sammlung Göschen n. 291). s. 17. Tak sądził już Benfey, Über das Verhältnis der ägyptischen Sprache zu dem semitischen Sprachstamm 1844. por. tegoż Gesch. d. Sprachwiss. s. 683 nn.

niepoznania, aby nieprzyjaciel nie zrozumiał ich haseł i rozkazów [1]). Pomijając jednak te — narazie przynajmniej — awanturnicze plany, przyznać trzeba, że pewien bliższy stosunek języków indoeuropejskich, semickich i chamickich stwierdza bezsprzecznie już ogólny podział języków. Wszak wiadomo, że właśnie te grupy języków od wszelkich innych mów i narzeczy wyróżniają się wybitnie cechą fleksyjną. Nadto ten podział językowy schodzi się prawie z analogicznym podziałem rasowym: wszak wszystkie szczepy mówiące językami flektującymi należą do tzw. rasy białej, kaukaskiej cz. śródziemnomorskiej [2]. Nie dziw tedy, że wobec wymienionych faktów w ciągu 19 w. sporadycznie próbowano bliżej zająć się naszą kwestyą i wykazać pokrewieństwo wszystkich trzech, a przynajmniej dwu najbardziej znanych rodzin językowych tj. semickiej i indoeuropejskiej.

Jednym z pierwszych był Juliusz Klaproth [3], a nie od rzeczy będzie wspomnieć, że i sam Bopp próbował owych sił na tem polu i zostawił nam kilka zresztą wcale niefortunnych zestawień etymologicznych [4]. Za teoryą pokrewieństwa oświadczają się ponadto, by poprzestać na znanych nazwiskach: Fürst [5], Ewald [6], Lassen [7], Max Müller [8], Steinthal [9], a poświęcają jej specyalne studya i ujmują ją w sposób głębszy i bardziej naukowy Ascoli [10], Raumer [11] i Delitzsch [12].

---

[1] Por. Porzeziński, Einleitung in. d. Sprachwissenschaft 1910. s. 21 n.

[2] Por. Aug. Fick BB 29 (1905) s. 246: »Weisen nicht auch die Sprachen sämmtlicher Völker der weißen Rasse gewiße gemeinsame Kennzeichen auf?«

[3] Observations sur les racines des langues sémitiques, dodatek do Merian'a, Principes de l'etude comparative des langues, Paris 1828, s. 207—237. por. tegoż Asia polyglotta, Paryż 1823 s. 100.

[4] Wiener Jahrbücher 42 (1828) s. 242 nn.

[5] Chaldäische Grammatik 1835.

[6] Über den Zusammenhang des Nordischen (Türkischen), Mittelländischen, Semitischen u. Koptischen Sprachstammes, Abh. d. Kgl. Ges. d. Wiss. Göttingen 1862.

[7] Indische Altertumstunde [2] I (Leipzig 1867) s. 637 n.

[8] Vorlesungen über Wissenschaft d. Sprache, Leipzig 1863 s. 284, 287 n., 290.

[9] ZdDMG XI (1857) s. 402 nn; Charakteristik d. hauptsächlichen Typen d. Sprachbaues, Berlin 1860 s. 287; Ztschr. f. Völkerps. u. Sprachw. II (1862) s. 164.

[10] Del nesso ario-semitico (Estratto dal Politecnico XXI, XXII), Milano 1864; Studj Ario-Semitici (Memorie del R. Istituto), Lombardo 1867.

[11] Die Urverwandschaft der semitischen u. indoeuropäischen Sprachen (Gesammelte sprachwiss. Schriften XV, 461 nn.); Fortsetzung I, II, III, Franfurt 1867, 1868, 1871.

[12] Studien über indogerm.-semitische Wurzelverwandschaft. Diss. Leipzig

Wykazać pierwotną jedność i pokrewieństwo języków semickich i indoeuropejskich mogłyby oczywiście przedewszystkiem zestawienia etymologiczne. A że na tak ślizkiej i karkołomnej drodze jaką jest etymologia wogólności można było łatwo zejść na manowce, to potwierdzi każdy, kto etymologią kiedykolwiek się zajmował. Ale przy porównywaniu języków indoeuropejskich i semickich etymologia gotowych wyrazów napotyka na inną jeszcze trudność. Bo jeżeli prajęzyki indoeuropejski i semicki pozostawały ongiś w bliższych stosunkach i zachodzi między nimi jakieś powinowactwo, to będzie ono tem bardziej uchwytne im dalej cofniemy się wstecz tj. im bardziej zbliżymy się do owej zamierzchłej doby jedności pierwotnej obu grup, a ponieważ epoka fleksyjna jest prawdopodobnie późną stosunkowo, ostatnią fazą prajęzyka indoeuropejskiego (i taksamo zdaje się semickiego), a epokę tę wyprzedziły niezawodnie inne dawniejsze aż dojdziemy do epoki pierwiastków, więc chyba dla tego odległego, dziś nierzadko zupełnie już zatartego, a niekiedy może ledwie dostrzegalnego stadyum obu prajęzyków możnaby z jakimś skutkiem szukać zestawień etymologicznych, a do tego oczywiście niezbędną jest rekonstrukcya. Przytem nie należy zapominać, że rekonstrukcya form prajęzyka indoeuropejskiego w ostatniej fazie, bezpośrednio wyprzedzającej rozszczepienie się języków (na dalsze cofanie się wstecz językoznawstwo wogóle pozwolić sobie nie może) natrafia na ogromne trudności i że rzadko która formułka prajęzykowa — pomijając już ich znaczenie czysto teoretyczne — powszechne znajduje uznanie. Jeżeli np. weźmy jedno z najprostszych zestawień indoeuropejsko-semickich: wyrazy oznaczające ojca: hebr. 'āβ, assyr. abu, syr. 'aβā i formułkę ideu. **pə-tér* (skr. pitā́-, gr. πατήρ, pater itd.), to można tu mówić tylko o porównywaniu pierwiastka ideu. *pā-* względnie *pə-* z semickim; sufix *tĕr* jest dodatkiem, który powstał dopiero na gruncie indoeuropejskim i w danym wypadku wcale nie wchodzi w rachubę. Nie wystarcza tedy porównywać formułki prasemickie z praindoeuropejskiemi, ale wprzód należy odrzucić sufiksy wyrazowe. Nie na tem koniec: weźmy np. wyrazy: tremo, trepidus, gr. τρέω (*τρέσω), st-ind. trásati, stb. tręsą, pols. trzęsę itp. Są one niewątpliwie etymologicznie spokrewnione

---

1873. W tej rozprawie zebrał też autor skrzętnie całą starszą literaturę odnoszącą się do naszego problemu.

i to bardzo blizko[1], a przecież w wyrazach tych znajdujemy prócz końcówek fleksyjnych elementy różne, w jednym *m*, w drugim *p*, w innych *s*; są to tak zwane przez gramatyków terminem Curtiusa determinatywy pierwiastków (Wurzeldeterminative), a więc i te itp. elementa nieraz odrzucićby trzeba przed przystąpieniem do zestawiania pierwiastków ideu. i sem. Oczywiście do tego trzeba dodać — i to jest najważniejsze — prawa głosowniowe, według których pewne dźwięki w obu tych grupach sobie odpowiadają. Bez ich znajomości nikt chybaby nie zauważył pokrewieństwa między wyrazami: gr. ἔαρ lub łac. *ver* a pols. *wiosna* (nb. w dzisiejszej ich szacie), a te prawa podobnie jak się to stało w obrębie języków indoeuropejskich uzyskać można tylko drogą długoletnich, mozolnych badań na podstawie obfitego materyału. To są trudności, których z oka spuszczać nie wolno i one mogą pesymistycznie usposobić badacza. Nie dziw tedy, że wobec nich przeważna większość językoznawców dała wogóle za wygranę; wyrzuciła poprostu ten problem na razie przynajmniej ze swego inwentarza. Z omówionych trudności zdają sobie już mniej lub więcej jasno sprawę i liczą się z niemi z wymienionych uczonych: Ascoli, Raumer i Delitzsch. Zasługą ich jest to, że zwrócili uwagę na małą stosunkowo wartość strony leksykalnej dla naszego zagadnienia, a silnie zaakcentowali potrzebę oparcia etymologii na pierwiastkach i starali się stworzyć prawa głosowe (tak np. Raumer zauważył, że semickie słabe wybuchowe: *g*, *d*, *b*, odpowiadają indoeuropejskim mocnym *k*, *t*, *p*). Wiele hałasu narobiła zwłaszcza dyssertacya sławnego dziś assyryologa berlińskiego Fryderyka Delitzscha, który jako rezultat swej pracy zestawia 100 pierwiastków indeu. i semickich o znaczeniu przeważnie abstrakcyjnem. Rezultatem tym jednak i sam autor snadź niezbyt był zachwycony, skoro zapatrywanie swe o stosunku języków semickich do indoeuropejskich odwołał publicznie w r. 1877 w wykładzie wygłoszonym w lipskiem Towarzystwie językoznawczem[2].

Po wystąpieniu Delitzscha sprawa prawie zupełnie przycichła; uznano ją za »noli me tangere«, za kwestyę, którą seryo zająć się nie wypada szanującemu się językoznawcy. Wprawdzie występują

[1] Por. P. Persson, Studien zur Lehre von d. Wurzelerweiterung und Wurzelvariation, Upsala 1891 p. 51, 68, 85.

[2] Por. Fr. Hommel, Arier u. Semiten, Corr.-Blatt d. deutsch. Ges. f. Anthropol. 1879 s. 52 nn.

tu i ówdzie rzecznicy pokrewieństwa, ale przeważnie dyletanci lub nawpół dyletanci: nauczyciele filologii lub teologowie, a choć w wywodach ich niejedną znaleźć można myśl trafną i godną uwagi, to jednak naogół zasadniczo sprawy naprzód nie posunęli[1]. Nie wyszli oni poza gromadzenie zrównań etymologicznych wartości najczęściej problematycznej. Zresztą nie należy zapominać i o trudności czysto zewnętrznej, technicznej, że tak powiem, natury. Boć chyba bardzo niewielu jest badaczy, którzyby równie dobrze wyznawali się w obu dziedzinach i byli powołani do zabierania głosu w tak trudnej i niebezpiecznej kwestyi.

Tak sprawa stała do r. 1906, tj. do ukazania się na półkach księgarskich książki profesora kopenhaskiego Hermana Möllera, *Semitisch und Indogermanisch, Teil I Konsonanten*. Kopenhagen-Leipzig 1907. Tem, co publikacyę Möllera odrazu wynosi ponad prace jego poprzedników jest ścisła metoda i głębokie, prawdziwie naukowe ujęcie problemu. Jestto kompendyum w rodzaju brugmanowskiego »Zarysu«, obejmujące fonetykę lub raczej wstęp do fonetyki porównawczej języków semickich i indoeuropejskich. Autor składa tu — jak zaznacza we wstępie — owoce 30-letniej pracy, korzystając z najnowszych badań i zdobyczy zarówno w zakresie gramatyki indoeuropejskiej jak i semickiej. W ślad za tą książką wydał Möller w języku duńskim słownik porównawczy indoeuropejsko-semicki[2], który niedawno w rozszerzonych rozmiarach opuścił prasę w języku niemieckim p. t. *Vergleichendes indogermanisch-semitisches Wörterbuch*, Göttingen, Vandenhoeck u. Ruprecht 1911. Nadto już po wydaniu duńskiego »Glossarium« umieścił autor pod wpływem krytyki recenzentów »Semit. u. Idg.« I (Kirstego i Meillet'a) w 42 roczniku KZ (1909 s. 174—191) artykuł p. t. »Die gemein-indogermanisch-semitischen Worttypen der zwei- und dreikonsonantigen Wurzel und die indogermanisch-semitischen vokalischen Entsprechungen«. Artykuł ten traktuje o wokaliźmie i stanowi niejako

---

[1] H. Grotemeyer, Über die Verwandschaft d. idg. u. sem. Sprachen. Progr. Kempen 1871, 1873, 1876, 1877. E. Nöldechen, Semit. Glossen zu Fick u. Curtius. Progr. Domgym. Magdeburg 1876, 77. A. Uppenkamp, Zwei Wortfamilien 1888. Der Begriff d. Scheidung nach seiner Entwicklung in sem. u. idg. Sprachen 1891. Beiträge zur sem.-idg. Sprachvergleichung 1895, w programach król. gimn. w Düsseldorf.

[2] »Indoeuropeisk-semitisk sammenlignende Glossarium« w »Festskrift udgivet af Kjöbenhavns Universitat; Anledning af Universitetets Aarsfest« 1909.

uzupełnienie pierwszej publikacyi, w której opracowana jest tylko część głosowni mianowicie nauka o spółgłoskach cz. konsonantyzm.

Möller[1] przyjmuje dla prajęzyka indoeuropejskiego tylko 1 szereg samogłoskowy. Ta pierwotna samogłoska (zdaniem M. *a*, zdaniem innych *e*) w ideu. pod akcentem doraźnym (acutus) brzmi jako *é*, pod akcentem słabszym (gravis) przechodzi w *ò*, w zgłosce pierwotnie nieakcentowanej zupełnie zanika, a wreszcie z pierwotnie następującym dźwiękiem krtaniowym (podobnie jak w assyryjskiem), zlewa się w długą samogłoskę[2]. Wymiana samogłosek czyli apofonia semicka pozostaje w związku historycznym z indoeuropejską[3]. Zatem np. stosunek arabs. *k'atala* do impf. *ja-k'tulu* jest podobny jak stosunek gr. πεδά do ἐπί-βδα: lub ἔργω (**verg-*) do ῥέζω (**vreg-*); jest to stosunek stopnia pełnego (P) do stopnia zaniku (Z). Powstanie ciężkich szeregów w indoeuropejskiem — jak już zaznaczyłem — zdaniem M. jest w związku z spółgłoskami krtaniowemi (laryngales). Takich dźwięków posiadają języki semickie 3: *aleph* (A = spiritus lenis), *cheth* (Ḥ = χ, ch) i *ajin* (Y = spiritus asper). Spółgłoski te, w których Möller dopatruje się supponowanych już przez de Saussure'a, ale bliżej przez tego uczonego nieokreślonych dźwięków (phonèmes) w ideu. zlewają się z poprzedzającą samogłoską w samogłoskę długą, zaś przed następującą samogłoską znikają bez przedłużenia zastępczego, zostawiając tylko ślad w jej zabarwieniu. Mianowicie dźwięczna laryngalna: *ajin* ma posiadać własność barwienia *e* w *o*; *cheth* nadaje samogłosce *e* barwę *a*, podobnie jak niekiedy tylko *aleph*. Wobec tego M. przyjmuje dla pierwotnego systemu fonetycznego 2 dźwięki, których wspólnym refleksem ma być semickie *aleph*: niebarwiące A_1, oraz *a*- barwne A_2 i w ten sposób dochodzi do 4 laryngalnych: A_1 A_2 Ḥ(χ) i ajin (Y). Tak zwane »ciężkie bazy« (jak *gene-*) powstały tedy zgodnie z teoryą M. z lekkich (jak *gen-*) przez przystąpienie determinantu krtaniowego. Także w zakresie konsonantyzmu grupa semicka w wielu razach i w ogólności zachowała kształt dawniejszy i pierwotniejszy stosunkowo niż indoeuropejska. Podczas gdy bowiem przy płynnych i nosowych jakoteż przy *j* i *w* nic prawie nie uległo zmianie, to spół-

---

[1] W tym ustępie korzystam z cennych uwag Pedersena w artykule: Die idg.-sem. Hypothese u. die idg. Lautlehre IF XXII (1907) s. 341—365.

[2] Por. SI. I s. 2.

[3] Por. tamże s. 357, 143, 363.

głoski wybuchowe czyli zwarte (Verschlußlaute) i powiewne (Reibelaute) w indoeuropejskiem doznały daleko idących substytucyi. Przy wybuchowych M. przyjmuje 4 rodzaje artykulacyi, które języki semickie zachowały w zupełności:

1) tenues (np. *t*), 2) bezdźwięczne mediae (np. *ḏ*), 3) emfatyczne tenues (*ṭ*) i 4) dźwięczne mediae. Z tego w językach indeur. zachowały się tylko 1) tenues i 4) dźwięczne mediae, natomiast bezdźwięczna media *ḏ* przeszła w *t*, a emfatyczna tenuis *ṭ* w *dh* (media aspirata). Te 4 semickie rodzaje artykulacyi odpowiadają tedy według M. indoeuropejskim w sposób następujący:

1) a) Sem. tenuis = ideu. tenuis w nagłosie,

b) Sem. tenuis = ideu. media w śródgłosie, przyczem w obu wypadkach wystąpić może w pewnych warunkach ideu. tenuis aspirata.

2) Sem. media = ideu. tenuis.

3) Sem. emfatyczna (**p*), *ṭ*, *ṣ*, *ḳ* = ideu. media aspirata[1].

4) Sem. emfatyczna media = ideu. media.

Te stosunki przypominają poniekąd znane nam zjawisko substytucyi spółgłosek (Lautverschiebung) w ormiańskiem i germańskiem, co — jak słusznie zauważył Pedersen — przemawia za hipotezą Müllera. Pod względem palatalizacyi zupełnie podobne są losy języków semickich i wschodnio-indoeuropejskich (satemowych), tak, że obie te grupy można przeciwstawić grupie centumowej tj. zachodnio-indoeuropejskiej, w której proces ten nie rozwinął się jeszcze na szerszą skalę. Pod tym względem przedstawiają tedy języki centumowe stan pierwotniejszy nawet od konserwatywnej na ogół grupy semickiej. Z szeregu powiewnych (Reibelaute) w ideu. tylko *s* zostało niezmienione; reszta spirantów suponowanych przez M. przeszła w wybuchowe (*p* > *t*). Tak przedstawiałby się mniej więcej system fonetyczny zrekonstruowany przez M. dla epoki wspólności semicko-indoeuropejskiej. Trudność zasadnicza wyłania się przy porównywaniu pierwiastków obu grup. Jak wiadomo pierwiastki semickie są z reguły triliteralne tj. trójspółgłoskowe, podczas gdy indoeuropejskie są przeważnie dwuspółgłoskowe (obojętne czy weźmiemy dawniej przyjmowaną formę pierwiastka np. bher-, czy też ze względów naukowych dogodniejszą i bardziej uzasa-

[1]) Natomiast ideu. tenues aspiratae *ph*, *th*, *ḳh* wytworzyły się dopiero na gruncie odrębności ideu. z pierwotnych tenues i odpowiadają sem. tenues: *p*, *t*, *ḳ*.

dnioną formę tz. *bazy* cz. podstawy np. bhere-), triliteralne zaś na gruncie indoeuropejskim są stosunkowo mniej liczne[1]. Otóż M. trudność tę rozwiązuje w sposób następujący: pierwotny kształt pierwiastków (tj. niejako prapierwiastków, do których sprowadzić się dadzą zarówno pierwiastki sem. jak i. ideu.) był dwuspółgłoskowy (a więc i dwuzgłoskowy) i ten stan stosunkowo dobrze i wiernie zachowały języki indoeuropejskie, natomiast pierwiastki semickie otrzymały drugorzędnie trzecią spółgłoskę przez reduplikacyę, infiksy, preformatywy, a przedewszystkiem przez tzw. determinatywy cz. determinanty, które także w językach ideu. niepoślednią choć nie tak ważną jak w semickiem odgrywają rolę[2].

Przedstawiłem w ogólnych zarysach teoryę Möllera; teraz warto się zapoznać z praktyczną stroną t. j. z materyałem, na którym oparł swoją teoryę. Przytoczę tedy dla illustracyi szereg zrównań etymologicznych, zaczerpniętych przeważnie ze »Słownika« w porządku alfabetycznym, uwzględniając z języków indoeuropejskich przedewszystkiem oba klasyczne, a nadto gdzie trzeba sanskryt i języki słowiańskie, z semickich zaś głównie hebrajski i arabski.

albh — »biały«

łać. albus: gr. ἀλφός·λευκός (Hes.); pols. łabędź.

W semickiem pierwiastek ten rozszerzony przez determinatyw-*n*: hebr. lāβān »albus«, lᵉβānōn »Libanon« por. Alpes, Albion!

---

[1] Każda zgłoska według M. miała w nagłosie pierwotnie tylko jedną spółgłoskę; grupy spółgłoskowe powstały dopiero pod wpływem wymiany np. βρέφος <*g^{w}*erebhe-*, Ζεύς <* dejeve- itp.; można tedy promiscue używać terminów pierwiastek trikonsonantyczny i trójgłoskowy.

[2] W liczbie kompleksów dźwiękowych, które oznacza się zwykle nazwą pierwiastków nierzadko znajdujemy takie, które dają się jeszcze dalej analizować, z czego wynika, że z pierwotniejszych pierwiastków przez przystąpienie pewnych elementów tworzą się pierwiastki nowe, pochodne. A więc np. ideu. *kert-* i *ker* »ciąć« (skr. *kart-*w *kṛ-n-táti*, lit. *kertù*: gr. κείρω etc.)

» *merd-*i *mer-* »trzeć« (sk. *mard-*w *mṛdnáti*, łać. *mordeo*: gr. μαραίνω)

» *kleu̯s-* i *kleu̯-* »słuchać« (skr. *śrus-tí*; -as. *hlust*; sł. *sluchŭ*; κλυτός).

Że *kert-* i *ker-*, *merd-* i *mer-*, *kleu̯s-* i *kleu̯-* pozostają w ścisłym związku, o tem nikt nie wątpi; panuje też od Curtiusa zgoda i pod tym względem, że formy krótsze są pierwotniejsze i że z nich powstały formy rozszerzone przez element który tenże uczony nazwał determinantem pierwiastkowym (Wurzeldeterminativ). Por. P. Persson, Studien zur Lehre von der Wurzelerweiterung u. Wurzelvariation, Upsala 1891. Jest to najlepsza praca o tej kwestyi.

amro-

ł. amārus: skr. amlá;

hebr. mar »amarus«: assyr. marru, por. gr. μύρρα (semityzm!).

ark- »pleść > tkać«,

gr. ἀρκάνη, ἄρκυς »sieć«: bułg. rakíta, pol. rokita,

sem. arg-: hebr. 'āraγ »pleść, tkać«, part. 'ōrēγ »tkacz« etc.

bhā- »mówić«

gr. φημί: ł. fāri, fāma: skr. bhánati »mówi, woła«

por. pol. bajać, baśń;

sem. + preformatyw *n* —: ass. nabū »wywoływać, ogłaszać«

hebr. nābī' »προ-φήτης«. W takim razie w hebrajskiej i greckiej nazwie proroka tkwiłby ten sam rdzeń!

bhlg- »fulgere«

gr. φλέγω: skr. bhargas »blask«

heb. bārak »błyska się«: arab. balaga »nituit (aurora)«.

bh-r- »przynosiś, nosić« (< przedindeu. *P-r-*)

φέρω, fero etc. ahd. beran, sł.[1]) berą »biorę« etc.

+ Ą- ideu. bh-rā- lit. bernas »syn, młodzieniec«

+ *s-* ł. farr- (< *bh-rās-*);

= sem. *b r-* (< prasem. *P-r-*) w aram. bar »syn«;

heb. bar »(wymłócone) zboże«; + *A-* »creare« arab. bara'a heb. bārā' »creavit« itp. M. zestawia też inde. *bhrā-t-r* »brat« (które miałoby się do sem. *b-r-*, aram. bar »syn« jak inde. *pā-t-r*, *mā-t-r* do sem. *A-b-* »ojciec« *A-m-* (*m-*) »matka«) oraz gr. πί-φρη-μι, πι-φράναι »coś dokąd przynieść« (por. Brugmann IF 12, 153) itd.

drg- »stąpać, młócić« (ideu. *t r* »terere« < przedinde. Ḍ-*r-*)

pol. droga; czes. dráha itd.: niem. dreschen itp.

heb. derex »droga«.

dhabh-

sł. po-dobă »oz-doba«, dobĭ, dobrŭ »dobry«: ł. faber;

heb. ṭōβ »dobry«: arab. ṭāba »bonūs, delicatus fuit«;

dh-rā-, ***dhrā*** + ***ĝh*** lub *-gh* »niepokoić, być ciężarem«

gr. ταράσσω, ταραχή, θράσσω (pf. hom. τέτρηχα)

heb. tórach »ciężar, trud«; aram. ṭurchā, ṭirchā

: arab. ṭarachu[n] »sollicitudo, animi angor«;

---

[1]) sł. = j. starobułgarski, zresztą używam skróceń powszechnie przyjętych np. ahd. = althochdeutsch, as. = altsächsisch itd.

dhr-bh- (< przedindeu. Ṭarā Ṛ-)
gr. τρέφω »czynić opasłym, żywić«
sem. *ṭ-r-b-* »pinguis fuit« (syr.)
sem. *ṭ-r-p-* heb. ṭèreף »żywność«.

ĝ-mbh- »ząb« (przedindeu: Ģ-*n*-Ṛ > inde. *ĝ-mb*);
sł. ząbŭ: ahd. camb: gr. γόμφος: sk. jambha-;
sem. *šnb-* (< prasem. *ǩnb-*): arab. šanabu^{n} itd.

g^{u}-n- »γυνή, marita« (przedindeu. Ģ^{u}-*n*-)
skr. gnā́: gr. γυνή;
heb. zōnā »meretrix« itd.

g^{u}r- (< przedindeu. Ģ^{u}-*r*-)
+ laryng. indeu. *g^{u}-rā-* z sufiksem *n-* w got. asilu-qaírnus »kamień młyński«; ahd. quirn, mhd. kurn t.s., lit. girna t.s., sł. žrĭnŭ »młyn«;
gr. βορός »żarłoczny«, βορά »żer«: skr. garā-: ł. vorare;
redupl. skr. gárgara »czeluść«: ł. gurgulio; por. Gurgel, gardziel; arab. gargara »połknął«: heb. gargᵉrōṯ »gardziel«, gargar »żarłoczny« itd. M. przyjmuje nadto nagłos palatalny ind. *ĝ-r* »conteri« < przedindeu. *Ĝ-r-* dla skr. járati, part. járant- = γέροντ- itd.
indeu. ***g^{u}erebh-***
sk. gárbhas »uterus«: sł. žrĕbę »źrebię«: gr. βρέφος;
heb. ḳirb-, kèreβ »uterus, wnętrze«.

k-rn- (lub *k rn-*?)
ł. cornu: ahd. ags. horn: gr. κάρνον· τὴν σάλπιγγα Γαλάται Hes.
assyr. ḳarnu: arab. ḳarnu^{n}: heb. ḳèren.

k^{u}-l- »być skończonym, kończyć«
skr. caramá- »ostatni«: gr. τέλος;
heb. kōl »totus, omnis« kālīl »perfectus« itd.

k^{u}-l »toczyć, t. się«
skr. cárati: πέλεται, πόλος: pol. koło
heb. gilgal »κύκλος«, gilgĕl »toczyć« gulgòleṯ »czaszka«.

klā- »claudere«
ł. clā-vis: gr. κλεῖς dor. κλᾶς »klucz«;
assyr. kalū »claudere«: heb. kālā' »clausit, prohibuit«,
kèlé »więzienie«.

k-rb- »vellere«
ł. carpo: gr. καρπός: ahd. herbist »Herbst« (jesień = czas zrywania owoców);

arab. χarafa »decerpsit collegitve de arbore (fructus)«
heb. chòreף »jesień«.

k-rd-: kr-dh-

skr. kṛdhú- »skrócony, wadliwy, kaleką«: sł. kratŭkŭ »krótki«;
heb. kāraƀ »ciąć«: arab. ḳaraṭa »secuit in partes«.

lăkh- »lingere, lambere« (< przedindeur. l-Ḥ-k-)
sł. ločą, inf. lokā-ti »lizać«: niem. lecken
sem. l-Ḥ-K: heb. lāchaχ itd.

l-s-n »lingua«
skr. rasanā;
heb. lāšōn: assyr. lišanu.

m-d »mierzyć«
got. mitan: ahd. mezzan »messen«: ł. modus;
heb. middā »miara«: arab. mūddun »mensura quaedam aridorum«.

m-k̊ »mieszać«
z infiksem nosowym: niem. mengen: sł. mēsītī
skr. míśrá- »mieszany«;
sem. *m* — *s* + *g*: syr. m^{e}zag »miscuit«: heb. māsaχ »miscere (vinum)«.

m-l- trans. »nużyć, trudzić«
ł. moles(tus): gr. μῶλος;
hebr. ʻāmal »trudzić się«: arab. Ẏamila »operatus est«.

m-lă-
gr. μάλα: ł. mul-tus;
arab. mali'a »plenus fuit«, mala'a »implevit«: heb. mālē' »plenus«.

m-lă- »mleć«
lit. málti: got. ahd. malan: skr. murṇá- »starty«:
gr. μαλακός: niem. Mehl;
heb. mālal, m^{e}līlōƀ »starte kłosy«, mèlach »sól« (starta na ziarna).

n-s-
sł. nosŭ »nos«: ags. nosu »Nase«: ł. nares, nasus;
sem. + *m*: arab. nasama »leniter spiravit (ventus)«:
heb. nāšam »oddechać«, n^{e}šāmā »anima, spiritus«, nāšaף »flavit« itd.

ombh- (Nb. 2-zgł. podstawa indoeur. *enebh*: skr. ámbhas: νέφος: sł. nebo) gr. ὄμφαξ »(niedojrzała) winna jagoda«;
hebr. ʻēnāβ t. s.

orbh- »ciemność«

gr. ὄρφνη »ciemność, noc«, ὀρφνός, ὀρφναῖος itd. (albo stopień przegłosu do *erb-* albo **orb-*);

heb. 'arāφel »ciemność«: assyr. erpu »chmura«.

p-l- »padać«

ahd. as. fallan; z elementem preformatywnym w znaczeniu kauzatywnem indeu. *sphāl-*: gr. σφάλλω.

hebr. *p-l-l* w hiϑ-pallēl (Ezr. 10, 1) »rzucić się, upaść z *n*-preformatywnem (które odpowiadałoby ideu. sufiksowi *-n*, o ile germ. *fall* < pāln?) w sem. *n-p-l*: heb. nāφal »cecidit«.

****p-l-A***:

heb. pèle' »dziwo, cud« pl. pᵉlā'ōϑ »cuda«; w ideu. + r: πέλωρ, πελώριος itd., gdzie długość tłumaczy się wypadnięciem pierwotnej gardłowej (**pél'or* > *pélōr*).

p-t-ă- »rozpościerać«

gr. πετάννυμι, πέταλος: ł. patulus (pa-n-do);

= sem. *p-t-Ḥ-* »otwierać«: assyr. inf. petū: hebr. pāϑach »patefacere«.

s-k̂- »sześć«

ahd. sehto: gr. ἕκτος »sextus«; + s-: *s ks-* z infixem *-u-*: *sṷek̂s* (w armeńs., grec. i kelt.) i preformatywnem *k-* w awest. χšvaš »sześć«;

= sem. **s-d-* (assyr. sadū), + *s-*: arab. sādisuⁿ »sextus«,

+ *p*: sem. *sip*: arab. sittun: aram. šeϑ: heb. šēš etc.

s-l- »integer (esse)«

ł. solidus: ahd. sālida »szczęście«, sālig; »selig« z pierw. sufiksem *m-* intr. arab. salima »integer, incolumis, salvus fuit«: hebr. šālēm »integer, salvus« etc.

s-l* + *ṷ* = *s lṷ

skr. sárva: gr. ὅλος, joń. οὖλος (< **σολFος*): ł. salvus, salus etc.

hebr. šalēṷ »spokojnie żyjący, zadowolony z życia«,

hebr. šalṷā »spokój«: arab. salṷatuⁿ »animi tranquillitas«.

s-n- »rok«

gr. ἔνος »roczny, jednoroczny«, ἑνά-ενος, δι-(τρί-)ενος »jednoroczny, dwu- (trzy-)letni« itp., skr. sána- »annosus:

łać. sen- (senex, senior) got. sinista »πρεσβύτερος«.

hebr. šānā: arab. sanatuⁿ: assyr. pl. šanāti itd. cf. hebr. šānā »zmieniać się« itd.

****s-p-*** »septem«:

ahd. got. sibun (< ide. *sepṁ*?), rozszerzone + t = ide: *septṁ̥*:

skr. saptá: gr. ἑπτά: septem;

= sem. *s-b-, + Y arab. sabYu^{n}: hebr. šèβa': assyr. siba, sibi.

s-r- »szeregować, łączyć«

ł. sero: gr. ppf. ἐερμένος (< σεσερμένος), ἕρματα »kolczyki«, ὅρμος »łańcuch«, gr. εἴρω,: series etc. (λέξις εἰρομένη = styl polegający na zdaniach luźnie ze sobą powiązanych!);

= sem. *s-r-*, redupl. *s-rs-r-* w ass. šaršarratu »łańcuch«

hebr. šaršera; formalnie ideu. *i̯-* w gr. εἴρω < sério̯ odpowiada babil. širiām: hebr. širi̯ōn »pancerz«(?).

su̯-k̂-r- (i *su̯-k-r*) »socer«

skr. śváśura-: gr. ἑκυρός: ł. socer: ahd. swehur »Schwäher«: sł. svekrŭ »świekr«;

sem. *s-h-r-*: arab. ṣihru^{n} »father or brother or other kinsman of a man's wife«, do tego fem. ṣihratu^{n} »socrus« (arab. ṣihru^{n} z ide. su̯ék(u)ro-s zestawił Pedersen IF 22, 361).

s-u̯t- intr. »kipić, *sieden*«

ahd. siodan an. sio̯ða »sieden«;

= sem. *z-u̯-d-*: heb. pf. zād (używane w znacz. przenośnem hiph. hēzīd »gotować«, nāzīd »potrawa gotowana«

np. potrawa z soczewicy (n^{e}zīd 'ādāšīm Gen. 25).

t-lă-, trans. *tlă-* »tollere, ferre«

gr. τελαμών: τλητός: ł. lātus etc.

= sem. *t-l-* »tollere« + A-, hebr. tālā' »powiesić«, t^{e}lā'ā »ciężar, troska«.

Rozpatrzmy z kolei zarzuty przeciwników Möllera i jego teoryi. Pierwszy zarzut podkreśla trudność metody i streszcza się w tem, że o ile jakieś stosunki zachodzą między obu gałęziami językowemi, to są one tak odległe czasowo, że ich uchwycić niepodobna, skoro przecież i pokrewieństwo form czy wyrazów indoeuropejskich przeważnie uchem laika bez pomocy praw głosowych i często zawiłych i daleko idących rekonstrukcyi zauważyć się nie da. Zgoda! lecz nie trzeba zapominać, że obok tych zjawisk językowych nierzadko do niepoznania zmienionych, nie brak w językach ideu. form i wyrazów, których ząb czasu prawie nietknął, które przedstawiają prawie że idealny, niczem nieskażony stan pierwotny i że głównie dzięki tym właśnie formom i wyrazom dobrze zakonserwowanym — mam na myśli np. wyrazy pokrewieństwa: pater, mater, frater, liczebnik *3* itp., — odkryto pokrewieństwo języków rodziny indoeur.

i dopiero za ich śladem postępując zauważono liczne prawidłowości, które obejmujemy nazwą praw językowych, a dzięki którym z bezwzględną nieraz pewnością możemy wykazać pokrewieństwo i sprowadzić do wspólnego mianownika wyrazy, pozornie zgoła niepodobne do siebie. Dlaczegóżby więc analogicznie się rzecz mieć nie mogła i w szerszym zakresie indoeuropejsko-semickim, o ile języki te kiedyś w blizkich pozostawały stosunkach. Przecież i tu mimo znacznie odleglejszego tła czasowego niejeden wyraz mógł się tak dobrze w obu grupach zachować, że podobieństwo ich samo się narzuca (i tak ma się rzecz faktycznie przy znacznej liczbie wyrazów wyżej omówionych), a nie wiem czy trudniej było np. Fr. Boppowi, który szedł zupełnie po omacku zoryentować się w labiryncie języków indoeuropejskich, czy trudniej dzisiejszemu badaczowi zoryentować się i dochodzić kłębka w bezporównania większym wprawdzie labiryncie indoeuropejsko-semickim, ale po nitce, że tak powiem, doświadczenia nabytego w językoznawstwie indoeuropejskiem. Bo choć błędem zasadniczym byłoby zbyt pochopnie i łatwowiernie prawa językowe, uzyskane w obrębie języków ideu. przenosić żywcem na grunt ideu.-semicki, to przecież oględne i ostrożne korzystanie z rezultatów gramatyki indoeuropejskiej może i musi oddać wielkie usługi przy tworzeniu gramatyki porównawczej indoeuropejsko-semickiej, oczywiście o ileby racya bytu takiej gramatyki była skądinąd uzasadniona.

I drugi zarzut nie wchodzi w meritum problemu, lecz wskazuje na trudność porównywania 2 czynników niewspółrzędnych, dwu dziedzin, stojących na różnym stopniu rozwoju [1]). Podczas gdy bowiem językoznastwo indoeuropejskie stoi dziś na wyżynie, z której dumnie spoglądać może na świetne wyniki blizko stuletniej pracy, to językoznastwo semickie zaczyna nieledwie wchodzić w okres dojrzałości naukowej, znajduje się ono dopiero in statu adolescendi (Brugmann już trzecie z rzędu kompendyum gramatyki indeu. opracował w drugiem wydaniu, Brockelmann niedawno wydał pierwsze wogóle kompendyum porównawczej gramatyki semickiej). Toteż M. który w sferze indoeuropejskiej opiera się na zasadach powszechnie przez naukę przyjętych i udowodnionych, w zakresie semickim sam sobie często torować musi drogę, przyczem oczywiście niekiedy opiera się

[1]) Por. Kirste, Ztschr. f. d. österr. Gymn. 1907 s. 739 n.
Grimme, Indogerm. Forsch. XXII, Anzeiger s. 2 nn.
Lidzbarski, Ztschr. f. deutsche Philol. 42 (1910) s. 120 n.

na kruchej podstawie hipotez i przypuszczeń, co osłabia siłę jego wywodów. Ale jeśli ma to być jedynym motywem odrzucenia wszelkich prób porównywania języków indoeuropejskich z semickimi, to jest on chyba niewystarczający! Zresztą słusznie na zarzut ten odpowiada Möller[1]), że wprawdzie semitologia nie postąpiła jeszcze tak daleko, by opuścić własny obszar i rozszerzyć horyzont swych badań także na inne języki, ale ma do tego prawo, a nawet obowiązek językoznastwo indoeuropejskie.

To są główne zarzuty przeciwników teoryi Möllera, bez porównania liczniejsze są jednak głosy uznania, mimo usprawiedliwionej zresztą rezerwy, z jaką odnoszą się do teoryi nowej i nie wolnej od daleko idących następstw a nawet przewrotów w pojmowaniu treści i zakresu gramatyki porównawczej, zwłaszcza ci, którzy dotychczas przeciwnego byli zapatrywania. Wiadomo mi — dzięki uprzejmości Möllera — o 30 recenzyach samego pierwszego tomu (Sl. I.) oraz duńskiego opracowania »Słownika«, przyczem m. i. zabierali głos bardzo poważni reprezentanci obu stron; np. z pośród semitystów: Brockelmann, Grimme, Lidzbarski. Reckendorf, z grona zaś gramatyków indoeuropejskich: Pedersen, Kirste, Meillet, Finck, H. Meltzer, Sarauw i i. Na osobną wzmiankę zasługuje artykuł Pedersena, *Die indogermanisch-semitische Hypothese u. die indogermanische Lautlehre*, IFXXII, s. 341—365. Uczony ten, również profesor kopenhaski, już oddawna należał do zwolenników teoryi semicko-indoeuropejskiej. Łączył on mianowicie języki indoeuropejskie, semicko-chamickie, małoazyatyckie (których głównym przedstawicielem jest język likijski) z językami pierwotnych mieszkańców płwp. bałkańskiego i apenińskiego, wreszcie z językiem Liguryjczyków i ew. z jeszcze innymi we wspólną grupę, którą nazwał »Die nostratischen Sprachen« [2]). Otóż P. pierwszą publikacyę Möllera nazwał dziełem epokowem[3]). (*Dannebrog* z d. 13. V. 1907). Ostatecznie jakkolwiek rzecz się

[1]) Vgl. Wtb. s. IV n.

[2]) ZDMG 57, 560 n. por. KZ 40 s. 129 nn.

[3]) Brockelmann, który pierwszy tom Möllera uznał za próbę zupełnie chybioną (»Die Arbeit ist durchaus verfehlt«) pisze w liście do Möllera z d. 27, 10. 1911 (bezpośrednio po wyjściu Wtb.): »Wie ich Ihnen wohl schon in meinem Dank für das Geschenk der dänischen Bearbeitung dieses Werkes mitteilte, ist meine Skepsis, die ich Ihren Versuchen anfangs entgegenbrachte, stark erschüttert. Die große Masse der von Ihnen entdeckten Zusammenhänge ist so evident, dass sie nicht zu leugnen sind.« (Szczegół ten prof. Möller zakomunikował mi listownie).

ma, nikt nie będzie uważał książek Möllera za ostatni wyraz tak trudnego zagadnienia, przeciwnie jest rzeczą pewną, że w szczegółach niejedno trzeba będzie odrzucić, niejedno zdanie zmienić lub zmodyfikować, że niejedno odrazu już odrzucić należy [1]); inaczej też być nie może. Chodzi tylko o to czy w długim szeregu wywodów, zestawień i argumentów Möllera znajduje się tyle bezwzględnie pewnego, by przyjęcie jakiegoś pokrewieństwa języków indoeuropejskich i semickich było konieczne. Pod tym względem na razie zdania są podzielone; przyszłość rozstrzygnie. A jeżeli dalsze badania potwierdzą słuszność hipotezy Möllera i pozwolą jej wejść już w formie pewnika w stały dobytek nauki, to uczonemu duńskiemu przypadnie zasługa tego, qui sapere est ausus, który pierwszy wprowadził tę kwestyę na tory prawdziwie naukowe i wskazał językoznastwu nowe horyzonty.

---

[1]) Nie chcąc wykroczyć poza ramy sprawozdania nie wdaję się w merytoryczną ocenę poszczególnych zrównań i zestawień etymologicznych Möllera. Zaznaczę tylko, że wychodząc daleko poza zakres indoeuropejski z natury rzeczy według dotychczasowego stanu językoznastwa indoeuropejskiego niekiedy nie wytrzymują próby. Nadto niektóre z uwzględnionych przez M. wyrazów są onomatopejami (np. wyrazy oznaczające lub raczej naśladujące śmiech: sk. *kákhati*; gr. καχάζω: heb. *cachak* ; por. *chichotać* itd.) i jako takie oczywiście nie wchodzą w rachubę, inne wzięte są z języka dziecinnego (np. *pa-*, *ma-* na oznaczenie rodziców), inne wreszcie mogą być wyrazami przyswojonymi (tak prawie na pewno semickiego pochodzenia są οἶνος, vinum itd., prawdopodobnie też taurus, Stier itd. i κέρανον, cornu, Horn etc., a może i liczebniki *6* i *7*); niewykluczonem ostatecznie jest też przypadkowe podobieństwo brzmienia naturalnie w bardzo rzadkich, wyjątkowych wypadkach.

Lwów.

De duobus vasorum Panathenaicorum fragmentis Cracoviensibus.

Scripsit

Iosephus Zmarzły.

(*Accedunt duae tabulae pictae*).

De ludis et vasis Panathenaicis complures adhuc viri docti scripserunt [1]). Novissime editus est liber [2]), cuius auctor G. Brauchitschius multo illam rem promovet ac multa, ignota adhuc aut non respecta, in lucem profert. Tractat in eo quidem Brauchitschius ea solum vasa, quae inscriptionem: τῶν Ἀθήνηθεν ἄθλων habent. Nam haec inscriptio significat amphoram Panathenaicorum ludorum praemium fuisse. Multa enim praeterea vasa inveniuntur, quae eam inscriptionem non habent, vasorum autem Panathenaicorum similia sunt: haec igitur vasorum Panathenaicorum tantum modo facta ornataque esse putanda sunt. Ad designandum tempus, ad quod amphora quaedam pertinet, non genus certaminis, quod in alvo amphorae expressum est, sed imprimis Athenae galeam observat, cuius forma semper mutatur, eamque cum galeis, quae in aliis vasis, a notis artificibus pictis, conspici possunt, comparat. Hoc modo comparato tempore, vetustissimam amphoram Panathenaicam [3]) ad annum

---

[1]) Gerhard, Annali dell' Instituto II, p. 209, Revue archeol. 1848 (V) p. 337 et sequ. Schoemann, griech. Altert. II, 412. Urlichs, Beiträge zur Kunstgeschichte. American Journal of archeology 1896 (XI) et 1906. Collignon-Friesenhahn, griech. Archäologie. Hoeber, griech. Vasen. Jännicke, Geschichte der Keramik. Rayet-Collignon, Histoire de la céramique gr. Holwerda, Olymp. Studien, Archäol. Zeit. 1880—1. Baumeister, Denkmäler d. klass. Altert. etc. etc.

[2]) Die panathenäischen Preisamphoren von Georg von Brauchitsch, Leipzig u. Berlin 1910.

[3]) Amphora Burgon, Monum. dell' Inst. X, 48 ik.

Nr. MCCCXIX a

Nr. MCCCXIX b

a. Chr. n. DLX refert; una autem cum fragmentis CXXX vasa describit, quae in duas dividit partes. Pars prima, LXXV vasa ad secundum VI saeculi dimidium usque ad annum ca. D pertinent. Ex V saeculo nulla vasa Panathenaica adhuc inventa sunt. Itaque Brauchitschius concludit, cum a Clisthene status civitatis Atheniensium mutatus esset, novisque legibus datis multi veteres mores abolevissent, tum etiam illum morem sublatum esse et inde ab eo tempore victoribus Panathenaicis amphoras praemio non esse datas. Denique post totum saeculum revertit iterum antiquus mos — restituta sunt vasa Panathenaica, quae tamen ab hoc tempore nominibus archontum significabantur.

Amphorae Panathenaicae VI saeculi semper eodem modo ornatae sunt: in collo ornamentum conspicimus, quod ex foliis palmae floribusque loti constat; hoc autem loco, ubi collum in alvum transit, ornamentum bacillorum invenimus, quod in vetustioribus vasis atro et rubro, postea autem atro solum colore pictum est. In vetustissimis amphoris conspicimus hoc loco pictam sirenam et noctuam. Alvus amphorae hoc modo ornatus est, ut in una eius parte Minerva, longa et picta veste ornata, tecta galeā, dextra manu hastam, sinistra clipeum tenens — in altera autem haec luctatio expressa sit, in qua donatus victoriam reportavisset. Ornamenta ac figurae in vasis Panathenaicis depicta sunt nigro colore; quam ob causam etiam posteriorum temporum vasa antiquum servant charactera. Minerva spectat primo in sinistram partem, postea a dimidio fere IV saeculi in dextram convertitur. Ab utraque Minervae parte columnas conspicimus, quarum in capitulis species galli, in vasis IV saeculi species Triptolemi aut Victoriae conspici possunt. Secundum unam columnam inscriptio: τῶν Ἀθήνηθεν ἄθλων, secundum alteram posteriore tempore nomen archontis invenitur.

Vasa Panathenaica in omnibus fere maioribus museis inveniri possunt, de quibus certe nullam adhuc mentionem habemus. Etiam Cracoviae, in museo principum Czartoryski, inter alia antiquorum Graecorum et Romanorum monumenta, inter pulchra fictilia vasa duo fragmenta vasorum asservantur, numeris MCCCXIX[a] et MCCCXIX[b] notata. Haud difficile cognitu est, fragmenta illa partes esse vasorum Panathenaicorum.

Fragmentum, quod numero MCCCXIX[a] significatur, ex XXI particulis constat, quae partem colli atque alvi efficiunt. In collo pars ornamenti conspici potest, quod ex floribus loti et foliis palmae con-

stat; infra autem ornamentum bacillorum, nigro colore pictum, invenitur. Palmae e quinque, flores loti e tribus foliis compositi sunt. In alvo certamen cursus depictum est. Quattuor ibi viros, in dextram partem conversos, nigro colore pictos conspicimus; fundus autem picturae lutum est excoctum. Viri illi sunt nudi; expressi musculi et barbae, rubro colore depictae, viros maiores iam natu significant. Primus vir currit vehementer; sinister eius pes proicitur dexter retractus est: manus late extenduntur. Crines leviter compositi, super frontem quasi iubam faciunt. In capite etiam taeniam videmus, quae rubro colore, ut barba, picta est; idem conspicimus apud omnes cursores. — Secundus vir primum iam fere consequitur. Manus extendit simili modo, ut primus cursor; apud eum proicitur dexter pes, sinister autem retractus est. Crines eius compositi sunt alio modo: longis enim concinnis in tempora defluunt. — Duo sequentes viri non multum a tergo manserunt et quasi segregatum symplegma efficiunt. Manus eorum extentae sunt, ut apud illos, qui supra descripti erant. Differunt inter se compositione comarum: primus enim longos concinnos in temporibus et occipitio habet, crines autem viri secundi leviter compositi sunt. — In sinistra fragmenti parte locum conspicimus, quo ansa fuit.

Figurae virorum — ut supra dictum est — nigrae sunt; musculi autem, crines omnia corporis lineamenta expressa sunt scalpro. Figurae inhabiles sunt et vetustissimo more factae: nam omnium virorum capita obliqua, oculi autem recti, — pectora recta, manus autem ac pedes ex obliquo picta sunt — scilicet, ut antiquus ornandi modus servaretur.

In fragmento nostro cursus certamen expressum est. Quod genus certaminis in compluribus vasis invenimus; omnino autem quattuor genera cursus in vasis distinguere possumus: simplicem cursum, duplicem, longum, cursum in armis. Duplex cursus et simplex in antiquissimis vasis inscriptione a se distinguebantur [1]). In posterioribus amphoris inscriptionem eam non invenimus; quam ob rem difficile est eos cursus distinguere et aliquid certum de ea re dicere. Nonnulli viri docti, quorum sententiam etiam Brauchitschius sequitur, censent, in eis vasis, in quibus quattuor cursores, vehementer currentes, cum late extentis manibus, videmus — cursum simplicem, in

[1]) Brauchitsch, panath. Preisamph. Nr. 2, 3, 4.

aliis autem, in quibus tres aut quinque cursores conspicimus, duplicem cursum expressum esse.

Si ornamenta nostri fragmenti cum eis comparaverimus, quae Brauchitschius de vasis No 31, 32 et sequ. dicit, tum fragmentum illud ad idem tempus referemus, ad quod Brauchitschius illa vasa refert, id est ad extremos VI saeculi annos [ab anno DXV ad annum ca. D]. Nam ut in illis vasis, ita in nostro etiam fragmento eundem ornandi modum conspicere possumus: ornamentum bacillorum nigro solum colore pictum est; praeterea omnino videmus, ornamenta rubro colore picta rara esse.

Ad eosdem annos referendum est etiam secundum fragmentum, quod numero MCCCXIX[b] significatur; nam eodem modo ornatum est. Tamen primo statim obtutu cognoscere possumus, sensum artificis, qui eam amphoram pinxit, multo subtiliorem fuisse, quam illius, qui amphoram MCCCXIX[a] pinxerat. Nam praeter parva quaedam vitia — omnes figurae virorum, omnia corporum membra picta sunt — prout opus erat — iam omnia ex obliquo, non ut in superiore fragmento. Lineamenta autem corporum, crines, musculi eodem modo scalpro expressa sunt. Ubi nostra fragmenta reperta sint, nescitur.

Fragmentum MCCCXIX[b] constat e XVI particulis, quae efficiunt partem colli et alvi. Haud difficile cognoscimus, sinistram partem fragmenti humido loco iacuisse; nam pars illa non paulum aqua deleta est. In collo ornamentum bacillorum conspicimus, nigro colore pictum. In alvo autem depicta est pugilatio. Pugilantur duo viri, qui mediam imaginis partem explent; quod cognoscere possumus iam ex motibus corporum, imprimis autem e caestibus, quos in manibus habent.

Pugilationem apud Graecos iam antiquissimis temporibus invenimus [1]). Cuius rei testimonium dat fabula, quae tradit, id genus luctationis a Polluce inventum esse. Descriptio autem pugilationis apud Homerum invenitur, iamque his antiquis temporibus ad praecepta quaedam facta [2]). Pugiles in manibus caestus habebant; sed digiti nudi erant. Quod Pausanias his describit verbis: τοῖς δὲ πυκτεύουσιν οὐκ ἦν πωτηνικαῦτα ἱμὰς ὀξὺς ἐπὶ τῷ καρπῷ τῆς χειρὸς ἑκατέρας, ἀλλὰ ταῖς μειλίχαις ἔτι ἐπύκτευον, ὑπὸ τὸ κοῖλον δέοντες τῆς χειρός,

[1]) Cf. Jüthner s. v. Gymnastik in Pauly-Wissowa: Realencyklopädie.

[2]) Ilias XXIII, 664 seq.

ἵνα οἱ δάκτυλοί σφισιν ἀπολείπωνται γυμνοί [1]). Nulla exercitatio adeo corpus excolebat, quam pugilatio; nam hic omnia corporis membra hominem in certamine iuvabant; omnia igitur excolenda erant. Pugiles imprimis vultus adversariorum petebant; itaque nares, oculi, aures, dentes in maximo erant periculo — imprimis posterioribus temporibus, cum caestus, ut acrius vulnerarent, plumbeis pilulis clavisque ornarentur. Tum pugilatio cruenta erat et nonnunquam mors demum alterius pugilis finem certaminis faciebat.

In nostro igitur fragmento — in media eius parte — pugilatio picta est. Ambo viri sunt nudi. Utriusque sinister pes proicitur, dexter retractus est. Uterque petit adversarium digitis sinistrae manus et iam fere vultum eius attingit, dextra autem, quae cubito inflexa est, ab ictibus adversarii se defendit. Barbae, rubro colore depictae, viros maiores natu significant. Pugil, quem in sinistra parte videmus, taeniam in capite habet, quae etiam rubro colore picta est. — In sinistra parte fragmenti virum barbatum conspicimus. Is tectus est longa et sinuosa veste, (Graeci id ἱμάτιον nominabant), quam defluentem et superiorem corporis partem nudantem, sinistra manu sustinet. Dextra autem virgam (ῥάβδος) tenet, qua pugnantes viros disiungere videtur. Is est, quem Graeci παιδοτρίβην nominabant. Sub eius tutela et cura exercebant se iuvenes in palaestra. Is diligenter pugnam observabat et, cum aliquem praeceptis vetitum ictum conspiceret, statim pugnantes adversarios virga disiungebat. Quod in nostro etiam fragmento facere videtur. — In dextra fragmenti parte invenis nudus ad sinistram versus conspicitur, qui etiam pugilationem diligenter observat et quasi obstupefactus et perterritus eius eventu cedit retro, quod sinistrae manus motus significat. Is est, qui a Graecis ἔφεδρος nominabatur.

Pugilationem in vasis Panathenaicis raro invenimus. Brauchitschius quattuor amphoras e VI saeculo describit, in quibus pugilatio depicta est [2]).

---

[1]) Descr. Graec. VIII, 40, 3: Cf. Jüthner, Antike Turngeräthe (Abhandl. des archäol.-epigraph. Seminars in Wien).

[2]) Brauchitsch, panath. Preisamph. No 9, 10, 21, 33.

Cracoviae.

W sprawie poszukiwań naukowych w Azyi Mniejszej i Syryi.

Napisał

P. Bieńkowski.

Pod tytułem: A plea for research in Asia Minor and Syria... by J. R. Sitlington Sterrett (Cornell University, Ithaca, New York) wyszła w ubiegłym roku (1911) książka o 205 stronach, która, jak autor z emfazą w tytule powiada, jest »wołaniem ludzkości o rozprószenie mroków zaległych, nad kolebką zachodniej cywilizacyi«. Książka ta zawiera we wstępie szczegółowy plan zarówno poszukiwań na powierzchni ziemi jak i systematycznych wykopalisk w Azyi Mniejszej, tudzież prośbę o stałą subwencyę na ten cel, skierowaną do niewymienionej fundacyi.

Fundacya ta jeszcze nie weszła w życie, miała być dopiero w ciągu ubiegłej zimy zatwierdzona przez senat Stanów Zjednoczonych. Stąd konieczność zachowania dyskrecyi w dziennikach i pismach peryodycznych. Pisząc jednak tylko dla czytelników Eosu w języku szerokiemu światu niedostępnym, sądzimy, że nie zaszkodzimy sprawie, jeżeli na podstawie prywatnych wiadomości uchylimy zasłonę z tego olbrzymiego dzieła. Oto znany miliarder amerykański, »król naftowy« Rockefeller przeznaczył świeżo 150—200 milionów dolarów, to znaczy miliard koron na cele filantropijne i naukowe. Część procentów rocznych ma być obracana także na cele archeologiczne i historyczne. Profesor uniwersytetu w Itace Sterrett, znany z licznych podróży w Azyi i z kilku bardzo dobrych dzieł epigraficznych, powziął plan uzyskania bodaj cząstki tej sumy na systematyczne zbadanie krajów, które zna doskonale, to jest Azyi Mniejszej i Syryi. Przewidując ogromną konkurencyę, tem niebezpieczniejszą, że zarząd fundacyi składa się z ludzi niefachowych, za-

brał się do rzeczy po amerykańsku, postarał się przedewszystkiem o reklamę. Postanowił przedstawić swój plan nie jako osobistą zachciankę, ale jako dzieło ogromnej wagi dla całej nauki, dzieło, którego urzeczywistnienia domaga się cały świat uczony, reprezentowany przez uniwersytety, akademie, muzea, i mężów o światowym, a przynajmniej europejskim rozgłosie. Rozpisał tedy do nich listy z prośbą o wygotowanie na piśmie odpowiedniej opinii i o zaopatrzenie jej podpisami profesorów grupy archeologicznej, historycznej i geograficznej, głosy te następnie przełożył na język angielski, wydrukował i złożył z nich książkę, której tytuł na czele wypisaliśmy. Między innemi znajduje się tu także (str. 70—72) opinia krakowskiej Wszechnicy, podpisana przez Prof.: Miodońskiego, Rozwadowskiego, Sternbacha, Bieńkowskiego, Morawskiego i Mycielskiego. Brzmi ona jak następuje:

Niema dziś dwóch zdań w gronie humanistów co do tego, że wszechstronne i wyczerpujące zbadanie Azyi Mniejszej i Syryi jest jednem z najpilniejszych zadań nauki dzisiejszej. Podobnie jak Hiszpania lub Arabia położona na pograniczu dwóch części świata, niejako między młotem a kowadłem historyi, Azya Mniejsza była od wieków pomostem, po którym posuwały się wędrówki ludów, kroczyły wojska zdobywców, szły karawany handlowe, stąpali reformatorzy religijni i społeczni. Dla gruntownego poznania przeszłości krajów, między którymi pośredniczyła Mała Azya, to jest Grecyi z jednej, Mezopotamii i Assyryi z drugiej strony zrobiono w ostatnich czasach bardzo wiele. Natomiast w Azyi Mniejszej prawie wszystkie systematyczne prace uczonych skupiły się na zachodniem, mniej lub więcej zhellenizowanem wybrzeżu, zwłaszcza w Jonii i Eolii. Kraje zaś wewnątrz półwyspu małoazyatyckiego położone nie były dotąd nigdy metodycznie badane. A szkoda. Kraje te, zwłaszcza Paflagonia, Frygia, Likia, Cylicya, Kappadocya kryją po dziś dzień wiele nie opisanych należycie zabytków prastarej, szczerze rodzimej kultury, która nie mogła pozostać bez wpływu na cywilizacyą i sztukę helleńską. Kiedy dotychczasową naukę zajmowała przedewszystkiem kwestya rozpowszechnienia hellenizmu między barbarzyńcami, to przez gruntowne poszukiwania i wykopaliska w krajach wymienionych wyszłaby na jaw niewątpliwie strona odwrotna, okazałoby się, ile Grecy zawdzięczali barbarzyńcom małoazyatyckim. Dla poparcia tego domysłu wystarczy przypomnieć, że udało się w ostatnich latach element karyjski stwierdzić na wyspie Kos i na

Krecie i że klucza do rozwiązania tak ważnego pytania, jak przynależność rasowa przedstawicieli kultury minojskiej, szukać należy zapewne na półwyspie małoazyatyckim. Jeżeli dalej uczeni austryaccy w czasie niedawno odbytej podróży po Anatolii znaleźli napisy lidyjskie z paru charakterystycznemi literami, występującemi zresztą tylko u Etrusków i zależnych od nich Umbro-Samnitów, to czyż nie jest prawdopodobnem odnalezienie w Azyi Mniejszej innych jeszcze świadectw, któreby ostatecznie problem etruski rozstrzygnęły w duchu Herodota, mówiącego o lidyjskiem pochodzeniu Tyrrheńczyków? Na nie mniej baczną uwagę zasługuje Armenia i jej najdawniejsze przedarmeńskie t. z. urartyjskie napisy i pomniki, dalej Syrya, gdzie dopiero niedawno natrafiono na pierwsze datowane ślady Indoeuropejczyków, pochodzące z połowy II-go tysiąca lat przed Chr. Wreszcie wyjaśnienia domaga się potężna organizacya i kultura Chattów czyli Hetytów, ich pochodzenie etnograficzne i stosunek do sąsiadujących z nimi ludów aryjskich i semickich.

Ale także dla hellenistycznej i rzymskiej epoki byłoby dokładne zbadanie Azyi Mniejszej i Syryi bardzo doniosłe. Już te napisy, które znaleziono na wybrzeżach półwyspu, rzucają nieco światła na stanowisko niektórych miast azyatyckich w czasie wojen Seleukidów z Ptolemeuszami, wspominają o zwyczajach szkolnych w Milecie, o głośnej korporacyi aktorów osiadłej w mieście Teos, a — co więcej — napis w mieścinie karyjskiej, Mylasa, znaleziony opowiada o nieznanym nam skądinąd prokonsulacie Tacyta tamże. Dalsze systematyczne poszukiwania z pewnością wyjaśniłyby nam wszechstronnie powyższe dziedziny, a więc organizacyą państwa Seleucydów, rozwój ustroju społecznego w miastach małoazyatyckich, a następnie assymilacyą ich przez kulturę najpierw grecką, a potem rzymską.

Dalej podnieść należy, że piśmiennictwo chrześciańskie właśnie w Azyi Mniejszej szczególnie bujnie się rozwinęło. Dość wymienić Bazylego Wielkiego, Grzegorza z Nyssy, Grzegorza z Nazianzu i Jana Chryzostoma. Szczególnego poparcia użyczyła ojcom kościoła małoazyatyckiego literatura syryjska i armeńska, której znaczenie rośnie także przez to, że utwory niektórych autorów kościelnych dochowały się do naszych czasów tylko w przekładach syryjskich lub armeńskich. Jest wszelka nadzieja, że przy systematycznem przeszukaniu odnośnych krain padnie z tej strony jeszcze niejedno światło na rozwój myśli chrześciańskiej w pierwszych wiekach średnio-

wiecza. A cóż dopiero mówić o znaczeniu poszukiwań w Azyi Mniejszej i Syryi dla poznania rozwoju sztuki starochrześciańskiej i bizantyjskiej! Z badań dawniejszych Melchiora de Vogué, nowszych J. Strzygowskiego wynika, że tylko co rychlejsze opublikowanie tamtejszych bazylik zdoła ocalić te pomniki świetnej niegdyś kultury chrześciańskiej od bliskiej i nieuchronnej zguby. Nie o wiele lepiej ma się rzecz z zabytkami z epoki Seldżuków. Jak bywają świetne, o tem można się dowiedzieć choćby z dzieła hr. Karola Lanckorońskiego o Miastach Pamfilii i Pizydyi.

Rozumie się samo przez się, że, aby rozwiązać wszystkie problematy powyżej naszkicowane, trzeba bardzo wielkich środków pieniężnych i długoletnich, wytrwałych badań i wykopalisk w rozmaitych stronach Anatolii. Prof. Sterrett z Cornell University w Itace podał właśnie zarys takiej organizacyi na wielką skalę obmyślanej. Sprawiedliwość każe wyznać, że program jego jest doskonały, przewidujący wszelkie trudności, ogarniający wszystkie epoki i kraje — jednem słowem naukowy a zarazem praktyczny, godny, aby go powołała do życia jaka potężna instytucya naukowa. Właśnie ze sposobu ułożenia tego programu wynika jasno, że nikt w Ameryce nie potrafi go lepiej urzeczywistnić niż sam Prof. Sterrett, za którym zresztą przemawiają liczne dzieła i przedsięwzięcia naukowe, szczęśliwie w Azyi dokonane.

Niżej podpisani przeto pospieszają poprzeć niniejszem najgoręcej jego projekt i wyrazić nadzieję, że znajdą się obfite środki na przeprowadzenie całego planu; w razie zaś gdyby to się nie ziściło, to przynajmniej na wykopaliska w Cylicyi lub Syryi, np. w Beirut (Berytos), gdzie istniała za czasów cesarstwa sławna szkoła prawników lub w Tarsos, siedzibie studyów filozoficznych.

Ażeby okazać na przykładzie, jak zamyśla zbierać i ogłaszać rezultaty zamierzonych poszukiwań, wydał świeżo Sterrett początek większego wydawnicswa zatytułowanego: Travels and studies in the nearer East (Ithaca, New-York 1911). Ma ono objąć wszystkie zdobycze naukowe, uzyskane w r. 1907 przez tak zwaną wyprawę Cornella pod wodzą Sterretta w Azyi Mniejszej. Stąd drugi tytuł powyższej publikacyi: Cornell Expedition to Asia Minor and the Assyro-Babylonian Orient. Na razie wyszedł tylko drugi zeszyt pierwszego tomu, obejmujący napisy hittyckie, zebrane i opracowane głównie przez B. B. Charlesa. Znajdujemy tam na 49 stronach in 4°, a na XXVII tablicach i 45 rycinach kilkadziesiąt napisów zupełnie

nieznanych, kilkanaście zaś napisów takich, które już są zawarte w Messerschmidta Corpus Inscriptionum Hettiticarum lub w Garstanga Land of Hittites. Wartość tego wydawnictwa polega nie tyle na nowym, skądinąd niedostępnym materyale, ile na udoskonalonej metodzie publikowania. Zarówno stare, jak i nowe inskrypcye są podane nie tylko w mniej lub więcej dowolnych rysunkach lub kalkach, ale także w fotografiach, zdjętych już to bezpośrednio z oryginałów, już to, gdzie tego warunki oświetlenia wymagały, z pomocą specyalnej metody. Metoda ta polegała na tem, że kamień z napisem naprzód oblepiano białą, miękką papą, która zwilżona oddawała wszelkie zagłębienia liter, przy naturalnem świetle niewidoczne. Dopiero z takiej odtłoczyny papierowej zdejmowano przy odpowiedniem świetle fotografie. Dzięki temu procederowi hieroglify hittyckie, których znaczenia nie udało się dotychczas ustalić, zostały przez Sterretta potomności przekazane z wszelką możliwą dokładnością i wiernością.

Kraków.

Ad Philippum Callimachum.

Carminis »Ad Fanniam Suentocham« inscripti versus 7—8 ex tribus libris ita edidit L. Piotrowicz (Stromata in honorem Casimiri Morawski, Cracoviae 1908 p. 47):

> Et lingua humidula, Panchaicaeque
> Quod merces redolente, lusitemus.

Temperare mihi non possum, quominus reponam »quod mercis« vel potius »quot merces«, ut sit sensus: »Panchaicaeque quot merces (sunt), (tot merces) redolente lingua lusitemus«. Similis sententia inest lectioni codicis D: Et lingua humidula, Oriensque quicquid | Producit redolente, lusitemus. — Subsequentia ad poematia spectant a me a. 1904 in volgus emissa insertaque volumini XXXVI Dissert. philol. Acad. litt. Cracoviensis p. 393—417 (Philippi Callimachi et Gregorii Sanocei carminum ineditorum corollarium) et pretiosam huius editionis censuram respiciunt, quam Gregorius Saenger in ephemeride »Żurn. minist. narodn. prosw. (Petropoli 1905) p. 211—214 publici iuris fecerat. In »Evocatione ex rure« v. 56—59 hoc modo constitui:

> Ignibus et tecto moderandum; rursus ad urbem
> Te vocat aurati donec per cornua tauri
> Phoebus agat currus, Zephyrusque remulceat hortos,
> Uxorisque tuae tellurem dotibus ornet.

Pro »rursus« coniecit Saenger »frigus«; at cum eadem notio in iis, quae antecedunt, saepius recurrat (velut: bruma riget, glacies, nives, furor arctoi boreae, alia), equidem pronomine »hoc« ante »rursus« addito remedium loco, de quo agitur, adhibuerim. Codicum vero memoriam »uxorisque suae« non esse impugnandam, recte statuit Saenger, optime enim Zephyrus et Flora consociantur. Carm. VI 6 cum

nonnullis libris et meo censore legendum video: »Tectaque iocundo porrigis aera cibo«, collato Ovidio, Rem. am. 210; Met. 8, 856; Fast. 6, 240; ex P. 2, 7, 10. Hendecasyllabi denique VII 9 et 13 hanc necesse est induant formam: »Et quantum Dryadumque Oreadumque [quantum]... Cum Fannia cupit alterare sortem«. Ad II 26: »quod surdis auribus esse volet« allegari potest Tibullus, IV, 14, 2: Nunc ego me surdis auribus esse velim. Carm. V 25 quod extat »munere« pro »munera«, errori typothetae debetur.

Cracoviae. *A. Miodoński.*

Rzymskie wzory i źródła satyr Krzysztofa Opalińskiego

Napisał

Stefan Rygiel.

Dotychczasowe prace o »Satyrach« Krzysztofa Opalińskiego w niedostatecznej jeno mierze uwydatniły zależność naszego satyryka od literatury rzymskiej. Głębsze i obszerniejsze badania nad postacią i dziełami Opalińskiego zapoczątkował piękny, choć zbyt jednostronny szkic Szajnochy [1]), który nie podejrzywa jeszcze istnienia pożyczek rzymskich u pana wojewody. Wojciech Grochowski [2]) zaznaczył tylko, że Op. »wspierał się na powadze książek«: dlatego często przytacza Kromera, Stoików, nawet mądrego Ulissa«(!). A. G. Bem [3]) podkreśla charakter i barwę juwenalowską satyr Opalińskiego wogóle, nie znajduje w nich jeszcze punktów stycznych. Jedynie sat. I_2 (»Kto jest prawdziwie wolnym szlachcicem«) przypomina mu w sposobie rozwinięcia tematu paradoks Cyceroński ὅτι μόνος ὁ σοφὸς ἐλεύθερός ἐστιν i niektóre miejsca »de Officis«; nagłówki zaś sześciu tak zwanych satyr »filozoficznych« są według Bema »cytatami z rzymskich stoików *jako myśli*«. Dopiero Dr. Mandybur [4]) stwierdził słusznie, lecz zbyt gołosłownie (na podstawie paru jeno cytat), że pięć satyr naśladował Opaliński z Juwenala i 4 z Persjusza, a p. W. Rabski [5]), opierając się na wskazó-

---

[1]) »Gazeta codzienna». Warsz. 1860 Nr. 255—272; przedruk w III t. »Szkiców historycznych«.

[2]) »Tygodnik ilustrowany« 1863, Nr. 199 i 200.

[3]) »Niwa« t. III, Warszawa 1873.

[4]) Dr. Tad. Mandybur, Krzysztof Opaliński, jako pisarz satyryczny. (Sprawozdanie c. k. Gimn. w Jarosławiu za r. szk. 1889 i odbitka, Jarosław, 1889), oraz »Ślady wpływu satyryków rzymskich na polskich«, Jarosław 1888.

[5]) Ueber die Satiren des Christoph Opaliński. Inaug. Dissert. Berlin 1892.

wkach Mandybura, częściowo uzasadnił jego twierdzenia, dorzucając do tego jeszcze 2 satyry z Persjusza (mylnie!), parę drobnych cytat i myśli z Horacego, oraz wzmiankę o wpływie Seneki.

Wszystko to nie odsłania całkowicie stosunku Opalińskiego do jego rzymskich poprzedników. Chciałbym tu przeto uzupełnić i sprostować wyniki badań wymienionych krytyków, oraz dać pełny obraz związku naszego satyryka z satyrykami Rzymu. Ułatwi zaś nam to zadanie rozejrzenie się w przebiegu studyów Opalińskiego.

W kolegjum Lubrańskiego w Poznaniu zastała Krzysztofa i Łukasza Opalińskich śmierć ojca, Piotra, wojewody poznańskiego (w maju 1624 r.). To średnie wykształcenie wojewodziców trwało około 5 lat (1620—1625), poczem puszczają się w podróż za granicę. Kochowski twierdzi [1]), że najpierw udali się do Włoch, stamtąd zaś do Niemiec, na dłużej osiedlając się w miastach niższego Renu oraz w Lowanjum. Ta peregrynacya po miastach i sławnych uczelniach zagranicznych przypada na lata 1625—1631, gdyż w 1531 r. Krzysztof wstępuje w szranki życia publicznego w kraju, wygłaszając mowę na sejmiku środzkim [2]). W istocie jednak dokończyli jednocześnie kształcący się bracia edukacyi we Włoszech, w Padwie, a rozpoczęli ją w Lowanjum: Księgi nacyi polskiej w Padwie [3]) zapisują pod datą 25. czerwca 1630 r. nowych członków »Krzysztofa i Łukasza z Bnina Opalińskich, wojewodziców poznańskich« i tegoż roku (4. sierpnia) notują Krzysztofa, jako konsula nacyi. W r. 1631 zaś widzimy go już w kraju. Grasowała wtedy właśnie w Padwie wielka zaraza morowa, a roczniki uniwersyteckie notują tak niezwykle liczne wypadki choroby i śmierci wśród profesorów i studentów, że w 1631 r. musiano aż przerwać zajęcia naukowe [4]). To było prawdopodobnie przyczyną powrotu Opalińskich do kraju, i przerwania edukacyi zagranicznej.

Jednoroczny pobyt w Padwie był uzupełnieniem czteroletnich studyów w Lowanjum. W matrykułach tamtejszego uniwersytetu czytamy pod datą 3. grudnia 1626 r.: »Illustris D. Christophorus de Bnin Opalensky, palatinides Posnaniae. — Illustris D. Lucas de Bnin

[1]) Climaet. II 1.

[2]) Szajnocha j. w.

[3]) Wydał prof. Windakiewicz w t. VI »Archiwum do dziejów literatury i oświaty w Polsce«. Kraków 1890, str. 48 nn.

[4]) Faciolati: Fasti Gymnassi Patavini t. II 1757 Patavii.

Opalensky, palatinides posnaniensis, pro quo impulcra (?) prestitit juramentum Reverendus et Generosus Dominus Paullus Rolynsky« [1]).

Gwiazdą i magnesem, przyciągającym na naukę do Lowanjum młodzież całej Europy był owego czasu sławny i utalentowany polihistor, Erycius Puteanus (Errijch de Put — *1574 — †1646), profesor historyi w katolickim uniwersytecie lowańskim oraz języka i literatury łacińskiej w istniejącem przy tejże wszechnicy Collegium Trilingue (łacina, greka, hebrajski), buslejdeńskiam zwanem od nazwiska jego założyciela, Hieronima Busleidena. Dziedzic wiedzy, sławy i katedry wielkiego humanisty niderlandzkiego Lipsjusza, kontynuator jego filozofii oraz metod filologicznych i pedagogicznych — zakłada Puteanus contubernium, pensyonat dla młodych magnatów, oraz »palestram bonae mentis«, w rzymskim duchu pojętą arenę wymowy. Symbolem palestry była owa »bona mens«, łącząca sztukę wymowy z cnotą, co według Puteana stanowi doskonałość człowieka. Pensyonarzami Puteana byli przeważnie młodzi magnaci polscy. Długi ich szereg przesunął się przez prawie półwiekowy okres działalności profesorskiej Puteana w Lowanjum: 4 synów wojewody witebskiego Mikołaja Sapiehy, młody Żółkiewski, Jerzy Ossoliński, 2 synów Lwa Sapiehy, Opalińscy, Tęczyńscy, Aleksander Koniecpolski, syn hetmana, oraz wielu innych, z których ostatnim był niejaki Stanisław Brudzyński. Najpierwsze rody słały więc tam swych synów. Z korespondencyi Puteana czerpać można pełną garścią nazwiska jego polskich uczniów i pensyonarzy. Pomimo, że nie mamy śladów korespondencyi mistrza lowańskiego z Opalińskimi, możemy jednak twierdzić z całą pewnością, że wojewodzice poznańscy, spędziwszy prawie 4 lata w kręgu działalności tej sławy europejskiej, a jedynego w Lowanjum latynisty, byli jego uczniami, a nawet i pensyonarzami, ponieważ to ostatnie było modne i w dobrym tonie. Guwernerem ich był prawdopodobnie ów figurujący w matrykule Paweł Roliński.

Po początkowej nauce w jednej z lepszych szkół polskich XVII w., jaką było kollegjum Lubrańskich, praktyczne studya językowe w contubernium, a potem ćwiczenie stylu i doskonalenie wymowy w palestrze, poznawanie wzorów literackich, »klasycznych«

---

[1]) Odpis z fol. 79 Nr. 31 matrykuł uniwersytetu lowańskiego został mi łaskawie udzielony przez p. Guillard, głównego archiwistę belgijskich »Archives generales du Royaume«.

dla tej epoki degeneracyi smaku artystycznego, w palestrze wykładów publicznych Puteana i z lektury, a wreszcie uzupełnienie erudycyi u powag wieku: Scotusa, Cervy i Ricciusa w Padwie — to wszystko rozstrzygnęło o kierunku zamiłowania Krzysztofa Opalińskiego, jego smaku artystycznego i rodzaju twórczości. W swem »Designatio collegii« [1]) Putean reasumuje wskazówki, dawane uczniom prywatnie i na wykładach i, mówiąc o swej praktycznej metodzie nauczania języka, gdzie gramatyka jest tylko środkiem pomocniczym, podaje spis autorów, reprezentujących według jego smaku główne rodzaje literatury rzymskiej, a więc: epikę — Wergili i Statius, satyrę — Horacy, Juwenal i Persjusz, elegię — Owidjusz i Propercjusz, epigramat — Katullus i Marcjalis, historyę — Sallustjusz, Liwjusz, Kurcyusz Rufus, Justynus i Florus, filozofię wreszcie — Seneka. Satyry Opalińskiego świadczą, że szedł on wiernie za wskazówkami polihistora lowańskiego, i że wymienieni pisarze, a zwłaszcza satyrycy i Seneka, stali się i dlań prototypami mądrości życiowej i smaku literackiego.

Wczytywanie się w Juwenala, Persjusza, Horacego, Tacyta, odsłaniających w ten lub inny sposób wszelkie rany społeczne Rzymu cesarskiego, niejednokrotnie kierowało myśli pana wojewody ku wspólnym rysom charakterystycznym tej epoki i wieku przez niego przeżywanego. Ten wiek przejściowy, wiek rozprzężenia społecznego, wybujania egoizmu szlachty i możnowładztwa, wiek ten nietylko Opalińskiego skłaniał do analogii: Polska i Rzym, chylący się do upadku. Nić ta przewija się przez całą literaturę satyryczną XVII w., zarówno u Starowolskiego, jak u Potockiego, u Gawińskiego, jak Twardowskiego, Rysińskiego i we wszystkich »Lamentach korony polskiej«, zawierają się częste porównania i uwagi w tym kierunku. A że się źle działo, więc budzi się instynkt samozachowawczy: Starowolski rzuca wielki głos za »Reformacyą obyczajów«, a u Opalińskiego »indignatio facit versum«. Sięga on więc do skarbnicy swych rzymskich przodków literackich, których mu Putean za wzory postawił, i ich światopogląd stawia obok swego, ich obrazy przenosi na grunt rodzinny. Z tego pierwiastku, oraz z przestróg politycznych i stoickich rozmyślań filozoficznych powstaje w ciągu lat kilkunastu

[1]) Wydane w »Analectes pour servir à l'histoire de l'Univ. de Louvain« 1839.

(1632—1650) pięć ksiąg »Satyr albo przestróg«, których piąte i ósme wydanie [1]) nie bez słuszności zatytułowano »Juvenalis redivivus«.

Już we wstępie do tego »icon animorum« spotykamy się z Juwenala I-ą satyrą, mającą również charakter wstępu do jego pięcioksięgu [2]). Rozmyśla Opaliński »coby pisać pod te czasy w Polszcze«, nic go nie nęci, jednak »złe obyczaje dla siebie ściągnęły«. Ledwo zaczął, »ażci indignatio zaraz fecit versum« (przedm. w. 14), jak również Juwenalowi »facit indignatio versum« (I 79). Dochodzi do wniosku, dlaczegoby i on nie miał w tym wieku obfitej twórczości poetyckiej zabrać głosu i to — po rozwadze — w satyrze, do »difficile est satiram non scribere« (w. 30). Opalińskiemu brak jednakże w tym ustępie (1—12; J. 52—54) silnego Juwenalowego tonu satyrycznego dla określania rodzajów twórczości poetyckiej. Następnie (15—24) przebiega Opaliński krótko oznaki zepsucia, które Juwenal plastycznie illustruje przykładami (30—96), i podkreśla, »że Chrześcianin pisze«, a więc nie będzie robić wycieczek osobistych, »notować osób« — »raczej obyczaje«, gdy zaś kogo nazwie — »już to z nim umarło«. Natychmiast jednak, już w następnym wierszu (41), popada w sprzeczność: »W grobie też ruszać zmarłych nie myślę«, wbrew zapowiedzi Juwenala: (170) »Experiar quid concedatur in illos, | Quorum Flamina tegitur cinis atque Latina«. Opaliński chce dalej poprawiać, przestrzegać, poruszać serca; sobie obiecuje nie darować i samemu się przejrzeć w tej księdze — »icon animorum«. — Zasadnicza więc treść tego krótkiego wstępu (65 wierszy) rozwija się w ślad za wywodami trzy razy dłuższej I-ej satyry Juwenala samodzielnie [3]), tworząc poważne oświadczenie programowe.

Wszystkie satyry obyczajowe — a więc i te naśladowane — powstały między rokiem 1640 a 1650, gdy rozgoryczony wojewoda żył w swem dobrowolnem więzieniu sierakowskiem. Przejdźmy je

---

[1]) Z r. 1691 i 1698.

[2]) Korzystam tu z wydania satyr: Opalińskiego »Satyry albo Przestrogi do Naprawy Rządu y obyczayów w Polszcze należące. Na pięć Xiąg rozdzielone, á teraz od Errat pierwszych zkorygowane y wydrukowane Roku Pańskiego MDCLIV«.

[3]) Miejsca pokrewne:

		sprzeczne:	
O. 1—12	J. 52—54	O. 41—41	J. 170—171.
13—14	79		
15—24	30—97 i 150—153.		

w porządku układu autorskiego, grupując je podług wzorów: Juwenal, Persjusz, Horacy, Seneka i t. d.

Karcąc »zbytki w częstowaniu i bankietach« (I 10), nie spuszcza Opaliński ani na chwilę z oka pierwszej połowy XI sat. Juwenala, nadając jej jednak ton i barwy swojskie, i w jednym tylko miejscu cytując »Ulissa« wprost z Juwenala. Z tej pięknej, w Horacjuszowskim stylu utrzymanej satyry Juwenala, kończącej się idyllicznym obrazem rozkoszy życia wiejskiego, wyjmuje Opaliński tylko rysy satyryczne skierowane przeciw ubogim, naśladującym w wystawności magnatów i przeciw panom fortuny przejadającym. Juwenalowy bogacz Atticus i chcący mu dorównać chudopachołek Rutilus przedzierzgają się w kanclerza i sekretarza (J. 1—3, O. 1—6). Potem następuje u Opalińskiego luka, czy dziwny przeskok: w. 7 »Drugi przed tym na śrebrze jadał y na złocie« i t. d. Poeta opuścił Juwenalowe wycieczki przeciw tym, których taki tryb życia spycha w szeregi gladjatorów i bojowców cyrkowych (J. 6—16), a tłumaczy dopiero wiersze 17—20. Jaki żywy jednakże, jędrny i rodzimy jest ten przekład: J. 17: Ergo haud difficile est perituram arcessere summam | Lancibus oppositis vel matris imagine fracta, | Et quadringentis nummis condire gulosum | Fictile.— O. 7: Drugi przed tym na śrebrze jadał y na złocie, | A dla gęby i brzucha poszło to do Żidów, | Już y krzyżyk gdzieś z szyje dysze, y Agnuszek | Szczerozłoty zjadł się już dawno. — I znów porównanie bogacza z chudakiem (O. 13—21, J. 23—27), wreszcie napomnienie gorące: «Nosce temet ipsum (u Juw. w. 27: »γνῶθι σεαυτόν«), przykład Ulissa, kuszącego się o zbroję Achillesa (J. 30—31, O. 26—30) i samodzielnie przytoczony upadek Ikara z konkluzją: »Nie szalej, | Trzymaj miarę w wydatkach. Miarą kotek mówi 37«. »Skutki marnych zbytków i utrat« (52—59), wstyd (60), »Starzy nadzy ochronnie żyli« (61—74)—oto, co porusza Opaliński za Juwenalem, oryginalnie przedstawiając, jak to »inaczej (żyjemy) my wnukowie ich«, »wczasowniczkowie«, »delikati (od w. 75 do końca)[1]).

[1]) Odnośne miejsca Juw. XI Op. I 10:

O.	J.	O.	J.
1—6	1—3	31—32	35—36
7—10	17—20	33—37 oryg.	
13—21	23—27	37—40	36—38
21—25	27—30	42—47	38—43
26—30	30—31	47—51 oryg.	

Cytata łacińska ostatnich wierszy (90—91): »Dosyciem powiedział, | Przeto nie bawiąc, manum de fabula tollo« poszła z Cycerona Ad fam. VII 25, lub Ac. II 63.—Ten sam temat poruszył już Horacy w Satyrze 2-ej ks. I, o wiele zręczniej i artystyczniej od Juwenala, który wpada tu często we właściwą sobie wadę powtarzania się. Na pochwałę Opalińskiego trzeba zaznaczyć, że unika tego i że z powodzeniem wywiązuje się z zadania tłumacza.

Najgłośniejsza i najdłuższa VI satyra Juwenala przeciwko płci niewieściej była dla Opalińskiego wzorem — sumiennie wyczerpanym — rzucenia w twarz współczesnym kobietom szeregu ciężkich oskarżeń i zarzutów p. t. »Na zepsowane stanu białogłowskiego obyczaje« (ks. II s. 1). Satyra ta była podstawą wszystkich zarzutów przeciw przesadzie Opalińskiego w malowaniu zepsucia i zwyrodnienia, »przeciw strasznej karykaturze«, »szpetnemu świadectwu szpetnego czasu« (Szajnocha). Sąd o niej był uogólniany i stosowany do całej twórczości wojewody poznańskiego, bezwarunkowo na to nie zasługującej. Zapał satyryczny i rozgoryczenie uniosły go zbyt daleko, parallela (między Rzymem i Polską) upadku moralnego zaćmiła mu nieco zmysł krytyczny i poczucie rzeczywistości a kazała się trzymać sławnej VI sat. Juwenala; ale wszak wspomniana tu przez Krzysztofa Medea, której »się imię od Bre zaczyna« (w. 510), głośna wdowa po czteru mężach, pani Brezowa, jest wymownym przykładem tych polskich »Medei, Prognych, i Megier«, pomimo, że sąd sejmowy uznał ją za »bliższą do przyniesienia dowodu przysięgi oczyszczającej« [1]).

Westchnienia poety do idealnych niewiast polskich: Wandy (w. 8—15), Dombrówki (15—20), Judyty (132—137), Zofii, księżnej szczecińskiej (485—489), żony Witoldowej (494—495), Jadwigi, Kunegundy, żony Bolesława Wstydliwego i Gryfiny, żony Leszka Czarnego (332—343); bolesne wspomnienia »niewstydliwej« Ryksy (29—34) oraz Niemki Krystyny (35—38, 248—255); barwny i żywy obrazek wychowania córek (72—121); szereg anegdot polskich (56—70, 170—189); wycieczka przeciw »ambicyi białogłowskiej

O. 52—59 J. 44—49 O. 68—74 J. 108—109
60 54—55 75—91 oryg.
61—68 77—85

[1]) Aleks. Kraushar, Barbara Brzezianka. Warszawa 1892. — Sprawy sądowe toczyły się od r. 1620 do 1661, a może i dłużej; to orzeczenie sądu zapadło w r. 1627.

w honorach« mężowskich (191—204), nadużywanie dochodów i wiary małżeńskiej (205—234); złośliwe uwagi o Litwinkach (344), a wreszcie końcowe wiersze, wspominające Brezową i sławiącą nieliczne uczciwe niewiasty, »które do tej satyry mało co należą (495—505)— oto szereg ustępów oryginalnych, rehabilitujących Op. wobec zbyt surowych sądów. Zbyt czarno podmalowane są więc tylko niektóre z tych obrazków (n. p. 50—53), te, które zawdzięcza Juwenalowi, żywiącemu nienawiść do kobiet, sprawczyń wielu jego zawodów i rozgoryczeń. I tu sprawdza się poniekąd aforyzm jakiegoś poety średniowiecznego: »Magis credit Juvenali | Quam doctrinae prophetali«. — Trzeba jednak podnieść na pochwałę dobrego smaku Opalińskiego, że wprowadził planowość do chaotycznie rozrzuconych obrazów Juwenala, opuszczając sztucznie wkręcone ustępy [1]), lub też wręcz nieusprawiedliwione dla polskich stosunków rysy [2]), nadając przez to kompozycyi ciągłość i dbałość. Tylko nielicznie przytaczane greckie i rzymskie imiona [3]) oraz dwie cytaty łacińskie [4]), mogłyby zdradzić przeciętnemu czytelnikowi zależność tej satyry od Juwenala, gdyż zresztą niby mu nie podało w wątpliwość szczerości i rodzimego tonu autora. Za oryginalnością przemawia język czysty i jędrny, dowcip szczery, polskość i żywość typów (Opaliński zupełnie spolszczył postacie Juwenala) oraz przykłady czerpane z historyi ojczystej. Dopiero mozolne badania porównawcze odkrywają

---

[1]) Np. J. w. 73—75 o damach, kochujących się w aktorach i śpiewakach, toż w. 379—397; albo ww. 246—267 i 419—433, oburzające się na ćwiczenia gimnastyczne kobiet.

[2]) Zboczenia płciowe: 114—132, 133—135, 366—378 i orgje: 300—345; osobliwe przesądy kobiet rzymskich: 511—591; ustępy wreszcie: 246—267, 379—397, 419—433.

[3]) Op. w. 364; Venus pijana (J. 300); 470—471: Medea, Progne i Megera (J. 643); 470: »A zażywaj czego król Mithridates zażył« (J. 661 i 484); wreszcie 484: Alcestis (J. 653).

[4]) Op. w. 128: »Sic volo sic jubeo, dosyć, że ja tak chcę«, jest juwenalskiem »Hoc volo, sic jubeo, sit pro ratione voluntas« (J. 223), które przeszło w przysłowie od czasów rzymskiego satyryka.

Op. 289—290: »Choć sama w mężu (się) kocha, oraz jegoż gaudet | Tormentis et spoliis, choćby był najlepszy« są dla względów rytmicznych przerobionemi ww. 209—210 Juwenala: »Ardeat ipsa licet, tormentis gaudet amantis Et spoliis«.

nam istotny »proces twórczy« pana wojewody[1]). Temat satyry poruszył już przed Juwenalem Horacy w 6-ej odzie III ks., w pięknej skardze drżącego o przyszłość serca.

Tenże Horacy w »Quo pacto decet maioribus uti« (Ep. I 17) zachwala pieczeniarstwo i wywyższa je niemal do rzędu cnót, jeżeli się je racyonalnie i umiejętnie uprawia. Ciekawy jest właśnie kontrast między tym listem a Opalińskiego satyrą »Na parazytów, wyjadaczów, natrętów y importunów« (II 3), bezwzględnie tu potępionych. Tosamo zjawisko zajmuje i Juwenal w V satyrze, lecz nie staje on ani po stronie klijenta-biedaka, ani po stronie patrona, narażającego klijentów na najcięższe upokorzenia: twierdzi, że lepszy już chleb żebraczy, niż tak godność ludzką poniżające obiady u patronów. Potępia »parazytów«, ale również i ich »mecenasów«. Z tej satyry wziął Opaliński asumpt do swojej, traktując jednak temat zupełnie niezależnie. Pierwsze wiersze Juwenala i Opalińskiego zgadzają się w zupełności i służą obydwu za myśl przewodnią: Op. 1 »Y nie wstyd cię wżdy cudzych zabiegać obiadów«. Juw. 1 »Si te propositi nondum pudet atque eadem est mens, | Ut bona summa putes aliena vivere quadra | 5 Quamvis iurato metuam tibi credere testi«.

O chciwości przeważnie jest mowa w 5-ej sat. II ks.

---

[1]) Tablica porównawcza:

O.		J.	
1—3	—	1—3	
4—22	oryg.		
23—25		4—13	
26—27		19—20	
28—37	oryg.		
38—39		21—24	
42		25	
43—46		26—27	
47		28	
48		30—32	
49—50		45—51	
51—54		60—62	
55—121	oryg.		
122—131		209—223	
132—137	oryg.		
138—139		413—418	
141—150			
151—161		136—148	
162—234	oryg.		
235—237	—	162—171	
238—254	oryg.		
255—259		172—177	
260—261		184—199	
262—270		398—412	
271—274		434—447	
279—304		200—223	
305—308		224—230	
309—331		270—285	
332—343	oryg.		
344—364		346—351	
365—369		346—351	
370—404	oryg.		
405—429		460—509	
430—444		594—601	
460—469		629—640	
470—483		643—661	
484		653	
485—505	oryg.		

Opalińskiego[1]), podczas gdy zły przykład ojców[2]), karconych w początkowym ustępie satyry, jest z główną jej treścią tylko luźno związany. Opaliński nadał jej jednakże tytuł: »Na oyców, którzy złym przykładem synów psują«. Dlaczego? Ponieważ i Juwenal rozpoczyna swą XIV satyrę od tej materyi[3]) — początek wydawał się Opalińskiemu rozstrzygającym — a dopiero pozostałe dwie trzecie poświęca chciwości[4]). Niewolniczo postępował tu Opaliński Juwenalowymi ślady — wiersz za wierszem, opuszczając tylko nieliczne punkty[5]). Juwenal adresuje przemowę do jakiegoś Fuscina (w. 1)— Opaliński do parokrotnie wspomnianego Mikołaja (w. 1). Rzymski »bullatus«[6]) i polski »jedenastolatek« oddaje się już za przykładem ojca grom hazardownym (J. 3—5; Op. 3—6), staje się smakoszem (J. 6—14; O. 7—12), tyranem (J. 15—24; O. 13—23), Rutilem, Antiphatem i Polifemem[7]) dla Juwenala, »Phalarysem«[8]), djabłem Stadnickim — dla Opalińskiego (w. 17), który jednakże łagodzi stosowane przez Juwenalowskich ojców-tyranów żelaza i »carcer« do »stu plag« i »trzaskania rózeg«. Córki karmią się przykładem uprawiających miłostki matek. Rzymska Larga jest »panią Daradzką« w tym prawie dosłownie tłumaczonym fragmencie: J. 25—30: Rusticus expectas ut non sit adultera Largae | Filia, quae numquam maternos dicere moechos | Tam cito nec tanta poterit contexere cursu, | Ut non terdecies respiret? etc. — Op. 24—31 »Czy rozumiesz że Paniey Daradzki córeczka | Lepsza będzie niż Matka, która dziesięć razów | Musi odetchnąć, niźli wszystkich wyrachuje | Pani Matki swej gachów; tak ich siła w liczbie« — Wystrzegaj-

---

[1]) W. 85—241.

[2]) W. 1—85.

[3]) W. 1—106.

[4]) W. 107—331.

[5]) Głównie ww.: 96—106 — o wciskaniu się kultu żydowskiego do rzymskiego społeczeństwa i złym przykładzie ojców, oraz parę nieznaczących ustępów: 81—85; 190—200 — ojciec zaleca synowi zdobywanie majątku w drodze karyery prawniczej lub wojskowej; 205—209; 213—217; 238—244; 305—310.

[6]) Bulla — amulet zdobiący chłopca, wkraczającego w okres młodzieńczy — stąd »bullatus«.

[7]) Typy tyranów.

[8]) Również tyran, z którego Juwenal stworzył typ przysłowiowy w Sat. VI 479 i nn. i VIII 81. Możebne również, że 20 wiersz XV sat. Juwenala: »Antiphates trepidi laris ac polyphemus«... nasunął Opalińskiemu dźwiękową assocyacyę »phalaris«, co psychologicznie byłoby uzasadnione.

cie się ojcowie przez wzgląd na synów swych, zwłaszcza w tych czasach, (43—46) »...gdy nam o Zamoyskich, Strusów, Chodkiewiczów | I innych zacnych ludzi w tey Oyczyznie trudniey, | Niżli o Nalewayków, Pawłuków, Chmielnickich | Takich aż nazbyt wszędzie, kupować nie trzeba«. | — Tak! »....et Catilinas | Quocumque in populo videas, quocumque sub axe, | Sed nec Brutus erit Bruti nec avunculus[1]) umquam» — (J. 41—43). »Bo darmo potym zechcesz hamować, kiedy się koła rozbieżą (w. 52) i t. d. aż do: »Bracie, dawniej było trzeba | Temu złemu zabiegać!« (w. 52)[2])—w swym szlachetnym patosie jest zwrotem o wiele silniejszym od odpowiednich wierszy Juwenala (50—55). I dalej ciągle ten sam bieg myśli u obydwu satyryków: Trzeba wypędzić z domu wszelakie »corruptiones« (J. 59—74; O. 62—71), bo czem się karmią za młodu bocianie i orle pisklęta, to nałogiem im się staje (J. 74—80; O. 72—78), a jaki budowniczy ojciec, »co wszystko budował, zbudowawszy rozwalał«[3]), taki i syn — »aż też przebudował | chudzina y dostatki, y wioski, y wszystko« (J. 86—95; O. 79—85).

Teraz przystępują obydwaj satyrycy do przewodniej myśli swych satyr — skąpstwa i chciwości. Wszystko, a więc i skąpstwo przejmują synowie od ojców przedstawiających je jako cnotę (J. 107—133; O. 85—106, łagodząc ostre rysy skąpca Juwenalowego). Ze wzrostem posiadania potęguje się i chciwość — a wszystko to nie chroni od chorób, nieszczęść i t. d. (J. 135—158; O. 106—128). Wszak dawniej inaczej bywało (J. 159—185; O. 129—144); lepiej, skromniej, aniżeli teraz, gdy syn z zagranicy powraca (u Juw. nęci synka cudzoziemska purpura), a ojciec już mu handel sposobi; to też dla gagatka »optimus lucri odor est ex qualibet re«[4]), nawet ojca w szalbierstwie prześcignie, przed trucicielstwem i rozbojem nawet się nie cofnie — »stanie mu za szkołę natura«[5]) (J. 179—234; O. 145—182). Ojciec nie powstrzymywał — skrupi się to i na nim:

---

[1]) Wuj Brutusa, Cato Uticensis.

[2]) W te same prawie słowa ujęte ostrzeżenie znajdujemy również w Op. I 1, 131—136.

[3]) U Juwenala Cretonius, u Opalińskiego — »szlachcic«.

[4]) Nieco przekręcony przez Op. wiersz 204/205 Juwenala — alluzya do znanego aforyzmu Wespazjana, że nawet pieniądze z »vectigal urinae« pochodzące nie śmierdzą.

[5]) U Juw. 226, brzmi to: »Mentis causa malae tamen est et origo penes te«.

targnie się synek i na jego życie. Rodzicu, zawczasu więc zażywaj Mithridaticum[1]) (J. 235—255; O. 183—199)! — Nagle, rzekłszy już o sposobach zdobycia majątku i, zda się, wyczerpawszy ten temat, kreśli Juwenal dość niezgrabnie, choć w barwnym i żywym opowiadaniu (przez Op. tylko krótko w w. 200—215 streszczonym), inną jeszcze drogę do bogactwa, awanturniczą, niebezpieczną, pochłaniającą mnóstwo ofiar — handel morski (w. 256—302). Ten błąd kompozycyi popełnia oczywiście i naśladowca Opaliński z mniejszą brawurą i barwnością (200—215) I jeszcze raz, stając się nudnymi, powtarzają obydwaj, że tylko troski płyną z tak zdobytych bogactw (J. 303—314; O. 216—226)[2]). A kogo umiarkowanie nie zadowala to — nienasyceniec, choćby był Krezusem (J. 318), czy »Ostroskiego księcia miał zbiory, intratę Sapiejów« (O. 238—239).

»Na oziębłość naszą i nienabożeństwo« skarży się wojewoda poznański w 8 s. II ks., a na obłudę, bezbożność i niewiarę rzymski poeta w swej XIII satyrze, lecz zupełnie różnemi drogami kroczą obydwaj, stykając się jeno w tematach. — Również absolutnie żadnego pokrewieństwa, pomimo wspólności tematów, nie zdradzają satyry Opalińskiego, zajmujące się sprawami wojskowemi (III 9 i V 7) z ostatnią (XVI) satyrą Juwenala.

Nie da się zaś tego powiedzieć o sat. IV 1 Opalińskiego (»Na wyrodków familij swoich y tych, którzy zacnie się urodziwszy, marnie żyją«) w stosunku do VIII s. Juwenala. Nie urodzenie i herb zdobią człowieka, lecz zasługi—oto myśl przewodnia. Artystycznie słaby jest jednak i wzór i kopja. Myśl przewodnia powtarza się do nieskończoności i przesytu w różnych odmianach; na szczęście Opaliński zredukował powtórzenia i tautologje Juwenala, nie wyzwalając się jednakże z tego błędnego koła, pomimo, że wyjmuje z VIII jego satyry tylko wiersze, zawierające zasadnicze jej tezy oraz wybitniejsze przykłady, a opuszcza różne sztuczne dygresye[3]). Przekład jest wolny, język swobodny. Ale te ciągłe waryacye jednej myśli: Jedynie cnota jest szlachectwem, »nobilitas sola est atque unica virtus«

---

[1]) Mitridates, zwyciężony przez Sullę, Lukullusa i Pompejusza, wynalazł dla siebie odtrutkę »antidototum ex rebus componitur« (Plinjusz).

[2]) Pokreślali oni to już raz: J. 135—138, O. 106—128.

[3]) Np.: J. 142—210 — nie godzi się szlachetnie urodzonemu zostać komedyantem, gladyatorem lub woźnicą; 112—124—zniewieściałych Greków i mieszkańców Wschodu wolno spokojnie grabić, niebezpiecznie jednak — mieszkańców Galii, Hiszpanii, Illiryi i Afryki.

(J. 1—20; O. 1—33, z czego 14—21 i 25—33 są obrazkami oryginalnymi). I znów: tylko prawdziwie moralny człowiek jest szlachcicem (J. 24—26; O. 34—39); któż nazwie szlachetnym tego, kto swego nazwiska nie godzien (J. 30—32; O. 40—45); albo: szlachetne, więc niezdatne do użytku zwierzę (J. 32—39; O. 45—55). Zaczem gorąca, pełna oburzenia apostrofa: Juwenala do zmarłego Rubelia Plauta, ostatniego potomka matki Cezarów, Liwii (40—53), Opalińskiego — do tytułowych »wyrodków«, wojewodziców i t. p. (56—71)[1]; i znów niesmaczna alluzya do gnuśnych i szpetnych zwierząt (J. 56—67; O. 72—79); wreszcie jeszcze jeden komunał: ludzie wysokiego rodu powinni sami coś zdziałać, by na podziw zasłużyć (J. 68—70; O. 80—84). Tu niedbalstwo czy też niezręczność Juwenala dosięga szczytu: Gdy już w 75-ciu wierszach dostatecznie zmógł swój aforyzm o szlachectwie, chwyta się charakterystycznej dla siebie formy przemowy do przeważnie milczeniem broniącego się oskarżonego, i zwraca się do Ponticusa; dopiero teraz usiłuje przekonać czytelnika, że od samego początku miał owego Ponticusa na myśli. Biedny czytelnik nie był jednak w stanie wcześniej zwrócić na to uwagi. Rażący ten wybieg w celu uratowania nieudolności układu nie razi Opalińskiego, adresującego swą satyrę do jakiegoś Stachnika, »zacnie urodzonego« (w. 88) w milczeniu »nadętego dumną praesumptią« (w. 85). Niechajże więc nie sądzi Stachnik, że będzie oceniany według sławy swych przodków: sam musi się wielkimi czynami zasłużyć (O. 88—90; J. 74—76) w służbie obywatelskiej czy państwowej (O. 90—120; J. 79—90)[2]. Gdy wzorowo będzie spełniał urząd publiczny i domowy, wolno mu się nawet od Prometeusza (Juw.), Lecha lub »Nembrota« (Nimroda, O. 126) wywodzić (J. 127—134; O. 121—129); gdy zaś będzie tyranem i przestępcą, tem większa dlań hańba, im wyższe pochodzenie (J. 135—145; O. 130—135). Opuszcza potem Opaliński duży wskazany ustęp o komedyantach i gladjatorach (J. 142—210), wskutek czego powstaje nielogiczna przerwa między ustępem 136—142 a kontrastami: Neron-Seneka[3]; Cethegus, Catilina — Cicero, Marius (J. 211—212

[1] W. 68—71 — niesmaczne porównanie ze »złotym urynałem«.

[2] Juwenala, ww. 90—126 szeroko, licznymi przykładami popierane zdanie Opaliński krótko sformułował w w. 120: »Poddanych nie zdzieraja«; ale zato pozwolił sobie w w. 103—117 na »samodzielne« gadulstwo.

[3] Niedbalstwo formy w tym ustępie: w. 145: Niemasz tak niemądrego, żeby niemiał uznać | Senekę bydź korony godniejszego, niżli | Ucznia

231—253; O. 145—159), w których Juwenal aż do końca satyry (w. 275) wysławia ze szlachetnym patosem zasługi wielkich mężów z ludu. Opaliński poprzedza tę apoteozę (182—188) przykładami Lecha i Piastów, podkreślając już po raz ostatni starą maksymę, »datur digniori« (160—184). Przytem łagodzi nieco swój brak krytycyzmu i powolność dla swego rzymskiego mistrza przez częściowe zredukowanie najmniej pożądanych figur retorycznych — powtórzeń [1]).

Nie pomijając prawie żadnego z tematów satyryków rzymskich, Opaliński zatrąca także o sprawy testamentowe, które krótko porusza Juwenal w zakończeniu opisowej XII satyry (w w. 93—130). Ale gdy ten w zupełnie niedowcipnych hyperbolach chłoszcze sposoby zdobywania zapisów i przerywa swe wywody, nawet jak dla siebie, conajmniej dziwnym nawiasem o słoniach, Opaliński w IV 2 »Na daremne testamenty i niewypełnione« powstaje bardzo żywo i dowcipnie na nieszanowanie woli zmarłych, zwłaszcza przez żony. Żadnych punktów stycznych po za słowem testament niema również pomiędzy tą satyrą a V-ą Horacego, doradzającą dowcipnie i przewrotnie potrzebującym a interesowanym zdobycie przynajmnjej drugiego miejsca w testamencie jakiego bezdzietnego starca.

Wreszcie ostatnie ogniwo, wiążące Krzysztofa z Juwenalem — ale zarazem i z Persjuszem — to 5-a satyra IV ks.: »Jako trzeba y o co Boga prosić, a że sie często w tym mylemy«. Dziwny produkt: spojenie II satyry Persjusza (»De bona mente«) z X Juwenala. Nie jest to już jednak niewolnicze naśladowanie i mechaniczne połączenie tych dwu pierwiastków, lecz wolna trawesta-

---

jego Nerona... i t. d. Zupełnie obcy polszczyźnie latynizm, pod wpływem tekstu Juwenala.

[1]) Jak sobie tu poczynał Opaliński z tekstem Juwenala, pouczy następujące zestawienie:

O. 1—14	— J. 1—12	O. 96—103	— J. 79—81, 83—84
14—21	oryg.	103—117	oryg.
22—27	19—21	118—120	87—89
34—38	24—26	120	90—126
40=68	30—32	121—129	127—134
	34—50	130—135	135—141
72—79	56—67	136—142	oryg.
80—84	68—70	144—148	211—212 (213—230)
85—90	71—76	148—159	231—253
91—92	76—77	160—181	oryg.
93—94	78	182—189	269—275.

cya i przetopienie w całość, której duch indywidualny Opalińskiego nie jest obcy. Powaga tchnie z oryginałów obydwu satyryków rzymskich; nie mniejsza powaga i szlachetny patos cechują polską ich przeróbkę. Tematy filozofii stoickiej: stosunek człowieka do bóstwa i modlitwa przemawiały do Persjusza a blizkie także były Opalińskiemu, o czem świadczy szereg jego rozpraw filozoficzno-moralnych, opartych na mądrości stoickiej Seneki. Zarówno Persjusz, jak i Opaiński ujęli swe satyry w formę djalogu: Persjusz z Makrinusem, Opaliński — z znanym nam już Stanisławem, który zaprzecza, jakoby i on miał modlić się w ten sposób, jak inni, proszący o nieszczęścia dla bliźnich dla korzyści wtasnej: Człowiek stwarza sobie pojęcie o bóstwie (o Bogu, oczywiście, u Opalińskiego) na podstawie własnego sposobu myślenia i postępowania, dlatego też tak dziwne i podłe dają się słyszeć błagania. Jeden obłudę zamyka w modlitwie (P. 3—4; O. 14—15), prosi o śmierć krewnych (P. 9—10; O. 17—19), inny żony chciałby się pozbyć, by się wzbogacić posagiem drugiej (P. 12—14; O. 20—21), trzeci chciałby się wywyższyć w urzędzie kosztem cudzej śmierci, księżom nawet nie jest to obce. Jakby król postąpił, gdyby doń takie prośby zanoszono?[1]) A jakże Boga (u Pers. Jowisza) nie ma to gniewać! Jeśli zaś nie karze, mamyż Go kusić, wywoływać grom Jego! (P. 17—30; Op. przerabia wolno w 35—45). Z drugiej strony kontrast między modlitwą a życiem: pijanica, łakomiec i rozpustnik prosi o zdrowie (P. 41—43, 44—50; O. 46—52), domator i wróg króla modli się o wakansy (oryginalny i ważny dla charakterystyki Opalińskiego ustęp 43—60); hultaj chce sobie wybłagać zacną małżonkę (oryg. 61—63). I Bóg ma tych modłów wysłuchać? Nie pomogą śluby, wota i pielgrzymki (samodz. opracowanie P. 52—80): »Jako ty z Bogiem, tak ów z tobą, nieboraku!« (O. 70). Jeśli nie rozpoczniesz lepszego życia — na nic twe modlitwy. Wprzód ręce czyste i serce czyste! (O. 70—75; P 73—75). — Dotąd Opaliński podkreślał tylko główne momenty djalogu Persjuszowego, wyczerpując go w całości (75 wierszy) w stylu swojskim a szlachetnym. — Daremne więc takie modlitwy — ciągnie dalej Opsliński na własną rękę, persyflując w bardzo dowcipny sposób modlitwę ust bez udziału serca, gromiąc obojętność dla obrzędów religijnych, nawet wtedy, gdy ojczyźnie niebezpieczeństwo grozi, nawet wśród duchowieństwa (w. 95—104).

---

[1]) Cały ten ustęp jest dość samodzielny

Więc jak i o co mamy się modlić — chce pouczyć satyryk — i tu bierze sobie za wiernego przewodnika Juwenala, powtarzając wskutek tego niektóre już za Persjuszem wypowiedziane myśli. Takim powtórzeniem jest już następna, że nierozsądni ludzie modlą się przeważnie o to, czego pragną (O. 104—108; J. 1—6, 54—55), a więc n. p. o majątek (O. 109—110; J. 23, 12—19), o honory i dostojeństwa (O. 120—135; J. 28—46), tytuły (O. 136—145), a to wszystko szkodę i zgubę im jeno przynosi (O. 110—119; J. 20—27). I dalej opisuje przedmiot modlitw ludzkich — w myślowej i formalnej, lecz nie stylistycznej zależności od Juwenala, trzymając się ściśle jego planu, który zdradza retoryczną pracę szkolną: stale po niestosownym przedmiocie modlitwy następuje przykład, wykazujący szkodliwość upraszanego dobra ziemskiego. A więc: 1) wymowa (O. 146—147; J. 114—116 — przykład samodzielny Brzezińskiego, któremu język ucięto (147—149) i z Juwenala Cycero (O. 150—160; J. 117—126) i Demostenes (O. 161; J. 127—128); 2) sława wojskowa i wojenna (O. 165—170; J. 133—146) — przykłady: Hannibal (O. 171—178; J. 148—166), Aleksander Macedoński (O. 179—181; J. 168—173), Kserkses (O. 182—186; J. 174—186) i oryginalne: Żółkiewski i Koniecpolski (189—194); 3) długie życie i ciemne jego strony (O. 195—216; J. 188—192, 198—220 [1]), 240—245, 228—236 [2]). Przykłady: Nestor (O. 217—219; J. 246—255), Priamus (O. 220—227; J. 256—270), Mitrydates i Krezus (O. 228—230; J. 273—275), Marjusz i Pompejusz (N. 232—239; J. 276—288); 6) uroda, »gładkość« żony i dzieci i zło z tego płynące (O. 240—254; J. 289—291, 295—298, 310—313, 316—317). Przykłady Juwenala opuszcza i konkluduje z nim tylko: »Czegoż wżdy sobie życzyć, o co Boga prosić?« (O. 255; J. 346). Pozostawmy to Bogu (bogom), a On nam ześle, co uważać będzie za dobre. Prosić jeno trzeba o rozsądek i zdrowie, »ut sit mens sana in corpore sano« (O. 255—272) — i zamyka to wszystko z dawnym satyrykiem (273), przytaczając końcowy ustęp Juwenala dosłownie (O. 274—280; J. 358—366) i radząc od siebie, by starać się przebłagać Boga nie przez złote wota i ofiary grzesznym przeważnie mnichom składane, lecz przez rozdawanie tego złota ubogim, co stokroć milsze będzie Bogu (281—298).

---

[1]) Tu opuszcza Juwenalowe drażliwe szczegóły impotencyi starczej.

[2]) Zmienia porządek układu Juwenala.

Pomimo poważnej i szlachetnej tendencyi, gładkości języka i dość zręcznego zużytkowania dwóch utworów różnych, przebija się jednak z tej kompilacyi Opalińskiego pewna niejednolitość i niezupełne opanowanie kompozycyi. Tu zrywa Opaliński z Juwenalem.

Po głęboko sięgających wpływach Juwenala, poświęćmy chwilę zbadaniu materyału i sposobu, w jaki on go zaczerpnął z satyr Persjusza.

Zdawałoby się, że druga satyra I ks. (»Kto yest prawdziwie wolnym szlachcicem?·) jest najczyściejszym płodem twórczości naszego satyryka, tymczasem okazuje się, że stoi w blizkim związku z V sat. Persjusza — o prawdziwej czyli moralnej wolności. Już Horacy w sat. II 7 włożył tę filozofię prawdziwej wolności w usta niewolnika Davusa. Ten to utwór odtwarza właśnie Persjusz. Niezbędnym i niecierpiącym zwłoki — powiada — jest poznanie filozofii stoickiej, której cennym owocem jest wolność; nie ta obywatelska, udzielana przez pretora, lecz wolność wewnętrzna, która nie może być uprawiana po dyletancku, lecz wchłaniana przez naukę, jak każda sztuka. Człowiek pierwotny, człowiek natury, znajduje się pod władzą różnych złych popędów, n. p. chciwości, żądzy wygody i t. p., które go pociągają w różne strony i wolę jego osłabiają tak, jak miłość i upór rozszczepiają menandrowskiego zakochanego młodzieńca. W zakończeniu wskazuje jeszcze Persjusz na przesądy i pychę, (co Opaliński opuszcza). Satyra jest utrzymana w formie djalogu, naśladowanego przez Opalińskiego dość kunsztownie a wiernie. Wogóle satyra ta jest koroną ubogiej twórczości Persjusza, a zajęcie się nią nienajgorzej świadczy o smaku Opalińskiego. Obydwaj dążą zawsze w swej twórczości do stanięcia na szczycie szlachetnej tendencyi — obydwu się to udaje. Opaliński rozpoczyna samodzielnie i dopiero wiersz 30 odpowiada Persjusza ww. 83—85. Opuszcza wstęp Persjusza, zwrócony do mistrza Cornutusa, który go zapoznał z twórczością Horacego. Od 30 wiersza myśli obydwóch płyną jednym korytem, por. następujące zestawienie:

O.	30—33	P.	83—85	O.	49—50 samodz.
	34—40		85—95	O.	51—52 P. 102—103
	41		91		53—62 samodz.
	42—47½		97—99		63—67 104—108
	48—49		99—101		68—72 107—112
			(Hor. Ep. II 1 114—)		73—83 113—118

O.	P.	O.	P.
86—88	120—121	133—143	154—160
86—88 (zlokaliz.)	122—123	144—166	160—175
		165—186	samodz.
89—95	124—125	188—193	176—179.
96—103	126—131		
104—132 (zlokaliz.)	132—153		

Wspomnianą już scenę, przedstawiającą młodzieńca nie mającego dość siły woli, by zerwać pęta miłosne, a naśladowaną przez Persjusza (160—175) świetnie z »Eunucha« Menandra, odtwarza Opaliński (144—166) z trzeciej ręki bardzo żywo; poczem przytacza niezależnie od wzoru jeszcze 2 klasyczne przykłady słabości woli: uwiedzenie i zaczarowanię sług Ulissa przez Cyrce, którą to allegorję wykłada moralnie (w. 165—175), oraz uratowanie przez Ulissa towarzyszów od zatopienia przez Syreny (176—180). Na to mogła go naprowadzić lektura Owidjusza, lub jej pozostałości z czasów szkolnych, albo też Horacego Ep. I 2, 23—26: Sirenum voces et Circae pocula nosti. Wreszcie napomnienie, że »ambicya ślepa« nie prowadzi do wolności szlacheckiej (prawdziwej), traktowane swobodnie według Persjusza (P, 176—179; O. 188—193), kończy tę udatną, choć tak mało oryginalną satyrę.

Stajemy teraz wobec ostatniej nieoryginalnej satyry z rzędu obyczajowych: »Na tych, którzy w głębokiey gnusności y lenistwie leżą ponurzeni« (II 10). — Upadek obyczajów szlacheckiej młodzieży rzymskiej, lenistwo jej i gnuśność w epoce uspokojenia i zabezpieczenia państwa po zwycięstwach Oktawjana Augusta i jego następców skłoniły Persjusza do gorzkiego skarcenia jej w III satyrze i przypisania winy tego nieszczęścia narodowego odbiegłemu od zasad filozofii stoickiej wychowaniu. W żywym tępie djalogując, maluje dzień takiego młodzieńca, usprawiedliwiającego swe lenistwo i jałowość myśli, pomimo, że nie zbywa mu na dobrych zamiarach. Opaliński rozwija zręczniej djalog, wyjmując zeń i podkreślając wszystkie zasadnicze myśli Persjusza. — Już południe a panicz dopiero wstaje (O. 1—7; P. 1—7), ubiera się wolno, zjada obiad, potem podwieczorek, wreszcie kolacyę, wymawiając się przez cały dzień od wszelkiego zajęcia (oryg. O. 7—23). Oburza się na to satyryk w wymownych słowach (O. 24—37; P. 15—24), a leniwiec przytacza na swe usprawiedliwienie dostatki rodzica (O. 38—40; P. 24—26), wysokie pochodzenie i parantele (O. 41—43! P. 27—29),

nie pozwalające mu jąć się pracy. W strunę szlachetnego gniewu uderza na to satyryk i prosi Boga o zdjęcie bielma z oczu tych, »którzy ni przecz ni zacz cnoty odbieżą« (O. 44—60; P. 27, 30—44). Wszak sumienie czyste mieć trzeba (O. 60—65). — Ale to wychowanie temu winne (O. 66—78 parafrazuje swobodnie P. 44—59). Takie życie jest bez celu, a skutki jego — choroby (O. 78—92; P. 60—64); więc »zawczasu zabiegajcie, ma rada panowie« (O. 93; P. 65), a każdy zamłodu »ucz się wszego dobrego«, ucz się wyjaśniać sobie główne zagadki istnienia (tu 97—100 cytuje Op. dosłownie »jak mądry powiedział poeta« w. 69—72 Persjusza) i wypleniaj zazdrość z serca (P. 73—76; O. 101—103 i samodz. 103—106). Młodzieniec nie chce tych rad słuchać (o wiele udatniej wychodzi ta odpowiedź młodzieńca u O. 107—112, aniżeli u P. 77—84), — lecz będzie tego żałował, gdy już żadnego ratunku nie znajdzie ani dla ciała (O. 115—132; P. 88—62), ani dla duszy (dodaje O. 133—140). A zresztą już teraz przedstawia ruinę moralną i fizyczną (O. 141—158; P. 107—118).

Pozostaje parę satyr filozoficzno moralnych. — Trzeba racyonalnie użytkować, co się posiada, użytkować z korzyścią dla bliźnich, a nie troszcząc się o szemrania chciwych spadkobierców, którzy i tak tylko zmarnują dziedzictwo. Kto zaś duszę mamonie zaprzeda, nigdy celu swego nie osiągnie. Oto treść bezpretensyonalnych a niedokończonych rozmyślań Persjusza, przeznaczonych dla jego przyjaciela Bassa i zawartych w VI satyrze. Podobną prawdę głosi 3 satyra V ks. Opalińskiego. »która prawdziwie być pokazuje (!) owo Paradoxum, solum sapientem divitem, et omnia ejus esse« [1]). Nie jest ona jednakże ani dosłownym, ani wolnym przekładem, jak to tylokrotnie spotykaliśmy u Opalińskiego. Dłuższa od satyry Persjusza (O. 108 w., P. 80), lecz często rozwija samodzielnie, niezależnie myśli Persjuszowe. Na dowód pokrewieństwa obydwu utworów wystarczą następujące części satyr: P. w. 6 »...mihi nunc Ligus ora | Intepet hibernatque meum mare«... O. 23—26 »...To wszystko jest moje, | Cokolwiek ziemia, morze mają' bogatego«... Następnie, P. 23—30; O. 31—50: Nad to mym zdaniem ten yest bogatym, kto umie | Zażyć, a zaś kto tylko chowa, nie zażywa, | Nie yest tej rzeczy panem, ani possessorem | i t. d.; — albo: P. 57—60 »...quaere

[1]) Tytuł ten jest wzięty z greckiego nagłówka VI paradoksu Cycerona: »ὅτι μόνος ὁ σοφὸς πλούσιος«.

ex me quis mihi quartus | Sit pater: haud prompte, dicam tamen; adde | etiam unum, | Unum etiam: terrae est iam filius, et mihi ritu | Mannius hic generis prope maior avunculus extat«. O. 84—100: 85 Mądry człowiek w possessij nie zakłada mienia... 87 Głupia rzecz nie znać swoim co ma być powszechnym | Zaczym bezpiecznie rzekę: móy to kościół, w którym | Y klękam i modlę się. Ratusz w którym bywam | Moye, mogę rzec, miasto, w którym goszczę, mieszkam. | Móy świat na którym żyję, ziemia którą depcę, | Me niebo i t. d. — wreszcie P. 73—76 i O 61—63.

Taksamo i V 4 s, Opalińskiego wyszła z IV sat. Persjusza. Myśl zasadnicza »Na tych, co cudze sprawy widzą i przetrząsają, swoich niebacząc«, jest ta sama, co i »De his qui ambiunt honores«, lecz Opaliński i Persjusz z początku zupełnie rozbieżnemi kroczą drogami. Persjusz rozpoczyna od djalogu Sokratesa z Alcybiadesem, gdy Opaliński: »Napadłem na jednego niedawno, który mi | Nabajał uszy, że mię aż do tych czas bolą, | Szczyra olla Putrida...« i przez cały czas przemawia do owego X a, opowiadając o jego plotkarstwie i złośliwości zupełnie oryginalnie, w tonie czysto polskim. Dopiero w. 26—28 wskazuje nam Persjusza, jako źródło całej tej przemowy: Widzisz na grzbiecie tego, co idzie przed tobą, | Drogą pełną mantykę, a swojej nie baczysz, | Którać na grzbiecie wisi, ale baczą drudzy«. Te trzy wiersze są prawie dosłownym przekładem w. 23—24 IV satyry Persjusza: »Ut nemo in sese temptat descendere, nemo, | Sed praecedenti spectatur mantica tergo«. — I w dalszym ciągu biegnie już po drodze rozważań Persjusza, nadając im tylko indywidualną formę i zabarwienie. Nie Persjusza atoli własnością jest anegdota o malarzu greckim Apellesie i o szewcu (O. 43—50). Przytoczona w niej cytata łacińska: »Ne sutor ultra suam crepidam« (w. 49) — to Plinjusza starszego (Historia naturalis XXXV, 84): »Ne supra crepidam sutor iudicaret«, użyte w obszernym opowiadaniu losów owego Apellesa; zresztą por. Owidjusza (Ars Am. III 401) i Horacego (Ep. II 1239).—Zarówno satyra Opalińskiego i Persjusza da się streścić w zakończeniu tego ostatniego (42—52): 42 »Caedimus inque vicem praebemus crura sagittis | Vivitur hoc pacto, sic novimus. | 51 Respue quod non est; tollat sua munera cerdo | Tecum habita: noris quam sit tibi curta supellex« [1]).

[1]) Ofiarą nieporozumienia padł p. Rabski, twierdząc, że IV sat. Persjusza

Niemniej wybitne miejsce od Juwenala i Persjusza zajmuje w twórczości Opalińskiego Seneka. Zarówno jak tamtych dwóch, jako wzory satyry, tak tego polecał swym uczniom Putean dla kształcenia myśli filozoficznej. Cała zresztą filozofia Puteana, jako przedstawiciela epoki przejściowej, w której poczyna się dopiero wielki rozwój myśli nowoczesnej, zapuszcza jaknajgłębiej korzenie w szkole stoickiej, zwłaszcza zaś w Senece. To też nic dziwnego, że Opaliński poświęcił dużą część swych satyr rozmyślaniom filozoficzno-moralnym, trawestując w nich i illustrując rzymskiego kodyfikatora »oney dawney cney philozophiey«. | »Ucz siebie, ucz i drugich, a przytym żyj dobrze | I według oney... Niech też to w twych widzimy i skryptach i księgach | A choć i bez tytułu, mądrym cię nazwiemy«[1]); oto Credo naszego poety.

W stosunku do Seneki zajmuje jednak już inne stanowisko. Gdy z Juwenala i Persjusza dosłownie tłumaczył i trawestował ustępy, a nawet i całe satyry, w traktatach moralnych przeprowadza tylko i broni myśli wyjętych z Seneki, nie kusząc się ani razu o przekład. Przyczyną tego jest poprostu zbytnia rozwlekłość i systematyczność wykładu Seneki. Dowodzi to z drugiej strony, że nasz satyryk tak się zżył i przejął jego filozofią, że oryginału chwytać się nie potrzebował, a illustrował jeno lub poprostu powtarzał zassymilowane aforyzmy i zwroty.

»Paradoxum stoicum: Sapienti praeter opinionem nihil evenire« (Sat. 7 ks. II) głosi, że »mądry« wszystko przewiduje, zbytnio na szczęściu nie polega, pod brzemieniem nieszczęścia nie upada, lecz jedno i drugie znosi pogodnie, jako od Boga pochodzące. Obszernie motywuje to Seneka w »De constantia« Cap. 13 i 14; w »De tranquillitate« 11, »De beneficiis« IV i V, w Ep. 75_{13} i 79_{12}, a i Horacy obleka tę myśl w piękną odę (II 10), z której przyswaja sobie nasz satyryk w w. 77—78, obraz o przezornym żeglarzu (Hor. w. 1—9 i 21—24). »Że dobre nabycie samo trwa i perennat« (O. I 9), »że ten sam zbiór trwały, | który bez ukrzywdzenia i z bojaźnią Boską | Jest nabyty, z zagonów ojcowskich

posłużyła Opalińskiemu za wzór do samodzielnego opracowania 7 sat. ks. Ta satyra, zatytułowana: »Że człowiek mniey dbać powinien na mowy y rozsądki ludzkie, to yést Vulgi« nie ma nawet cienia podobieństwa do IV sat. Persjusza, — chyba ich tytuły dały panu Rabskiemu powód do tego porównania.

[1]) Sat. II 7 w. 148—151: »Na tych, co się sobie mądremi i uczonemi zdadzą«. Porównaj: Seneka Ep. 75 i 76.

niewinnych, | Bez lichwy i bez krzywdy, bez płaczu ludzkiego« — dowodzi bardzo żywo Opaliński, chłoszcząc chciwych oraz przekupnych księży, urzędników i dostojników królewskich, lichwiarzy i graczów, panów wreszcie, lud wyzyskujących. Seneka porusza te prawdy wielokrotnie w »De vita beata«, zwłaszcza w rozdziele IV.

Niemniej zręcznie i przekonywująco pociesza Opaliński swego »Mikołaja«, którego ominęło starostwo, maksymą: »Sapientem sua sorte contentum esse«. »Mądry zawsze się tem kontentuje i obejdzie, co mu Bóg dał« (II 6). Prawdą — nie fałszem, cnotą — nie złotem bowiem trzeba zasługi zdobywać, a niewdzięcznością ludzką i wywyższaniem mniej godnych — nie zrażać się (Sen. De benef. II 28, IV 1; 30). Bo wszak »Fortuna na wysokim siedzi majestacie, | Ślepa, chroma i głupia, rozrzuca dostatki | Ręką swą nieuważną, sieje dygnitarstwa, | Rzuca honory, stołki, infuły, buławy | My chwytamy, jak dzieci jabłka i orzechy« [1]). — Kreśląc wreszcie zbyt ostrą karykaturę karjerowicza dworskiego, radzi Mikołajowi za Horacym (tłumaczy w. 54—55 Ody III 29): »Czekaj tedy cierpliwie, a w cnotę się zawiń, | Gotów będąc i wrócić co fortuna dała, | Jako kazał wierszopis on sławny Horacy, | Mówiąc: Laudo manentem si celerem quatit | Pennas, resigno quae dedit, et mea | Virtute me involvo, probamque | Pauperiem sine dote quaero« [2]). — W cnocie samej najwyższe dobro i prawdziwe«, »w samym jest zasadzone rozumie«, w mocy jest naszej i nie podlega przypadkom, na nauce i ćwiczeniu się zasadza; znikome dobra ziemskie, które i niegodnym i głupim w udziele przypadają, nie są dobrami prawdziwemi. Więc do cnoty rozumnej i wyćwiczonej dążmy, nie dbając o znikomości, więc »Naśladujmyż my Boga. Ten się sobą cale | Kontentuje i dobro Swe w sobie zamyka« — a cnotą nasza będzie dobrem — o wiecznej trwałości i wartości: tak rozwija Opaliński w Sat. III 11 i V 11 [3]) postulat cnoty, opierając się na Seneki De vita beata, De beneficiis IV 1, 2) i listach (71, 74, 121_5 i nn.).

Na tym postulacie opiera zresztą i pozostałe satyry treści filozoficznej, dodając, że »mądry, wszelkie dobro w cnocie zasadzając«, jest »w sobie sawsze jednostajny«, pogodny i wesoły, a z wolą Bożą zgodny, krótko: »Sapientem sibi aequabilem et parem in utraque

[1]) Trawestuje tu Op. Horacego Odę III 29, 49—50.
[2]) Toż samo, co powyżej w przekładzie.
[3]) Są one jednobrzmiące.

fortuna esse« (Sat. IV 6 — Sen. De vita beata; Ep. 29_{12}, 71 i 74). Taki »człowiek mądry mniej dbać powinien na mowy i rozsądki ludzkie, to jest Vulgi« (Sat. IV 7 — Sen. De constantia 5—9, Ep. 29 i 31), ponieważ »Mądry w cnocie dla cnoty [się] kocha, nie dla chwały«[1]). | Jest również »Solum sapientem divitem, et omnia eius esse« (Sat. V 3); wszystko posiadł »nie przez własność, ale przez władzę mu daną«, wszystko na świecie może nazwać swą duchową własnością. Układ tej satyry wziął Opaliński, jakeśmy to już zaznaczyli, z VI satyry Persjusza, który ją napewno pisał, jak i wiele innych, pod wpływem nauk filozofii stoickiej i swego mistrza Cornutusa. Seneka nadaje mądremu to przemożne bogactwo i władanie w De beneficiis VII 3—9.

Widzimy więc, że wszystkie 7 satyr (a właściwie rozpraw filozoficzno moralnych) powstało pod wpływem Seneki.

Horacy dał naszemu satyrykowi niewiele. W poprzednim rozdziele zaznaczyliśmy już parę drobnych reminiscencyi i cytat z niego, jako to: W sat. I 7 obraz przezornego żeglarza z Ody II 10, 21—24: »Rebus angustis animosus atque | Fortis appare: sapienter idem | Contrahes vento nimium secundo | Turgida vela«, tak oddaje Opaliński: 77 Dla tego moia rada, tak czyń, jako żeglarz. | Choć pogodne są nieba, choć posłuszne wiatry | Pędzą okręt szczęśliwie, Zephir dmucha w żagle: | 80 Przecie cale nieufa tey pogodzie, ale | Wczas obmyśliwa wszystko y ma [w] pogotowiu | Co mu służyć na ten czas może, gdy nawałność | Przypadnie, okręt jego znienacka okrywszy. | 84 Tak i ty... i t. d.[2]). — W satyrze II 6 tłumaczy z Ody III 29 wiersze 54—55: »... resigno quae dedit et mea | Virtute me involvo«... w następujący sposób: 89 »Czekay tedy cierpliwie, a w cnotę się zawiń, | Gotów będąc y zwrócić, co fortuna dała«, a następnie cytuje cały czterowiersz w brzmieniu oryginału. W tejże satyrze zwracają również uwagę wiersze 28—32[3]) w związku z ww. 49—50 tejże Ody III 29. Tym podobne myśli stoickie w szacie Horacego spotykamy wielokrotnie.

W Satyrze »na polski in genere zbytek« (III 10) cytuje Op. przeplatając polszczyzną w. 42—43 Ody III 24[4]) oraz Ep. I 2, 43—45[5]),

[1]) Patrz Hor. Ep. I 16, 52.

[2]) Patrz również Hor. Od. II 3, 1—9.

[3]) »Fortuna na wysokim siedzi majestacie« i t. d.

[4]) W. 32—34.

[5]) W. 22—24 — przekręcony widocznie z pamięci.

a makaroniczny sposób przytoczenia paru wierszy III 6 Ody (Na upadek obyczajów) w Satyrze »na posyłanie synów do obcych krajów« (IV 9) wart jest powtórzenia. Oto: 45 »Zgoła *aetas parentum*, jako ów (l) powiedział, | *Peior Avis*, nas potym *tulit nequiores* | *Mox daturos*, bo tak bywa, *progeniem* | *Vitiosiorem*, aż nakoniec świat wszystek | Tak zepsieje, że trzeba sądnego dnia będzie | «[1]).

Z listów, oprócz omówionych już ustępów z Ep. I 16 w satyrze IV 7 i z Ep. I 2 w sat. III 20, cytuje jeszcze Opaliński sławne: »O cives, cives quaerenda pecunia primum est, | Virtus post nummos« | (Ep. I 1, 53) w sat. V 6, 9—10, a w sat. I 1, 16 | 19 przekłada aforyzm z Ep. I 2, 54, 60 o skorupie, która, gdy się »...świeża będąc, napije smrodliwej tłustości, | Już nigdy nie wycuchnie, ani pachnąć będzie« — Wreszcie w »konkluzyi« znajdujemy w oryginalnem brzmieniu w. 68—69 I 3 satyry Horacego.

Oto wszystko, co z niego Opaliński zaczerpnął, nazywając go raz tylko po imieniu (S II 6), zwykle zaś »ów«, »ktoś« i t. p. Cytuje go przeważnie z pamięci, nieraz dowolnie.

Dla ścisłości należy jeszcze zanotować drobne reminiscencye z innych autorów klasycznych, jako dowód oczytania poety. Z Cyceronem, tak kontrastującym do Persjusza i Juwenala, luźne tylko łączą go więzy, polegające na paru osobnych cytatach i wzmiankach: W I 10 w. 91 — przysłowiowe »Manum de tabulla tollo« (Cic. Ad fam. 7, 25, lub Acad. II 63); w II 6 w. 19: »A te fortuny dary ma sobie za takie, | Które Adiaphora Stoikowie zowią« — tak nazywał dobra przypadkowe Cyceron w Fin. III 53: »quod stoici ἀδιάφορον dicunt, id mihi ita occurit, ut indifferens dicam«. Tylko więc jego miał tu Opaliński na oku i może właśnie ten traktat obok Seneki »De beneficiis« i Horacego Ody III 29 wywarł wpływ na tę rozprawę, »że mądry zawsze się tym kontentuje i obeydzie, co mu Bóg dał«. Również mógł mieć Opaliński na względzie, obok Seneki, Cycerona Paradoxa I i II, pisząc satyrę III 11, chociaż ten tytuł jej niekoniecznie musi być przetłumaczeniem greckiego nagłówka Par. I, ponieważ to zdanie: »Solam virtutem sufficere ad beatitudinem« i t. d. powtarza się u Seneki, zwłaszcza w liście 74 i w »de vita beata«. — Satyra »na tych, co się sobie mądremi i uczonemi zdadzą«, twierdzi (w. 122—123), że »więcej

[1]) U Horacego brzmi to tak: »Aetas parentum peior avis tulit | Nos nequiores, mox daturos | Progeniem vitiosiorem«.

takich doktorów, ut stultorum omnia sunt plena«, co już w innym nieco szyku słów orzekł Cycero w Ad. fam. IX 22_4. Similis gaudet simili« ukuł Cic. w »De amicitia«, a Opaliński powtarza to, »jako dawna sentencya uczy« w Sat. IV 7, 29 i IV 10. — Sam powołuje się na wielkiego mówcę, gdy karci »zmyślone i farbowane przyjaźni (II 9): »więc się w szkołach uczymy de Amicitia, co Cycero napisał« — satyra ta jednak nie stoi w żadnej zależności ani od niego, ani od Seneki. Przysłowiowe zaś pary przyjaciół — »Pyades i Orestes«, »Pythias i Damon«, »Laelius i Scypio« — zaczerpnął w tej satyrze z tradycyi; »Eurialusa i Nizusa«, z Eneidy ks. V Oprócz tego jeszcze raz tylko sięga do frazesów Wergilego: w sat. V, 3 w. 26, »Gdy Bóg subjecit cuncta sub pedibus ejus«. Frazes ten może pochodzi z Georgików IV, jeżeli nie z biblii.

Z Owidjuszem zato częściej się spotykamy. Zabierając się do satyry »na trybunały i sądy« (III 7), chciał ją rozpocząć patetycznie i oto znalazł w swym repertuarze retorycznym ustęp z Metamorfoz (I 89—150): »Aurea prima sata est aetas« etc. Przerobiwszy go nieco i streściwszy, użył go za wstęp do swych narzekań (w. 1—10): »Kędy się one wieki złote podziały? | — — — — Wstyd, szczerość, łaskawość | Odleciały, nakoniec i sama Astrea, | Którą Sprawiedliwością po naszemu zowią«. Wogóle cała mitologia naszego poety opiera się głównie na Owidjuszu (oprócz Juwenalisa): ów Briareus z sat. III 10 w. 91, który, »jako bają | Poetowie, musiał mieć kilkadziesiąt brzuchów« (Ov. Fast. III 796); Akteon w »Młodzi utratnej« (sat. V 2, 36), co go »psi niekiedy zjedli« (Met. III 230, 243); Apelles malarz (Op. V 4, 43 — Ov. Ars am. III 401) i t. d.— Raz wymienia »Ars amandi« w satyrze »na zepsowane stanu białogłowskiego obyczaje (II 1, 82—83), gdy »zepsowane« białogłowy »piosneczki śpiewają | Które wyćwiczą lepiej, niżli Ovidius | W dawnych swoich książeczkach de Arte amandi«.

Z historyków korzysta Opaliński niewiele. Krytykując »skarb i nieporządek w nim« (III 5) we wstępie powiada: »Tak to Cajus, jak Scius, i, według Tacita, | Magis alii homines, quam alii mores«..., a w III 8, »na chromą albo raczej martwą praw naszych exekucyą« biadając, na to, że w Polsce: »Kto mocniejszy, ten lepszy i ten zawsze wygra«, konkluduje za początkiem Annales Tacyta: | »Effigium nietrudne: invido legum | Auxilio, które vi ambitu turbantur«. — Rozpoczynając skargę »na wszechmocne podatki i że tu w Polszcze omnia venalia« (I 8) okrzykiem Kochanowskiego »O nie-

rządne królestwo« etc., pyta z Sallustyuszem »Coby tu rzekł Jugurta, który raz o Rzymie | Powiedział: O venalem Urbem, si emptorem | Jnveniat!«

Plinjuszowi wreszcie winien anegdotę o Apellesie i wszystko, tylko nie trzewik, na jego obrazie ganiącym szewcu w satyrze »na tych, co cudze sprawy widzą i przetrząsają, swoich nie bacząc« (V 4, 43—50). Że tę anegdotę wziął od Plinjusza (N. h. 35, 79 nn), a nie od Owidjusza (Ars am. III 401), dowodzą słowa oburzonego Apellesa, przytoczone przez Opalińskiego nieco przekręcone: »Ne sutor ultra suam crepidam«, zamiast, jak u Plinjusza: »Ne supra crepidam sutor iudicaret«.

Znajomość komedyi Plauta i Terencjusza zdradza w sat. IV, 4, wyśmiewając »pełnych próżnej chwały i o sobie rozumienia wojskowych«: 38 »Czy nie godni tacy być reprezentoweni | Na komedyach, jako Miles gloriosus | U Plauta, albo dawny Thraso, albo tym to | Podobny, jakie włoskie sceny wystawiają«.—Te komedye, »Miles gloriosus Plauta i »Eunuchus« Terencjusza, której bohaterem jest właśnie Thraso, poznał Opaliński prawdopodobniew Padwie.

Tyle wierszy poświęciwszy filozofowaniu, rzadko bardzo wspomina filozofów starożytnych; mistrza Senekę — raz tylko w sat. IV 1, 145 i to za Juwenalem. O stoikach i mądrości stoickiej i życiu — wielokrotnie, ale raz tylko wyraźnie się do nich przyznał: w sat. II 7. — W tejże satyrze »na tych, co się sobie mądremi i uczonemi zdadzą«, radzi dowcipnie Arystotelesa filozofii raczej pilnować, aniżeli Zofii—tym, których rzeczą »Philosophia«, być winna—oraz filozofów czytać samemu, a nie to, co »z Neotetyków pozbierał był profesor« [1]).

Wszystkie te drobne wskazówki na wielostronną biegłość Op. w dziejach i literaturze rzymskiej, z powodu sposobu ich zastosowania, były raczej jeszcze owocem nauki szkolnej. Pamięć satyrykowi nie zawsze dopisywała, ale nie zaglądał do źródeł. Jedynie pisząc satyry, naśladowane i tłumaczone z Persjusza i Juwenala, posługiwał się oryginałami tych autorów. Wszędzie uwydatnia się w jego dziele chęć przemilczania tych źródeł i podawania cudzej pracy i mądrości za swoją; wszak tych kilka cytat imiennych nie złagodzi jego winy częstego plagjatu.

---

[1]) Kalambur ten był zresztą w Polsce rozpowszechniony, por. Wirydarz Trembeckiego II.

Zbadawszy obce elementy w dziele Opalińskiego, trzeba zapytać, dlaczego sięgnął po ten właśnie materyał, a nie inny i jaką była jego technika przyswajania sobie obcych wzorów?

W jednej z satyr znajduje się wskazówka, jaki rodzaj twórczości literackiej uważał za godny i pożyteczny: »Pisz do rządu cokolwiek przynależącego, | Albo obyczayów naprawy, albo więc | Historyą. Illustruj Oyczyznę swą pracą« [1]); w przedmowie zaś powiada, że mu | »...fantazja służyć w tym nie chciała, | Raczej złe obyczaje do siebie ciągnęły« — Pomimo, że wziął te ostatnie słowa z Juwenala, musimy je uważać za szczere wyznanie poety, który chwale ojczystej przez polityczne pisania, historyczne oraz satyryczne, za godne służyć uważał. Nic go nie nęciło, tylko złe obyczaje, do historyi nie czuł się widać na siłach; aż wreszcie »indignatio fecit versum«.

Nauka uniwersytecka nie ograniczała pola twórczości literackiej. Przeciwnie — epigonowie Odrodzenia, głoszący wiedzę z katedr uniwersyteckich, sami dawali swym adeptom przykład puszczania się na najróżnorodniejsze rodzaje prozy i poezyi. Satyra jednak była zawsze gatunkiem uprzywilejowanym. Nie znajdziemy chyba żadnego z humanistów, któryby nie próbował sił na tem polu. I Putean był doskonałym satyrykiem, o czem świadczą jego utwory »De luxu convivorum« i »Comus« (1615), cieszące się niezwykłą poczytnością; wykładał on również o satyrykach rzymskich (n. p. o Persjuszu w 1600 r. i o Seneki satyrze na Klaudjusza w 1629 r.[2]), wreszcie zalecał swym uczniom, jak już wspomniałem, za wzór satyry Horacego, Juwenala i Persjusza, pomimo tak odrębnych indywidualności tych poetów. Tendencya dydaktyczna oraz pozorne analogie poziomu moralnego Rzymu Cezarów i Polski elekcyjnej — oto cały szereg motywów obrania przez Opalińskiego rodzaju satyrycznego wogóle, a typu Juwenalskiego w szczególności.

Duchowo stoi Opaliński najbliżej Juwenala. Subtelności, lekkości a zarazem głębi Horacego nie miał. Pomimo wielkopańskiego wychowania i smaku wygładzonego na literaturze włoskiej i francuskiej pozostała w nim szorstkość i rubaszność, przywdziana może umyślnie, niby maska surowego, rubasznego satyryka; brak zaś wytrwałości w pracy literackiej, nie cenionej zbyt wysoko, sprawił pewno,

[1]) Ks. II S. 7 w. 115—118.
[2]) Simar.

że wierszy swych nie wygładzał, że unikał poprawek i że cała praca jego nosi charakter pobieżności, pomimo to, że zajęła mu ubocznie lat kilkanaście. Juwenala i Persjusza cechuje stoicki kierunek myśli; na tych samych strunach grają pisarze XVII w. To cecha tego wieku. Zepsucie z jednej strony, moralizatorstwo z drugiej, często zaś dziwne połączenia tych motywów — dwulicowość. Obok tego, czy wskutek tego wybija się determinizm stoicki.

Przebieżmy pokrótce wspólne cechy rzymskiego i polskiego Juwenala. Obydwaj chłoszczą prawie wyłącznie możnych, a w szczególności kobiety ściągają na się ich niechęć. Obrazy kobiet juwenalowskich są przesadne, ponieważ zna on je przeważnie z rozpraw sądowych, z plotek, z ust niewolników mszczących, swe krzywdy, a więc ze źródeł niewiarogodnych [1]). Sąd swój wreszcie zbyt generalizuje. Opaliński popełnia ten błąd już w mniejszym stopniu. Zresztą wpływy szkoły retorycznej (przechodzili ją obydwaj) zanadto wsiąkły w ich umysły, by mogli być wolni od częstej przesady w używaniu efektów patosu, oburzenia i moralizatorstwa. Jak niepodobni są tu do Cycerona! Juwenal poczyna sobie zawsze ogromnie rozwlekle, więc o smaku Opalińskiego dobrze świadczy to, że łagodził przez duże skrócenia wielomówność swego wzoru. Pouczy o tym zestawienia ilości wierszy oryginału i przeróbek.

Op.	Wstęp.	wierszy	65	Juw. sat.	I	wierszy	171
I	10	„	91		XI	„	208
II	1	„	505		VI	„	661
II	5	„	241		XIV	„	331
IV	1	„	188		VIII	„	275
IV	5	„	196		X	„	356
			(= 102—298)				

Ale popełnia Opaliński często ten sam błąd w ustępach oryginalnych, wplatanych w ciąg myśli juwenalowych (n. p. w satyrze »na zepsowane stanu białogłowskiego obyczaje« II 1). Przestawiając i porządkując dość rozwichrzony układ Juwenala, wynikający z niedbałości kompozycyi, dowiódł, że nie pisał zupełnie bezkrytycznie. To odnosi się do formy.

W asymilowaniu zaś treści postępował dość niekrytycznie i tym da się objaśnić jego pessymistyczny pogląd na obyczaje polskie z czego mu krytyka robiła najcięższy zarzut. To suggiestya li-

[1]) Friedländer, Wstęp do wydania satyr.

teracka była sprawczynią pessymizmu Opalińskiego Życie dawało coprawda przykłady upadku (n. p. taka pani Brezowa, lub Jadwiga Machówna Zatorska, awanturnica z końca XVII w.), ale Rzym był o wiele bogatszy w takie zjawiska, a jednak okazuje się, że nawet Juwenal zbyt czarno malował. Opaliński zbyt mu dowierzył, a swoich oskarżył w patosie reformatora, czy w żalu zawiedzionego. To też i do niego możemy odnieść to, co Schiller wyrzekł o Juwenalu, zestawiając go w »Ueber die naive u. sentimentale Dichtung« ze Swiftem, Rousseau i A. v. Hallerem: »Sie lebten entweder in einem ausgearteten Zeitalter und hatten eine schauderhafte Erfahrung moralischer Verderbniss vor Augen, oder eigene Schicksale hatten Bitterkeit in ihre Seelen gestreut. Glühender Unwille gegen moraliscche Verkehrtkeit wird bei ihnen zur Begeisterung«.

Stylowo zupełnie różnym jest Persjusz. Krótkie, urywane, skondensowane zdania, sztucznie toczone myśli przy również niedbałej kompozycyi charakteryzują formę jego sześciu satyr. — Stoicką moralność wypisał na sztandarze, poezyę uważał za jej narzedzie. To też z góry stawiał jakąś tezę stoicką i w barwach ogólnych, bez prawdziwego uczucia i indywidualnego przekonania moralnego starał się jej dowieść w krótkiej satyrze. Pulsującego więc życia brak w tych utworach. Sposób opisowego traktowania pojęć staje się dla czytelnika nieznośnym, tembardziej, że autorowi chodzi o możliwe skondensowanie się. Taka forma nie odpowiadała naturze Opalińskiego. Przejąwszy więc wszystkie właściwości jego zapatrywań filozoficznych i społecznych, jego sądów uogólniających, postarał się pięć satyr naśladowanych z Persjusza postawić co do formy na poziomie swych pozostałych utworów, rozszerzając je oryginalnemi wstawkami i parafrazując rozwlekle poszczególne punkty. Pomimo to jednak te satyry należą do najkrótszych. Juwenala więc obcinał, a Persjusza rozszerzał w taki sposób:

Opaliński	I	2	wierszy 197	Persjusz sat.	V	wierszy	191
	II	10	„ 158		III	„	118
	IV	5	„ 75		II	„	75
	V	3	„ 108		VI	„	80
	V	4	„ 72		IV	„	52

Połączył więc Opaliński w swej księdze dzieła dwu różnych indywidualności, wykazujących jednak wiele cech wspólnych, któremi się właśnie kierował. Nie mogąc wykrzesać ze swego talentu

ognia dla stworzenia w literaturze polskiej wielkiego »icon animorum« sięgnął bez skrupułów do tradycyi literackiej duchowo mu pokrewnej. Czerpał pełną garścią, nie zdając z tego nikomu rachunku. Że zaś posiadał zdolności retoryczne i rzadko potykał się o trudności rytmiki (po rym nie sięgał), więc zatarł ślady cudzych obrazów zupełnie udatnie, stwierdzając przez to, że mógł dać coś więcej. Nie perły coprawda. Co mógł uczynić dla ojczyzny przez literaturę, tego dokonał. Przewodniem światłem była mu moralność stoicka. Przez Senekę, Juwenala i Persjusza przewija się ona jaskrawą nicią — ich więc śladami chciał iść. Uczynił według siebie dobrze. Dał dzieło pożyteczne i potrzebne, o czem świadczy poczytność jego dzieła, »do rządu przynależnego, albo do obyczajów naprawy« w 17. i 18 stuleciu.

Berlin 1911.

ΑΘΗΝΑΙΣ

ὑπὸ

Βονουεντούρα Γρασινίου.

(Τὰ ἑξῆς τῶν ἐν τῷ πρόσθεν τεύχει [1]).

Τρίτη πρᾶξις.

Ἡ σκηνὴ ἐν τῷ Πατριαρχείῳ.

(Πάρεισιν ὁ Πατριάρχης καὶ ἡ Σεβαστή).

Πατριάρ. Δέσποιν', ἐπειρῶ σφόδρα· νῦν δὲ παγκάλως
τελεῖς τὸ πρᾶγμα· συμπνέω καὶ συμπονῶ.
Σεβαστή. Ἀδελφὸς οὐδὲν οἶδεν· αὐτόχρημα νῦν
αὐτῆς ἀκούων πᾶν τὸ πρᾶγμα πεύσεται.
ἤδη πάρεστι· πέμψον οὖν ἡμᾶς ἔσω,
ὡς λανθάνωμεν ὄντες ἐν γ' ἐπηκόῳ.

Σεβαστός (ἐπελθών).

Σὺ τῇδ', ἀδελφή; τοιγαροῦν ἀκήκοας,
ὡςαυτὰ καὶ σύ, Πάτερ· Ἀθηναῖς μένει
μεταξὺ τῶν Γάζανδ' ἀποπλευσουμένων.
Πατριάρ. Τὸ πρᾶγμ' ἀκούω· τὴν δὲ νῦν προσδέξομαι,
ὡς τοὔνομ' εἶπῃ καὶ τὰ λοιπ' ἐπ' ἐγγραφήν.
ἔνθεν γὰρ οὐκ ἄπεισιν οὐδείς, πρὶν σαφῶς
ἕκαστον ἴσμεν τοῦ χάριν πορεύεται.
Σεβαστός. Ἦ νῦν ἀφίξεσθαι λέγεις αὐτήν, Πάτερ;
Πατριάρ. Νυνί γε· καὶ γὰρ αὐτὸς ἐξεπεμψάμην
τὸ πρᾶγμ' ἀκούσας, οὗ μὲν οὐδ' ὁπωστιοῦν
ἐμοὶ μέτεστιν.
Σεβαστός. Ἀλλ' ἐρῦξαι χρή, Πάτερ.

---

[1]) Σφάλμα τυπογραφικόν· χωρὶς τῶν ἄλλων νουθετοῦμεν ἐν στίχῳ 78 τῶν ἔμπροσθεν τὸ γρωσθήσομαι, ἀναγνωστέον· γνωσθήσομαι.

Πατριάρ. Ἤ μοι πέποιθας, ὦνα;
Σεβαστός. Ναί, πέποιθά σοι,
ὡς πρόφασιν οὔπω οἶσθα κἀπάταν στυγεῖς.
ὡς οὐ παραχρῇ τοῖς Θεοῦ δεσμοὺς βαλών,
ὧν οὐδὲν ὠφέλημα πλήν γε τοῖς κακοῖς
καὶ τοῖς τυράννοις.
Πατριάρ. Τῶν ἐπῶν μέμνησ' αεί
ὄντων ἀρίστων, Καῖσαρ, ἂν Καῖσαρ λέγῃ
τοιαῦτα, μηδεὶς ἄλλος· ἄλλως δὴ κενῶν.
Σεβαστός. Κώλυσον, ἀντέρεισον, ἀρχίπομεν.
Πατριάρ. Εὖ·
δόξαντα ταῦτα σοί τε κἀμοί, τοῖν δυοῖν
λεῶν δικασταῖν·
ἆρα συντομώτερον
θέμιστας ἄλλος τις τίθησι πώποτε;
σχοῦ μικρόν, ὦνα.
Σεβαστή (ἐννοηθεῖσα προσερχομένην τὴν Ἀθηναΐδα).
Παγκάλως προσέρχεται
αὐτή γ'· ἀκούεις; μὴ φανῶμεν ἐμποδών·
ἐκεῖσ', ἄδελφ', ἴωμεν.
(πρὸς ἑαυτήν) εὐγενὴς κόρη.
Σεβαστός. Οὐ μὴν προθύμως, ἴσθι, σοῦ μέθ' ἕψομαι,
ἀλλ' ἕψομαι δή.
(πρὸς τὸν Πατριάρχην) Σοί, Πάτερ, πεποίθαμεν.
(ὁ Σεβαστὸς ἡ Σεβαστὴ ἀπέρχονται).
Πατριάρχης (μόνος).
Ἐσθλὸς μὲν εἶ, Σεβάστ', ἐλεύθερα φρονῶν,
νέος δ' ὅμως πέλεις· ὅλος γένοι' ἀνήρ
καλῇ τύχῃ σαυτῷ τε καὶ τοῖς σοῖς λεῴς.
(Ἀθηναΐς καὶ Σάβας εἰσέρχονται).
Σάβας. Ὁ Παγκρατὴς ἡμῖν Σε σῴζέτω, Πάτερ·
ἦ καίριοι πάρεσμεν;
Πατριάρ. Ἤλθετον καλῶς,
τῷ προσδοκῶντι καιρίως· καθίζετε.
ὡς οὖν ἀληθές ἐστι καὶ πιστευτέον;
Σάβας. Τί δή, Πάτερ; σύγγνωθι τοὐρωτήματος.
Πατριάρ. Νέαν τίν' ηὗρες τοῦ στόλου συνάορον.
Σάβας. καὶ ταῦτ' ἀρίστην· τήνδε τὴν νεάνιδα.

Πατριάρ. Ἔπειθες αὐτὴν τοῦτο δρᾶν;
Σάβας. Οὐ μὴν ἐγώ.
Πατριάρ. Χαίρεις δὲ τῷ σῷ κτήματι;
Σάβας. Ζηλωτικῶς.
Πατριάρ. Οὐ μὴν ἔγωγε. παρθέν', ἔσκεψαι, τί δρᾷς;
καὶ τὴν Σεβαστὴν ὤργισας κἀμοὶ μάχῃ.
οὐκ ἄν σ' ἑκόντες, ἴσθι, κεῖσ' ἐπέμπομεν.
πάλιν δ' ὅμως εἶ τὴν ταχίστην οἴκαδε;
Σάβας. Ἐμοὶ μελήσει τοῦτό γ'· εἰ δώσει θεός,
σῶν δεῦρο πέμψω κεῖθεν· ἔγγυόν μ' ἔχεις.
Πατριάρ. Σύ, παρθέν', εἰπέ.
Ἀθηναΐς. Κεῖθεν οὐ στρέψω πάλιν.
Πατριάρ. Ἦ γ' οὖν, Σάβα· τί νῦν σύ;
Σάβας. Καινόν ἐστί μοι,
οὐδὲν γὰρ εἶπε τὸ πρίν· ἀλλὰ τίς ψόγος;
πολλοί γε τοῦτο δρῶσι, πάμπολλοι, Πάτερ·
κλῆρός τε καὶ λεὼς ἐκεῖ μοναστικῶς,
μᾶλλον λέγειν χρή, τὸν προφητικὸν πάτον
πατοῦντες ἐξασκοῦσιν, ἄνδρες καὶ κόραι,
ἡμῖν πρὸς ἐξόρθωσιν εἰς δόξαν θεῷ.
τίς μέμφεται τοιαῦτα; τίς παραβλέπει;
Πατριάρ. Τί σὺ προοίσεις, ὦ κόρη; μὴ ταὐτά γε;
Ἀθηναΐς. Ἦ τῶν ἐπῶν μου δεῖ σε; τῶντι δεῖ, Πάτερ;
Πατριάρ. Χρέος γὰρ ἄλλο, βέλτερον φέρουσ' χρέος
μένουσα τῇδε.
Ἀθηνας. Μὴ σφαλῇς γνώμης, Πάτερ·
ἔα μ' ἀποπλεῖν· ηὐξάμην γὰρ ἐκτελεῖν.
Πατριάρ. Πρώην τε καὶ χθὲς οὐδὲν εἶπες, ὦ κόρη,
καίτοι λέγειν χρῆν· οὐ γὰρ ἄν σ' ἐξειλόμην
καθηγέτιν χορηγὸν εἶναι τῶν σχολῶν,
ἃς κέκτικ' ἤδη ταῖς κόραις Ἑλληνίσιν.
ὄλωλε ταῦτα, ταῦτα νῦν χαίρειν ἐᾷς.
Ἀθηναΐς. Ὦ μοι· τί φῶ σοι; χθὲς γὰρ ἦν ἐλευθέρα.
Πατριάρ. Πῶς συμβάλω τᾴνιγμα; πῶς ἔφησθα δή;
ἐλευθέρα χθὲς ἦσθα, σήμερον δετή.
τίς ἦν ἀνάγκη, παρθέν'; οὐ μικροῦ χάριν
λείπειν δοκεῖς τὴν τάξιν, ὅτε μόνη δύνῃ
Ἑλληνὶς οὖσ' Ἕλληνας εἰς νίκην ἄγειν;
(Ἀθηναΐς σιγᾷ).

καὶ τὴν Σεβαστὴν ὤργισας· κείνη θέλει
φίλην ἑαυτῆς σχεῖν σε. παρθέν', ἐννοεῖς,
τί δρᾷς; προδοῦναι τοῦτό γ' ἐστὶ δηλαδὴ
ἅπαντας Ἕλληνάς τε καὶ τοὺς φιλτάτους.
Ἀθηναῖς. Φῂς οὖν προδώσουσάν με τοὺς ἐμοὺς φίλους;
οὐ μὴν προδώσω πώποτ', οὐ μὰ τοὺς θεούς.
Πατριάρ. Ἦτοι μενεῖς;
Ἀθηναῖς. Ἀλλ' οὐδαμῶς. μένουσ' ἐγώ
πάντ' ἂν προδοίην, ἴσθι, πάντ'.
ἔγγραψον οὖν
τῷ συλλόγῳ μου τοὔνομ', ὡς πλευσουμένην.
Πατριάρ. Ὀκνῶ παρεῖκειν· ἔν γ' ἀπόκριναι, φίλη·
τὸν εὐγμὸν οὔπω λέξας.
Ἀθηναῖς. Ἆρα δεῖ λέγειν;
ῥᾴθυμος ἆρ' ἔγωγε δυσλόγιστα δρῶ;
ἔα τὸν εὐγμὸν λανθάνειν· χρῄζω, Πάτερ.
Πατριάρ. Οὐκ ἔστιν, οὐκ ἔξεστι· πῶς γὰρ συμβάλω
τὸ χρῆμα τοῦτο; πῶς τε τὴν ἐσπευσμένην
ἡμῖν τε καὶ σοὶ χθὲς παρ' ἐλπίδας φυγήν;
δεινόν τι πέπτωκ', εἰκάσαι· τί τρεῖς, κόρη;
Ἀθηναῖς. Οὐ μὴν ἔγωγε.
Πατριάρ. Σήμερόν γ' οὕπως ἄπει·
πείσθητι, τέκνον· ἄλλοτ' ἐκτελεῖς τάχα.
Τρύφων (εἰσορμῶν οὐδένα προσκασπαζόμενος).
Αὐτή γε· ναί· πάρεστι.
(πρὸς τὸν Πατριάρχην) Θαυμάζεις, Πάτερ,
τὸν εἰσδραμόντα τόνδε; μὴ χολοῦ· μόγις
αὐτὸς νοῶ πνέω τε.
(πρὸς Ἀθηναΐδα) τί δρᾷς, Δεσπότι;
ὦ μοι, τί πέπραχ'· ὤφελον μηδὲν λέγειν.
Πατριάρ. Τί λέξας αὐτῇ;
Τρύφων. Φῶ τὸ δεύτερον, Πάτερ;
ἦ μὴν ἀνάγκη· τοὐμὸν οὖν πράσσει μέρος·
τὸν πλοῦν ἀποπλεῖν ἦν ἐμοὶ τεταγμένον·
ἐγὼ τελεῖν τὸν εὐγμὸν ἦν λελεγμένος,
ὃν ηὔξαθ' ἅναξ αὐτός.
Ἀθηναῖς. Ὦ σίγα, Τρύφων·
ὄλλυς με, σίγα.
Πατριάρ. Μὴ πλέον λέγειν, Τρύφων·

ἃ λέξας, ἀρκεῖ. νῦν, κόρη, μᾶλλον μενεῖς,
τὸν εὐγμὸν ἄλλος τις πρόφρων μέλλει τελεῖν.
Τρύφων. Τὸν εὐγμὸν οἶσθ' οὖν;
Πατριάρ. Οἶδα κἀγὼ καὶ Σάβας·
Σάβας τελεῖ δή.
Τρύφων. Φίλτατος φίλων Σάβας.
Σάβας. Τί φῄς; ἀληθες;
Τρύφων. Ὦ Σάβα παμφίλτατε·
πόθεν δ' ἐπίστᾳ; ναὶ μὰ τοὺς θεούς, ἐγώ
οὐκ εἶπον οὐδέν.
Σάβας. Τί σκοπεῖς; ἢ πάντα σοί
δηλοῦν ἐμὲ χρή; σοίγε; μᾶλλον ὡς ἔτι
ὑπερφρονήσῃς;
Τρύφων. Ἀλλὰ φίλτατος Σάβας
εἶ καὶ μενεῖς μοι.
Σάβας. Χάριν ἔχω σοι, τῷ φίλῳ
καὶ τῷ καλῷ Τρύφωνι.
Πατριάρ. Σιγᾶθ', οἱ δύο.
νυνὶ σὺ φοίτα πρὸς τὸ Μουσεῖον, κόρη·
ἄριστα ταῦτ'· ἐκεῖ μενεῖς ξενουμένη
ἕως ἂν ὀρθωθῇ τὰ σά· τραποῦ, πιθοῦ.
Τρύφων παρέσται σοι. φέρ' οὖν, ἔπου, Τρύφων.
(Ἀθηναΐς καὶ Τρύφων ἀπέρχονται).
Σάβας. Οὐδὲν συνῆκα τῶν πεπραγμένων, Πάτερ.
Πατριάρ. Εἰπεῖν ἄν εἴη πολλά· τοὺς εὐγμοὺς θέλει
οὓς οἶσθα τοὺς ἄνακτος ἐφ' ἑαυτὴν λαβεῖν.
Σάβας. Φεῦ· μηδαμῶς γένοιτο· τοὺς εὐγμοὺς ἐγώ
εἴληφα· πῶς τολμᾷ τις ἁρπάζειν ἐμοί;
φεῦ, παρθέν', ὡς ἔψευσας·
(πρὸς τὸν Πατριάρχην) ἔδρασας καλῶς
αὐτὴν ἀποστέλλων. ἔδρασας εὖ, Πάτερ·
καὶ τὸν καλὸν Τρύφωνα. φίλτατον καλεῖν
τολμᾷ μ' ὁ μῶρος καὶ γελᾷ κἀσπάζεται.
(οἱ Σεβαστοὶ προφαίνονται).
ἄναξ πάρεστι· ναί, καλῶς πάρεστί μοι.
εὐθὺς παρ' αὐτοῦ καὶ σαφῶς τετάξομαι.
(πρὸς τὸν Σεβαστόν)
Σεβάστ', ἄκουσον·
Πατριάρ. Ἀλλὰ προκύνησον οὖν

πάμπρωτον, ὦ θαυμαστός.

Σεβαστή. Ἔα, Πάτερ.
(πρὸς Σάβαν) Τί δεῖ;
Σάβα, τί χρήζεις;

Σάβας. Προσταλῆναι τὴν ὁδὸν
ἐγὼ μόνος τάχιστα.

Σεβαστή. Χαίρομεν λόγῳ
τῷ σῷ προθύμῳ καὶ χάριν παρέξομεν
νεὼν ἐκεῖ κτίζοντες, ὅνγ' αὐτὸς δεμεῖς.
(διαπαυσαμένη).
οὐκ ἀρκέσει τὸ δῶρον· οἶδα· τοιγαροῦν
Σάβας (ὑπολαβών).
Ἀρκεῖ, Σεβαστοί· μυρίως τελεῖτέ μοι.

Σεβαστή. Ἀλλ' οὖν φίλοι μενοῦμεν εἰς ἀεί, Σάβα.
νυνὶ πορεύου κεῖσε κεὐτύχει πλέων.
Σεβαστός (τεταραγμένος).
Ἔρρωσο, Πρέσβυ· τὸν νεὼν εὐθὺς δεμεῖς.
(Σάβας ἐμπαθῶς σιγῶν ἀπέρχεται).

Σεβαστός. Σιγῇ με προσδέρκεσθε, τί πρὸς ταῦτ' ἐρῶ;
ἅπαντα νῦν συνῆκα.
φεῦ, Ἀθηναί,
τοὐμὸν χέος τίνουσα λανθάνειν θέλεις.
ὡς μικρός εἰμ' ὁ κρυπτὸς ἐξ ἐπηκόου
ποιῶν φίλων ἔλεγχον· ὡς αἰσχύνομαι·
σύγγνωθι, φιλτάτη κόρη, σύγγνωθί μοι.

Πατριάρ. Ἤκουσας ἄκων· μὴ βαρύνου τῇ τύχῃ.

Σεβαστός. Ὅμως βαρεῖα· βαρύ, βαρύ ἐστι τἀπατᾶν
οὓς φιλτάτους κεκτήμεθ', ἔξοχον βαρύ.

Σεβαστή. Ἀδελφὸς οὑμὸς δεῖν' ἔδρασεν, ὦ πόποι·
ὑπῆλθεν, ἐξήκουσε· μόνον οὐ προὔδραμεν
τοιαῦτ' ἀκούσας. ναὶ μὰ τοὺς θεούς· κακῶς,
ἄδελφ', ἔπραξας· ἀλλὰ συγγιγνώσκομεν,
αἱ δηλαδὴ γυναῖκες, εἰ λυπῇ τόσον,
ταῦτ' ἐξαμαρτών, κἀμμελὴς ἐνθένδ' ἔσει.
ποινὴν τελεῖς ὅμως γε τῇ κόρῃ.

Σεβαστός. Τί δή;

Σεβαστή. Ταῦτ' αὐτὸς εἶσει. μῶν ἐγὼ συναίτιος
σοὶ τοὺς δόλους ῥάψαντι; μή με συντίθει.

Σεβαστός. Ἀλλ' εἰπὲ καὶ βούλευε.

Σεβαστή. Βούλει καὶ θέλεις;
ἄκουε τοίνυν· τῇ κόρῃ μονὴν δεμεῖς,
ὅπως ἔχῃ Μουσεῖον, οὗ λέξει σχολάς.
Πατριάρ. Ὦ μοι, Σεβαστή· συστοχάζῃ νῶν ἐμοῦ.
Σεβαστή. Αἰδεστέ, τλῆθι· συμπονεῖν φίλοις πρέπει.
Πατριάρ. Ἦ γ' οὖν, Σεβαστή, τλήσομαι στερροφρόνως.
ὅλοιτο τὸ σχολεῖον.
Σεβαστή. Οὐ μὰ τὰς θεάς,
τὰς ἐννέ', ἃς αἰδούμεθ', οὐ κακῶς λέγω
τὸ σὺν σχολεῖον, φίλτατ', οὐδὲ πώποτε
παρόψομαι τὸ κτίσμα τούς τε σοὺς πόνους.
(διαπαυσαμένη).
τί δρᾶτε νυνί; πῶς ἔχουσιν αἱ κόραι
αἳ μανθάνουσαι;
Πατριάρ. Πάντ', Ἄνασσ', ἄριστ' ἔχει.
Σεβαστός. Ἔρρωσ', Ἀδελφή· καὶ σύ, Πάτερ, ἔρρωσό μοι.
Σεβαστή. Ἄδελφε, μεῖνον· μεῖνον ἐπὶ μικρὸν χρόνον,
κἀγὼ ταχύνω σπουδάσουσ', ἆρ' οἶσθα, τί;
Σεβαστός. Οὐδὲν μέλει μοι.
Σεβαστή. Ναὶ μὰ τοὺς θεοὺς μέλει,
μέλει, λέγω σοι.
Σεβαστός Σοὶ δ' ἐγὼ πάλιν λέγω,
ὡς οὐ μέλει 'μοίγ' οὐδέν. ἔρρωσ' οὖν τέως.
(ὁ Σεβαστὸς ἀπέρχεται).
Σεβαστή. Ἄδελφε, μεῖνον. ναί· πέφευγ' ἐτητύμως
ὁρμηδόν· εὖα· νῦν ἀρεστὸς εἶ, κάσι·
φιλῶ σε τοῖον. ἀλλ' ἐρεσχελεῖν ἔφυν
μικρόν σ' ἐρεσχελεῖν, ὅπως εἰδῇς, τίς εἶ.
ἔγωγε· φεῦ μοι· δισσὰ νῦν ἁρπάζομαι.
χαίρω μὲν οὐ φθονοῦσ' ἀληθινὴν χαράν,
λυπουμένη δ' ὅμως, ἄδελφε, τυγχάνω.
εὐθύς με λείψεις· ἀλλὰ δρᾶσον, οὐ φθονῶ·
τὰς σὰς ὁδοὺς νῦν στεῖχ', ἔγωγ' ἀπέρχομαι.
(ὁ χορὸς προσπελάζων ἀκούεται).
Πατριάρ. Ἰδού· πάρεισιν· ἀλλὰ κινδυνεύομεν
νυνί σ' ἐνοχλεῖν.
Σεβαστή. Τίς πάρεγγυς;
Πατριάρ. Αἱ κόραι
ἐκ τοῦ σχολείου προσπεσεῖν τοῖς σοῖς ποσίν.

Σεβαστή. Καλῶς. φανέντων. ἆρ' Ἀθηναῖς πάρα;
Πατριάρ. Δοκεῖ γε· προστάξουσι τὴν διδάσκαλον
ἐκοῦσαν ἢ κἄκουσαν. ἀλλ' αὐτή γ', ἰδού.
(αἱ παρθένοι αἱ ἀμφὶ τὴν Ἀθηναΐδα εἰσέρχονται).

Χορός.

Νεοθαλεῖς σοι φέρομεν στεφάνους
χάριτάς τε κορῶν Ἑλικωνιάδων
κἀγάλλομεν· εὐοῖ.
εὐοῖ· βασίλισσ', ἐπὶ σοὶ πνέομεν
ζῶμέν τ' ἐπὶ σοί. Δέσποιν', εὐοῖ,
δάφνᾳ σαυτὰν στεφάνωσον.
ἔρρει χειμών, ἔφυγον νεφέλαι,
σκότος οὐκέτ' ἄκρας γ' ἐπέχει κορυφάς·
φῶς ἔξομεν· εὐοῖ·
πάλιν εἶσιν ἔαρ κἄνθη θαλυνεῖ.
λαβὲ κισσόν, Ἄνασσ', Ἑλικών σε καλεῖ.
λαβὲ δάφναν καὶ στεφάνωσαι.
Ὀρχεῖσθε, κόραι· Δέσποινα φιλεῖ
μολπάς τε χορούς τε χαράν τε κορῶν·
ἦβα δὲ καλεῖ· πείθεσθε, κόραι·
χαίρωμεν· ἰὼ τε καλῶμεν.
νῦν κισσὸν ἔδρεψα, τάχ' ἄλλα θαλεῖ·
τἄνθη γὰρ ἅπαντ' ἀνέβλαστεν.
Δέσποιν', ἄνθη τάχα πάνθ' ἕξεις
στεφανώσεις τ' ἄνθεσι σαυτάν.
εὐοῖ· εὐθὺς πλέξω στεφάνους
νάρδων τε ῥόδων δ' ὑακινθοφαεῖς·
τἄνθη γὰρ ἔχω καὶ πάντα τρέφω
κοσμεῖν σε θέλουσα, Σεβαστή.
χαίροις, Βασίλισσα, καλοῦμεν ὁμοῦ·
σύμπασι χαρὰν γὰρ ἔδωκας
ἡμῖν τε μάλιστα. κροτεῖτε, κόραι·
Βασίλισσα, μάκαιρα βιοίης.
Δεῦρο, Μοῦσαι· συμπάρεστε
συγχορεύετ' ἠρινόν·
προστάτις δ' ἡμῶν Θάλεια
καὶ χοραγὸς σάμερον.
παρθένοι, χαίρωμεν. εὐοῖ·
παρθένοις γελᾶν πρέπει,

ἀνίκ' ἀὼς φῶς ἵησι
καὶ δρόσος τἄνθη τρέφει.
συγκαλεῖτε, συγκροτεῖτε
πρὸς μέλος τε καὶ χορούς
συμπάρεστε, δεῦτε, Μοῦσαι,
παρθένοι πρὸς παρθένους·
πάντα τᾆδ' ὑμῖν ἕτοιμα·
ῥεῖ θ' ὕδωρ Ἰλίσσιον
κἀνέφκται πᾶς ὁ λειμών,
πᾶς ὁ κᾶπος εἰς χορόν·
καὶ πάρεστι δᾶμος ἐσθλός,
ὃν φιλεῖτ', ἀηδόνων·
ψιττακὸς δ' οὐδεὶς πρόσεισιν,
οὐδέ τις τῶν βαρβάρων.
δεῦτε, Μοῦσαι, συμπάρεστε,
συγχορεύετ' ἠρινόν·
προστάτις δ' ἡμῶν Θάλεια
καὶ χοραγὸς σάμερον.

Ἀθηναῖς. Πάντα γελᾷ κἀγλαΐᾳ
μαρμαρόεντ' ἀμφιδονεῖ
τὰς φρένας· ὦ μοι·
ὦ βασίλισσ', αἰδέσεως,
αἰδέσεως σᾶς δέομαι
καὶ χάριτος σᾶς.
δύσχαρις οὖσ' αἰνὰ λέγω,
δεινὰ λέγω δυσκελάδως τ'
ἀλλά γ' ἐρῶ· φεῦ, βασίλισσ',
αἴδεσιν αἰτῶ.
πάντα χαρὰν ἀνανακλᾷ,
μειλιχίως πρὸς σὲ γελᾷ·
ποῖ καταδύω;
δυσκέλαδον φθόγγον ἐμόν
μή, βασίλισσ', ἠπίαλον
νῦν γ' ἐπάκουε.
δύσχαρις οὖσ' αἰνὰ λέγω,
δεινὰ λέγω δυσκελάδως τ',
ἀλλά γ' ἐρῶ· φεῦ, βασίλισσ',
αἴδεσιν αἰτῶ.

Σεβαστή (πρὸς ἑαυτήν).
Μᾶλλον κεκίνηκ' ἡ παρῆν.
(πρὸς Ἀθηναΐδα). Ἀθηναΐ,
ζητῶ σε παντάπασιν· οὐδαμῶς ἄπει·
οὐκ ἐστιν ἐξ ἐμοῦ γε· πολλοῦ μὴν δέω
ἐᾶν σε χαίρειν.
ναί. κόρη, σύ μοι μενεῖς·
πῶς ἤλπισάς με δήποτ' ἔξω σε στελεῖν.
οὐκ ἐστιν οὐδ' ἔσται γε.
φεῦ· τῆς σῆς φυγῆς·
μὴ δρᾶν πάλιν τοιαῦτα· μὴ πάλιν, κόρη·
ἐξεπλάγην σ' ἔρρουσαν ἀναπεπυσμένη·
ζητῶ σε παντάπασιν· εἰς τέλος βλέπω
παροῦσαν ἐνθάδ'. ὦ κόρη, μὴ δρᾶν πάλιν
τοιαῦτα· νῦν ἔχω σε κοὐ προήσομαι.
Ἀθηναΐς. Σὺ τὴν φυγήν, Δέσποινα, συγγνῶναι θέλεις;
Σεβαστή. Ναὶ ναί, συνέγνων· ἀλλὰ θάρσησον τὸ νῦν,
ἔτι κραδαίνῃ καὶ τρέπῃ· φεῦ τοῦ πάθους.
Ἀθηναΐς. Οὐ θρύψομαι, Δέσποινα, πλὴν αἰδώς μ' ἔχει.
Σεβαστή. Νυνί σ' ἐπαινῶ τοῦ λόγου, σὺ δ' ἔμμενε.
ἴωμεν, ἐσθλὴ παῖ· Πάτερ, χάριν λαβοῦ
τῶν σῶν πόνων καὶ χαῖρε. χαίρετ', ὦ κόραι,
καλῶς ἅπαντ' ἐπράξατ' ᾠδὰς καὶ χορούς.
ἥρεσκέ μοι τὸ δρᾶμα, τοιγαροῦν θέλω
ὑμᾶς ἁπάσας αὖριον πάλιν βλέπειν
ἐν τῷ Παλατίῳ γε. χαῖρέ μοι, Πάτερ.

Τετάρτη πρᾶξις.

Ἡ σκηνὴ ἐν τοῖς κήποις τοῦ Παλατίου.

(Ἐν τῇ σκηνῇ βῆμα, ἐφ' οὗ ὁ χρυσοῦς Κλωθοῦς ἄτρακτος· Τρύφων ὡς κιθαρῳδὸς ἐσταλμένος μόνος πάρεστιν· ἀφικνοῦνται ἡ Σεβαστὴ καὶ Ἀθηναΐς).

Τρύφων. Ἅπαντα, Δέσποιν', ὡς θέλεις, πεπραγμένα.
Σεβαστή. Αὐταὶ πάρεισι;
Τρύφων. Πάνυ μὲν οὖν· αἱ παρθένοι
ἐκ τοῦ σχολείου προσδοκῶσι προσπολεῖν
ὑμῖν, Σεβαστοί.
Σεβαστή. Ναί, καλῶς· βούλει, Τρύφων,

χορηγὸς εἶναι τῶν κορῶν;

Τρύφων. Εἰ βούλομαι,

Δέσποιν' ἐρωτᾷς;

Σεβαστή. Εὖ· χορηγὸς οὖν ἔσει·
ἀλλὰ στάληθι θᾶσσον ὡς νυνὶ πρέπει
τοῖς οὖν ἀοιδοῖς· ἄνθεσι στέψαι κόμας
λύραν τε χρυσῆν τήνδε τὴν ἐμὴν λαβοῦ
δῶρον παρ' ἡμῶν.

Τρύφων (λαβὼν τὴν λύραν).

Οὐ φθονεῖς, Ἀθηναΐ;

Ἀθηναΐς. Τρύφων, τί κερτομεῖς με; δῶρον ἐξ ἐμοῦ
ἅπαν ἂν εἶχες, ἴσθι· τοιγὰρ τὴν λύραν.

Τρύφων (τὰς κόμας στεφανούμενος).

Καὶ τῶν ῥόδων τῶνδ' οὐ φθονεῖς, Ἀθηναΐ;

Ἀθηναΐς. Ἦ μὴν φθονῶ σοι τῶντι· παῖ, πόθεν γ' ἔχεις
τοιοῦτον ὄλβον;

Τρύφων (κεκοσμημένος).

Οἶδα τοῦθ', ὅτι φθονεῖς.

Ἀθηναΐς. Νῦν αἰσχρὸς εἶ.

Τρύφων. Νῦν εἶμι.

Σεβαστή. Μεῖνον εἰσέτι
μικρόν, δέον μοι. τὸν Σεβαστὸν ἔννοῶ
στείχοντ' ἐφ' ἡμᾶς.
νῦν καλῶς πρᾶξαι Τρύφων.
Κλωθοῦς ἔγωγε λήψομαι μέρη, σὺ δέ
τὸν μάντιν εἶχε στὰς πάρα πρὸς δεξιᾶς·
ἀντικρὺ δ'ἀντίστηθ', ἐκεῖσ', Ἀθηναΐ.

(Ἡ Σεβαστὴ καθίζεται παρὰ τῷ ἀτράκτῳ, ἐκ δεξιᾶς ἕστηκε Τρύφων, Ἀθηναῖς δὲ ἐξ ἐναντίας τῆς Σεβαστῆς).

Σεβαστή. Καλῶς· ἱκέσθω.

(ἰδοῦσα Ἀθηναΐδα καλχαίνουσαν).

ποῦ τὸ κρήδεμνον;

(λαμβάνει νυμφικὸν κρήδεμνον παρακείμενον λέγουσα πρὸς Ἀθηναΐδα)

λαβοῦ,
τάχ' ἐγκάλυψαι.
(σεμνῶς) χρὴ γὰρ ἄγνωστον πελᾶν
πρὸς τἀδάμαστον βῆμα τῆς Εἱμαρμένης.

(ὁ βασιλεὺς ἀφικνεῖται, αἱ χορεύτριαι σιγῇ προδραμοῦσαι τάσσονται ἐν τῇ ὀρχήστρᾳ).

Σεβαστή. Κλωθοῦς πρὸς οἴκους ἦλθετ', εὐφημεῖθ', ἅπας
καὶναξ σεβαστὸς καὶ πένης, ἴσον μέρος·
ἔγωγε τῇδ' Ἄνασσα τοὺς κλήρους νέμω
τοὺς προστυχόντας πᾶσι κἀναντρόπους.

(πρὸς Τρύφωνα καὶ τὸν χορόν).

Ἀοιδόμαντι καὶ σύ, Σειρήνων χορέ,
τὴν κοσμικὴν νῦν ᾄδετ' εἰς μελῳδίαν.

Χορός.

Τρύφων (ἀπὸ τοῦ βήματος).

Φθέγγομαι πρὸς τοὺς παρόντας·
εἴπετ', ὦ ψυχαί, σαφῶς,
ποῦ πάρεστε προσπολοῦσαι;
τίς τύραννος; τίς λεώς;

Αἱ Σειρῆνες (ἐκ τῆς ὀρχήστρας).

Προσπολοῦμεν τῇ μεγίστῃ,
τῇ κρατίστῃ τῶν ἀνασσῶν,
ἥτις οὐρανῶν κελεύθους,
ἣ τὸν εὐρὺν κόσμον οἶδεν,
ποῦ τὸ τέρμα τὸ κρυφαῖον,
ποῦ τὸ πᾶν κυλίνδεται;
τίς ποθεῖ; τοῦ τεύξεται;
τῆς Ἀνάγκης προσπολοῦμεν
παιδί, Κλωθοῖ Κυρίᾳ,
ἣ φρένας κάτοιδε πάντων,
τίς ποθεῖ; τοῦ τεύξεται;
προσπόλους Κλωθοῦς ὁρᾷς.

Τρύφων (πρὸς τὰς Σειρῆνας).

Καὶ τί τῇδε νῦν τελεῖται;

(πρὸς τὸν Σεβαστόν)

Δεσπότης ἥρως πάρα

(πρὸς Ἀθηναΐδα).

καὶ κόρη πάρεστι τῇδε
κἀφανὴς πέφευγ' ἀρά.

Σειρῆνες. Ναί· πέφευγε κοὐκ ἄνεισι·
Σήμερον γὰρ ὀλβιοῦμεν
πιστὰ δρῶσαι λόξα κλῶσαι·
σήμερον χάριν νεμοῦμεν,
Καίσαρος τύχαν ἐροῦμεν·
Ἥν ἐδίζετ' αἴρεται,
ὃς ποθεῖ συνάπτεται.
εἶδον Ἀδμήτου πότ' ὄλβον,
εἶδον Ἄλκηστιν πάλαι·
δαρὸν οἴχεται γε, δαρόν·
αὖθις ἆρ' ἐλεύσεται;
(ὁ Πατριάρχης σιγῶν προσέρχεται).

Σεβαστός (κεκινημένος).

Ἄλκηστιν εἶπαθ'; ἦκεν, ἦκεν· ὦ θεοί,
Ἄλκηστις αὖθις ἦκε κοὐκ οἰχήσεται.

Σεβαστή — Κλωθώ.

Πόθεν γ' ἐπίστα τοῦθ', ὅτι στερρῶς μενεῖ;
οὔπω 'λάχες τὸν κλῆρον ἐκ Κλωθοῦς χεροῖν.

Σεβαστός (ἐμπαθέστατα).

Μενεῖ, μενεῖ μοι· καὶ βίᾳ Κλωθοῦς μενεῖ
βίᾳ θ' ἑαυτῆς· βούλομαι, προσεύχομαι.

Κλωθώ (σεμνότατα).

Δύστηνε σίγα· μὴ Ὀρφέως λάχῃς τύχην.
ἤκουσας; ἦ σε λανθάνει κεῖνος βλαβείς,
ὁ μῶρος ὤλεσ' αὐτός, ἣν σῶσαι παρῆν.
(ὁ βασιλεὺς ἐκπλαγεὶς κατέσραπται).
νυνί σ' ἐπαινῶ· πρὶν λαχεῖν, μηδὲν φάναι.
Ἀοιδόμαντι καὶ σύ, Σειρήνων χορέ,
τὰ λοιπὰ χρησιμῳδεῖτε τῶν Κλωθοῦς μίτων.

(ἡ Σεβαστὴ δίδωσι Τρύφωνι τὸν ἄτρακτον, ὁ δὲ ἴγνσι τῶν μίτων τὴν ἀγαθίδα εἰς τὸν χορόν· αἱ κόραι διαλαμβάνουσι τοὺς μίτους).

Τρύφων. Σχές· μίτοι Κλωθοῦς Σεβαστῆς
πορφυροῖ καὶ ποικίλοι,
νυμφίοις μίτραις ὅμοιαι

κἀδάμαστοι κἀγλαοί·
στέλλετ' αὐτοὺς ποῦ προσήκει,
ποῦ τὸ μέλλον προτρέπει.
(Αἱ κόραι ζώννυνται τοὺς μίτους ὡς μίτρας).
ὡς κέχρηται, θυμέναιον
μέλπετ' ἆσμα νῦν, κόραι.

Σειρῆνες. Ἁμέρα γλυκεῖα, χαῖρε·
ἥλιε, στεῖλον χάριν
πρὸς τὸν αἰθέρ' ὑψίλυχνον·
αἴθερ, ἀνταύγει χάριν·
πᾶς ὁ κόσμος, ἀντίλαμπε·
ἄνθε' ὄρνεις, χαίρετε
κἀσπάσασθε τὰν γαλάναν
ἡλίῳ τ' ἐπᾴδετε·
ἀδὺ μέλπετ' ἀντίφωνα
πρὸς τὸν αἰθέρ' ἐμμελῶς·
χαίρετ' ἄνθη, χαίρετ' ὄρνεις,
μέλπετ', ᾄδετ' εἰς τὸ φῶς.

(Ἡ Σεβαστὴ δίδωσιν Ἀθηναΐδι βίβλον χρησμολόγον).

Κλωθώ (πρὸς Ἀθηναΐδα).

Ψυχὴ γυναικὸς· τῇ· τὸ βιβλίον λαβοῦ
σαφῶς τ' ἀνάγνωθ'.
(πρὸς τὸν ἀδελφόν) εἶτ', ἄδελφ', ἀποκρινεῖ
σιγῶν τὸ νῦν.
(πρὸς Ἀθηναΐδα) αἴνιγμα; λέξον οὖν, τί χρῇ;

Ἀθηναΐς (ἀναγιγνώσκουσα).

Κ ά ε ι μ' ἀ ρ ε ῖ τ ε.

(Τὸ πρᾶγμα οὔπω συνίεται).

Σεβαστή. Πρόφερέ γ' οὖν ῥωμαϊκῶς.

Σεβαστός. Οὐ δεῖ. συνῆκα· ναί, συνῆκα περιφανῶς·
Cai, λέγεις, marite. Caia, φήμ' ἐγώ·
Augusta Caia, χαῖρε. τοῦπος οὐ σφαλῶ.

Ἀθηναΐς (ἐκπεπληγμένη).

Οἴμοι· ὁ χρησμός, χρησμός·

Σεβαστή. Ἀσφαλῆ λέγει,
μὴ νῦν γε θρύπτου.

Ἀθηναΐς. Δεσπόται, φείδεσθέ μου·

αὐτή γ' ἐμαυτὴν ταῦτα δρῶσ' ἐλάνθανον.

Σεβαστός (χαρᾷ παρακούσας).

Caius maritus εἶπας· εἰμὶ καὶ μενῶ.

Σεβαστή. Φίλη, μέμνησο· μὴ φανῇς τεθρυμμένη.
νυνὶ πέρασον τὰς πύλας εἴπερ ποτέ,
οὔκ εἰσιν Ἅιδου. μὴ ὤφελον τοῦτον λέγειν,
Ἔρως, σέ φημι· σὺ κράτει σὺν Κύπριδι.

Ἀθηναΐς. Ὦ Δεσπόται, φείδεσθε.
(πρὸς ἑαυτήν) νῦν θανεῖν θέλω.
(Ἀθηναῖς ἀφορμᾶται ἀπὸ τῆς σκηνῆς).

Σεβαστός (ἑπόμενος).

Οὐ μὴ θανεῖ μοι, φιλτάτη· σύγ' οὐ θανεῖ.

Σεβαστή (ὑπογελῶσα).

Ἔρρουσιν ἄμφω. Κύπρι, Κύπρι· σὺ κρατεῖς.

(πρὸς τὸν Τρύφωνα).

εἰς τὸν χορὸν πρόβηθι νῦν· ἔμπροσθε δή
ζώσθητ' ἐπὶ τὸν ἀγῶνα· τὴν μίτραν λαβοῦ·
τῇ δωρεὰν δίδωμι καὶ τὸ δέσμιον.
νῦν σπεῦδε πράσσων. ἀνδάνεις ἐμοί, Τρύφων.
(Τρύφων πρὸς τὸν χορὸν σπεύδει).

Σεβαστή (πρὸς τὸν Πατριάρχην).

Οὕτω τὸ δρᾶμα τοῦ τέλους ἐπείγεται
εὐχῶν τε τῶν σῶν. εὐλόγησον οὖν, Πάτερ,
ἄμφω συνάρτησόν τε Γαΐαν Γαΐῳ,
ἑκόντι τὴν ἑκοῦσαν, ὡς πεπρωμένον.
καὶ δὴ τελούντων. νώ, Πάτερ, βαδίζομεν
ἄλλην πορείαν πρὸς τὸ φῶς· ἀρκεῖ τελῶ·
τελῶ τὸν οἶτον τοῦτον, ὃν γ' εἵλιχ' ἐμόν·
ἢ μὴν ἔρημος παρθένος τ' ἀδμὴς μενῶ.

Πατριάρ. Δεινὸν τὸ ῥῆμα τοῦτο.

Σεβαστή. Μὴ φοβοῦ, Πάτερ·
ἀρκεῖ, τελῶ δή· πάντα πᾶσιν οὐ πρέπει.

Πατριάρ. Μῶν δυσπρεπῆ, Δέσποινα, τὸν γάμον καλεῖς;
μὴ τοῦτο πρὸς Θεοῦ γε τοῦ θεμιστίου,
ὃς τοὺς γάμους ἔθηκεν ἐγγράφοις νόμοις,

μὴ δυσπρεπὲς μηδὲν νόμιζ' ὃ θέσφατον.
πρέπει γαμεῖσθαι· σοὶ μάλιστα δὴ πρέπει.
Σεβαστή. Οὐ μήν με πείσεις· ἄλλο μοι θετὸν τέλος·
ἐγῷδα καὶ, πιθοῦ, θεῷ χάριν νέμω.
ὅμως τί ταῦτα νῦν γέ φημι πλημμελῶς;
φεῦ τῆς Σεβαστῆς, ἡ λαλοῦσα θρύπτεται
ἄκαιρα καιρῷ τὸν γυναικεῖον τρόπον·
οὐ παρθένων τοῦτ' ἔστιν. ὡς αἰσχύνομαι...
κοσμήσομαι χρυσανθὲς· ἄνθεσι στορῶ
τὸν οἶκον ὡς νυμφῶνα· πρὸς τοὺς ἀστέρας,
πρὸς ἀγνὸν αἰθέρ' ἐν σκότει νυκτὸς μόνη
ἐλευθέρα δὴ βλεμμάτων πόθον βαλῶ·
τούτοις ἀρέσκομ.'· ἄλλος οὔτις ἕξεται.
(Ὁ Σεβαστὸς σὺν Ἀθηναΐδι ἀκούονται προσερχόμενοι).
νῦν σῖγ', Ἀθανᾶ. πράξομεν τὰ πρακτέα.
(πρὸς τοὺς ἀφικνουμένους).
οἱ φίλτατοι πάρεισιν οἱ νεόζυγοι.
(πρὸς Ἀθηναΐδα).
πτώσσεις, γάλως, τρέουσα; θάρσησον, φίλοι
οὐ βάρβαροι πάρεσμεν· ἢ μὴν δὴ φίλῳ
οὐ βαρβάρῳ γαμεῖ, ποθουμένη γαμεῖ.
θάρσησον, εὐδίασον, εἰρήνην λάχε.
Ἀθηναΐς. Δέσποινα·
Σεβαστή. Μὴ δέσποιναν ἀλλ' ἀνεψιὰν
ἀδελφικὴν κάλει με.
Ἀθηναΐς. Περισκαλεύομαι,
χάριν χαρὰν τ' ἄημι κὠλλυμαι χαρᾷ.
οὐμὸς πόσις, Σεβαστέ, σοῦγ' ἐρῶ μόνου,
ἡμὴ κάσις, Δέσποιν', ἐμὴν χάριν λαβοῦ.
(προσκυνεῖ τὴν Σεβαστήν).
Σεβαστός. Τοὔπος λέλεκται καὶ μένει·
(πρὸς τὸν Πατριάρχην) σὺ σφράγισαι
ἡμῶν τὸν ὅρκον εὐλόγει θ' ἡμᾶς, Πάτερ.
Πατριάρ. Θεὸς εὐλογείτω τὸ ζυγόν· σφραγίζομαι.

Χορός.

Ὁρᾶτε· κατῆλθε τρέουσα κρυφᾷ
ἀκᾶ τε μόνα τε πρὸς ἄνθος ἐλᾷ,
Ψύχα χαρίεσσα κατῆλθεν.

Ἔρως μιν ἔβλεψεν· Ἔρως πέτεται
ἔξαντα· πάρεστιν· Ἔρως σφε κυνεῖ·
Ἰώ, Ὑμέναι' Ὑμέναιε.
Ὁ κόσμος ἴησι χάριν νεαράν·
ὄδωδε τὰ φύλλα, τέθηλε τὸ πᾶν,
δροσῶδες ἄησι τὸ θάλλος.
Ψύχα γὰρ ἔκλαιεν, ἔκλαιε λυγρῶς·
ἔβλεψεν, ἀνῆλθε, πάρεστιν Ἔρως·
Ἰώ, Ὑμέναι' Ὑμέναιε.

Εἰς Πέτρον Σκάργαν.

(1612—1912).

Τοιγάρτοι πεσέεσθε, Πολωνοί· δμῶες ἔσεσθε·
πτῶκες ἐν ἀλλοδαποῖς· τῆς πατρίδος φυγάδες.
μαντοσύνη, Σκάργα, τό τ' ἐμήνυες, ἦ ῥα κέκραντα·
λαὸς τριχθὰ ῥαγεὶς δούλια δεσμὰ φέρει.
μὴ ζητεῖν ἥρωας, ὀλέθριον αἶσαν ἀμύνειν·
ὅστις ἂν ἦν ἀγαθός, τὸν βρόχος ἢ σκυτάλη,
Καύκασος Οὐραλιόν τε Σιβηριακόν τε μέταλλον
ἐξεδίδασκεν ἄδην τὸ ζυγὸν ἦκα φέρειν.
μηδὲ μεγιστᾶνας ζητεῖν ἀγλαάς τε γυναῖκας.
ἦσαν, ἔβλεψας ὁρῶν, οὐδὲ πάρεισιν ἔτι·
τέκνα χρέος τίνει πατέρων οἵκοι τε πέργη τε,
οὐ μὴν ἀλλὰ μάτην δοῦλος ἄποινα τελεῖ.
μὴ ζητεῖν ἐλευθερίαν· τάλας γάρ, ἐὰν τινα δείξῃς,
μέχρι Σιβηριακῶν χειμαδίων νέεται.
καὶ φιλοπάτριδ' ἔασον· ἄπεστι μὲν οὐδ' ἐπάνεισιν,
ἡμᾶς πάντας ὁμοῦ δῆμον ἀπάτριδ' ὁρᾷς.
κραινόμενον σὸν ἔπος, Σκάργα, μαρτύρομεθ' ἡμεῖς,
ἥ γε τρίτη γενεὴ πατρίδος ἀγχομένης.

Γρασίνιος.

RECENZYE. — SPRAWOZDANIA. — ZAPISKI.

Witold Klinger: Zywotnoje w anticznom i sowremiennom sujewierji (Świat zwierzęcy w zabobonach starożytnych i współczesnych), Kijów, 1911 str. 352.

We wstępie autor daje przegląd badań nad mitem zwierzęcym w związku z rozwojem nauki mitologii w XIX w. Pośród uczonych do dziś wpływowych pierwsze miejsce zajmuje założyciel szkoły animistów, E. Tylor. Wychodzi on z założenia idei duszy, pojętej jako źródło życia i ruchu, przeniesionej z człowieka na przyrodę. Człowiek dochodzi do owej idei (εἴδωλον, imago), łącząc ją z cieniem (σκιά, umbra). Ponieważ wyrazem życia jest oddech, łączy się więc i ten z poprzednimi objawami duszy (πνεῦμα i ψυχή; spiritus i animus — duch, dech — dusza). Co do wyjaśnienia roli zwierząt w mitologii, to dawniejsze próby wyjaśnień mitu teriomorficznego okazały się nieudatnemi. Zasługą szkoły animistów jest zbliżenie ludzi do świata zwierzęcego. Ich pokrewieństwo duchowe stało się punktem wyjścia dla metempsychozy i metamorfozy. N. W. Thomas (Animal superstitions and totemism« we Folk-Lore IX 1900 s. 227—267) dopatrzył się analogii pomiędzy wiarą totemistyczną dzikich, a zapatrywaniami europejskiemi na zwierzęta. Świat zwierzęcy, jako symbol bóstwa lub oderwanej idei, jako metafora zjawiska niebieskiego, jako totem, lub przodek zwierzęcy — oto odpowiedzi nauki. Współczesny punkt widzenia upatruje w wielu zwierzętach przejaw duszy ludzkiej. Bliżej oświetlili tę kwestyę, oraz przedstawili związek kultu zwierzęcego z demonami i duszami zmarłych Roscher, Rohde, Gruppe, oraz Weicker (Seelenvogel, Lipsk, 1902). Przewrotu w zapatrywaniach na rolę zwierząt w wierze ludowej i obrządkach dokonał W. Wundt (*Völkerpsychologie*, II t. cz. 2. Mythus und Religion, Leipz. 1906). Strzeszczenia jego wywodów o duszy w związku ze zwierzętami podano już w Eos XVI 1 1910.

Ponieważ Wundt częściej twierdzi, niż dowodzi — przeto autor książki niniejszej stawia sobie za zadanie braki autora »Völkerpsychologie« uzupełnić, bliżej wykazać jakie to zwierzęta zbliżyły się do świata zmarłych i do duszy ludzkiej wogóle, traktując porównawczo materyały antyczne i współczesne, europejskie i egzotyczne.

Zwierzęta-dusze muszą mieć te same rysy, co dusze, cienie, widziadła. Tych cechą charakterystyczną jest krwiożerczość, osobliwie dusz ludzi, zmarłych nienaturalną śmiercią (βιαιοθάνατοι, ἄῖροι). Wszelkie zjawienie się nieboszczyka przepowiada śmierć rychłą. Mamy też świadectwa na to, że dusze zmarłych bronią zakopanych skarbów. Na zależności zmarłych i przynależności do demonów podziemia opiera się stosunek ich do przysięgi, która w starożytności była samoprzekleństwem, oddaniem siebie samego na ofiarę. (R. Hirzel: Der Eid, Lipsk, 1902). Z przysięgą, klątwą łączy się przekleństwo, mające w obrzędach greckich jednakowy rytuał. Cienie zmarłych mają też cechy mniej mroczne, rozporządzają bowiem darem proroczym, wieszczym. (Popularne w Helladzie: νεκυομαντεῖα). Dziwne są świadectwa uważające zmarłych, posłów śmierci za gońców życia, co niosą na świat dusze dziecięce, obecni są przy narodzinach, przepowiadają losy przyszłe. Rozpowszechniony był zwyczaj ofiar na mogiłach przodków w dzień przodków (Ajsch. Choef. w. 474—5), ofiary dla bóstw chtonicznych: Eumenid i Tritopatorów.

Biorąc pod uwagę badania Frazera, (»Totemism«) dojdziemy do wniosku, że totemizm jest odmianą kultu zmarłych. Istnieje wielka liczba zwierząt o rysach analogicznych do zmarłych. Można przypuścić, że zwierzęta te były początkowo teriomorficznemi przedstawieniami duszy. Wychodząc z tych założeń, autor dzieli zwierzęta-dusze na trzy grupy: 1) zwierzęta powietrza (ptaki, owady); 2) zwierzęta ziemi (gady i drobne gryzonie, mieszkające w ziemi); 3) zwierzęta nocy (czworonogi mięsożerne). Podział ten jest oparty na logice myślenia pierwotnego. Ono duszę równało z oddechem, a pokrewieństwo pierwiastków słownych na oznaczenie tych pojęć jest rozpowszechnione we wszystkich językach. Dech przez właściwą ludowi wrażliwość ilościową został z czasem przekształcony na duszę-wiatr. A związek tej z duszami zmarłych jest niezaprzeczony. Bóstwa chtoniczne: τριτοπάτορες (Rhode, Psyche[3] I 247, 4: przodkowie) są jednocześnie władcami wiatrów lub wiatrami samymi. Podobnie się rzecz ma z homeryckiemi harpiami (Od. I 24 sq. XIV 271 sq. XX 61—5), które są duszami zmarłych, co autor interpretuje animistycznie, idąc za Weickerem (Seelenvogel). Z przykładów widać, że na latanie po powietrzu skazani są ludzie zmarli przedwcześnie. Dalej mamy wzmianki o skrzydłach wiatru u Semitów i Aryjczyków dawniej (Ovid. Met. I 264) i dzisiaj. Stąd blizko do zestawienia wiatru z istotami uskrzydlonemi.

Odpowiednikiem silnych podmuchów będą wielkie ptaki drapieżne. Leksykografowie (Festus s. v. aquilo i Jac. Grimm) zwrócili uwagę na etymologiczne pokrewieństwo ἀετός i ἄημι, aquila i aquilo, vultur i vulturnus. Szczególnie uwydatnia się związek sępa z wiatrem. Wogóle dusza-ptak jest jedną z najbardziej rozpowszechnionych figur demonologii ludowej. Na pierwszym planie ukazują się drapieżce: orły i sokoły, sępy i jastrzębie. Ptaki, pożerające martwą substancyę, — wchłaniają w siebie dusze, a wzmocnione siły psychiczne tychże poświadcza choćby Porphirius de abstin. I 15: σαρκοφαγοῦντα ζῷα συνετώτερα τῶν ἄλλων. Zwyczaj umieszczania rysunku orła na grobach wyjaśnia Rohde wpływem misteryów Mithry (IV stop. święceń: nazwa lwa, a VII stop. — orła lub jastrzębia),

ale napisy, epigramy pochodzą z czasów dawnych przed rozpowszechnieniem się kultu, więc przyjąć tu należy przedstawienie duszy-ptaka. Dusze zmarłych wiodą ludzi na tamten świat; w roli tej występuje i orzeł np. w zwyczaju konsekracyi cesarzy: ze stosu palonych zwłok puszczano orła, unoszącego duszę panującego. Występuje też orzeł, jako poseł śmierci (Artemidor: Ὀνειροκριτικά I 20. Cycero de div. I 27. Sueton. v. Aug. c. 97). Orły, przynoszące dzieci na świat, mają niewiele świadectw (Justin. XII 16 o dwóch orłach przy narodzinach Aleksandra rozmaicie można interpretować). Zapobiegawczo-ochronny charakter orła wyzyskała medycyna ludowa (Plinius n. h. XXX 54. 93—4). Orły trzymano w domach przeciw czarom itd.; na frontonach świątyń spotykamy je często; dzisiaj widzi się orły, jastrzębie, sowy przybite do drzwi domów. Wiele też spotykamy opowieści o przemianie ludzi w orłów. Rolę orła przejmuje sęp, jastrząb, sokół (αἰγυπτιὸς i γύψ, ἱέραξ, ἴκτινος, — vultur, milvus, accipiter, falco). Duszę-sępa spotykamy u Lukiana (De mort. Peregr. 39) Jako sępy były przedstawiane Harpje. W Rzymie liczone je zwykle: *inter mala ostenta*. Uważano je za istoty mądre i wszechwiedzące. Według Liw. I, 7, 1 zjawienie się 12 sępów nadało Romulusowi władzę królewską. Znaczenie zapobiegawcze tych ptaków potwierdzone zostało w szeregu zwyczajów i obrzędów, zachowanych u Pliniusa. Z jastrzębiem łączy się kukułka przez przeistoczenie lub powstanie zeń, (Arystot. de anim. hist. VI. 7; Plin. n. h, X 25).

Następną grupą ptaków, blizkich świata zmarłych są *Coracea:* kruki, wrony, kawki. U Hipocr. czytamy: θανατῶδες ...τὸ μέλαν. Przedewszystkiem występuje kruk, jako wcielenie duszy. Łączy on cechy złowieszcze z proroczemi i zapobiegawczemi. Kruki grają rolę wybitną przy auspicyach (Festus s. v. Oscines.). Żyć mają bardzo długo, a w przysiędze mają wielkie znaczenie. Wronę Rzymianie zaliczali do *inauspicata auguria*. Wrona pozostaje w związku z rodzeniem dzieci. (Aelian n. a. III. 9). Grupę trzecią stanowią nocne ptaki drapieżne: jak sowy, puhacze. Wpływ nocnego mroku, w którym królują demony w związku z przedstawieniem duszy latającej odbił się tu niezawodnie. W tym kształcie zjawiają się *dirae* (Verg. Aen. XII 852) Turnusowi. Jako zwierzęta nocne ukazywały się strzygi, demony, ssące krew młodzieńczą. U Tibulla (I, 5, 51) spotykamy razem strzygi i dusze zmarłych. W podaniach słowiańskich łączy się strzyga z upiorem tj. powracającym zmarłym. Często pojawiają się przemiany w te ptaki. Lukian, Apuleius mówią o wiedźmie, co wysmarowawszy się maścią czarodziejską, przeistoczyła się w puhacza i odleciała. Ptaki nocne przepowiadają śmierć, lub wogóle coś niedobrego. Rozpowszechniona jest wiara w mądrość sowy (ptak Ateny). Według Palladiusa (de r. r. I 35, 1) sowa z przybitemi skrzydłami, zawieszona w ogrodzie, ochrania drzewa od gradu. Do zwierząt-dusz należą też: bocian, gołąb i dzięcioł. I w starożytności mówiono o przynoszeniu dzieci przez bociana (prof. Basimer widzi w nazwie części pola marsowego: *ciconiae nixae* analogię do miejsca Festa o *di nixi praesidentes parientium nixibus*). Z charakteru chtonicznego bociana wynika stosunek do bogactw ziemi, oraz zdolności zapobiegawcze i lecznice. Białe gołębie

poświęcone są Afrodycie i Demetrze, inne zaś Mojrom i Eryniom (Ael. n.a. X. 33). Dowodzi to pokrewieństwa całej rodziny gołębiej ze światem cieni.

Gołębie, obdarzone darem przepowiedni, spotykamy u Herodota I 14: miały być one czarne, koloru śmierci. Dzięcioł, według Horatiusa i Festusa należy do ptaków *mali ominis*. Plinius n. h. XXIX 92 powiada, że pszczoły nie ukłują tego, co ma przy sobie dziób dzięcioła: wiadomość dowodząca związku pszczół z demonami. Dzięcioł strzeże gór złota.

W podaniach późniejszych rola duszy-ptaka jest ta sama. Według podania irlandzkiego dusze Adama i Ewy — żyją jako orły. Jako totemy orły i wogóle ptaki krwiożercze grają rolę wybitną: np. potomkowie orła, sępa i in. są osobliwie szanowani. Sokoły, sępy i jastrzębie straciły, zda się, swój dar proroczy i stosunek do bogactw ziemskich, zachowując cechy złowieszcze, stosunek do narodzin człowieka i moc przeciwdziałającą. Według podania niemieckiego kukułka przeistacza się w jesieni w sępa (Wuttke-Meyer D. V. A.[3] N. 161), według angielskiego w sokoła. Rozpowszechniona jest wiara w dar proroczy kukułki. (Lata życia wykuka), długie jej życie, etc. Jako dusze morderców spotykamy kruki w Holandyi. Anglii i in. Złowieszcze znaczenie kruka znajduje potwierdzenie wśród narodów innych części świata. W szeregu obrzędów kruk, wraz z orłem i sępem służy jako orędzie przeciwdziałania. Tutaj należy jako ptak czarodziejski, *Hexenvogel*, sroka. Jako ἀποτρόπαιον wiesza się często srokę w stajniach, oborach dla obrony od złych wpływów. Istnieje południowo-słowiańskie podanie (Wisła VI, 672), że upiorem staje się człowiek zmarły, skoro nad nim sroka przeleci. Wiele mamy podań o roli sów, puhaczy i in. ptaków nocnych. Wiedźmy często przybierają ich formę. Krzyki ptaków nocnych objaśnia lud jako nawoływania, śmierć przepowiadające (np. polskie »pójdź, pójdź!« puhacza). Unosząc na tamtem świat duszę zmarłego, przynosiły też ptaki nocne dusze mających się narodzić. Według podania małoruskiego sowa krzyczy: »upowył«, przepowiadając przyjście na świat nowego członka rodziny. O bliskim stosunku bociana do człowieka mówi wiele podań. U Białorusinów spotykamy podanie o bocianie, jako uosobieniu duszy. (Federowski: Lud Białoruski I s. 221. N. 1044). Według podania norweskiego Chrystus zamienia piekarkę za grzechy w dzięcioła. Gołąb znany jest w symbolice chrześcijańskiej. Jednakowoż idea duszy-gołębia trafia się i u ludów dzikich. Zwyczaj langobardzki umieszczania rysunków gołębia na grobach (Paulus D. Hist. Langob. V 34) jest przedstawieniem widzialnego symbolu duszy.

Reasumując podane szczegóły, autor dochodzi do wniosku, że wiara w ptaka, jako kształt i uosobienie duszy ludzkiej, polega na jedności substancyi z wiatrem, więc punktem wyjścia staje się dusza-oddech, przez co autor wprowadza poprawkę w schemat stopniowej inkorporacyi Wundta. Dar przepowiadania ptaków-dusz jest rozpowszechniony pośród całej ludzkości. Auspicia, οἰωνοσκοπία, οἰωνιστικὴ τέχνη jest odmienną metodą nekromantyi — z celem wydobycia przepowiedni od przysłowiowej mądrości dusz-ptaków. Objaśnienie genezy auspicyów pominęli O. Gruppe

i Wissowa; inni jak Bouché-Leclerq podawali interpretacyę antropologiczną, co było rzeczą niewłaściwą. Religia grecka przeszła też fazę teriomorfizmu (Motywy metamorfoz), jako następstwo dawnego stadyum wierzeń mitologicznych. Jako organ proroctwa występują zawsze i napewno zwierzęta-dusze.

W dalszym ciągu przechodzi autor do jelenia i konia. Fantazya poety lubi te zwierzęta zestawiać z ptakami. Powstaje też i wiara w bliskie pokrewieństwo (krwi niejako), konia i wiatru. (Il. XVI 150—1; XX 224 sq.). Spotykamy te zestawienia w zaklęciach babilońskich (O. Weber: Dämonenbeschwörung bei Bab. s. 15) i dzisiaj wśród ludu. Jeleń i koń stają się przedstawieniami burzy. Duszę-jelenia rzadko spotykamy w tradycyi antycznej. Przypisuje się mu długie życie. Sertoryusz w Hiszpanii miał przy sobie białą łanię, która mu wiele rzeczy przepowiedziała. W medycynie używany bywa róg jeleni jako ἀποτρόπαιον. Charakter demoniczny da się stwierdzić w przedstawieniu niemieckim jelenia, jako przewodnika zmarłych. Znalazłoby się może więcej przykładów, osobliwie w podaniach skandynawskich, islandzkich, a nawet w polskich. Jelenia jako jedno z wcieleń dyabła spotyka się w przesądach ludu polskiego. Co do konia — to jako wcielenie ducha zmarłego — w antycznej tradycyi go nie spotykamy; jednakowoż bogowie podziemi chętnie przybierają na się jego kształt. Epigramy antyczne przedstawiają Charona jako łowcę dusz, a te same funkcye wypełnia nowogrecki Charos, który często pędzi na czarnym koniu. Pokrewnym jest dzisiejszy włoski Orco »podobny do konia«. Cały szereg bóstw pozostaje w pokrewieństwie z koniem. Zwierzęta, towarzyszące bóstwom chtonicznym, są »podobnymi do koni« cieniami zmarłych. Wobec braku świadectw należy ogólnie zauważyć, że koń w tradycyi grecko-rzymskiej ma rysy analogiczne z innemi zwierzętami-duszami.

Według Artemidora (Oniroer. I 56), jeśli się ujrzysz we śnie na rydwanie, śmierć znaczy. Według Pliniusza konie przepowiadają bitwę. Według Palladiusa (De re r. I 35, 16) głowa kobyły w sadzie zawieszona, zapewnia urodzaj owocowy. Koń, jako wcielenie duszy, rozpowszechniony jest w Europie. W legendzie łacińskiej w Anglii (w. XIII) czytamy: *quae fueram sacerdotis fornicaria, facta sum daemonis vectura.* Czesi przedstawiają sobie dusze zmarłych jako białe konie. (No i Skandynawowie por. choćby Ibsena Rosmersholm). Dyabli, jako konie czarne zlatują się, według legendy polskiej u Długosza (III 371 1868), na pogrzeb rozpustnego biskupa krakowskiego Zawiszy Kurozwęckiego († 1375) i wiodą nieprzystojne mowy. Motyw Lenory zawiera pewną modyfikacyę: Koń, porywający duszę, ustąpił miejsca demonicznemu jeźdzcowi. W Niemczech sen o koniu przepowiada śmierć. Koń jako ἀποτρόπαιον — przeniósł cechy te na podkowę, która zwrócona otworem na zewnątrz (»nach aussen«) chroni od gromu, czarów i pożaru. Skarbów zaczarowanych strzegą dzikie źrebce, a jak się do nich człowiek zbliży, hałas wielki sprawiają. (Rolland: La faune popul. IV 201).

Nietoperz i owady uskrzydlone łączą się z poprzedniemi wspólną zdolnością do latania. Starożytni po Arystotelesie zaliczali nawet nieto-

perza do ptaków. Pszczołę zowią: »ptakiem Muz« (Varro de r. r. III, 16, 7). Niemcy z Meklenburga motyla mianują: »ptakiem słońca«. Nietoperza spotykamy u Hom. Odys. XXIV 1—5 i w parodyi Arystofanesa w Ptakach w 1554—64. — Sa tam rysy wzięte z wiary ludowej. Pozostając w stosunkach ze światem cieni, nietoperz krąży nad mogiłami. (Kaibel: Epigr. lap. nr. 546 b.). Lekarze antyczni wymieniają wiele lekarstw z części nietoperza: np. skrzydła są lekarstwem dla waryatów (Plin. n. h. XXX 96—7). W Sycylii wierzą, że dusze zmarłych grzeszników wcielają się w nietoperze; w Polsce, że dusza człowieka, jako nietoperz 300 lat znosi męki. (Wisła XIII 5, N. 13). W Australii życie mężczyzn zależy od życia nietoperzy, życie kobiet od wróbli. (Frazer: Le rameau d'or. II 521). Przybijają nietoperza często do ścian stajni, a w Małorusi wierzą, że wysuszony, powieszony na szyję, dobry jest na febrę. Z Lukiana wiemy, że mucha była dziewicą, przeistoczoną przez Semelę za miłość do Endymiona. (Musc. enc. c. 10). Tu spotykamy częsty motyw wychodzącej z ust śpiącego duszy w kształcie muchy i powracającej przez usta. Duszę-motyla spotykamy już w nazwach tego owada (ψυχή, anima). U Ovidiusa Met. XV 374 motyl zwie się: feralis; według Plin. St. (n. h. XXVIII 162) ćmy nocne mieszczą się: *inter mala medicamenta*. Często spotykamy motyla na wazach i na kamieniach. Wyobrażenia motyla służyły jako amulet. Często motyl uosabia duszę, uwolnioną z więzów ciała. W związku z ideą motyla-duszy stoi figura Psyche, dzieweczki ze skrzydłami motyla. Zwyczaj grecki nazywania duszy motylem i naodwrót spotykamy w językach Europy i Azyi (Tylor). U nas rozpowszechnioną jest wiara, że dusze zmarłych przeistaczać się mogą w motyle dzienne i w ćmy. (Karłowicz: Człowiek pierwotny, s. 74). Według podania łużyckiego wielka ilość motyli przepowiada blizką wojnę. — Czytamy u Sofoklesa (frg. 795): βομβεῖ δὲ νεκρῶν σμῆνος — dotyczy to pszczół. Por. u Verg. Aen. VI 706 – 9.

Allegorya pszczoły osobliwie ulubiona przez neoplatończyków. Perzefona zwie się Μελιτώδια. Μελιτώδης — to właściwie charakterystyka bogini, jako władczyni pszczół (Norden: Kommentar Verg. Aen. VI i Weicker, Seelenvogel s. 29, 30). Z rolą pszczoły (Melissa), posła podziemi, łączy się zwyczaj używania miodu w kulcie. Ule często stawiano na grobach. Pszczoły wśród »ostenta« spotykamy u Liwiusa i Obsequensa (Liv. XXI 46; XXIV 10; XXVII 23; Jul. Obseq. c. 34, c. 39). Znaczenie pszczoły chwieje się między szczęściem, a nieszczęściem. Usener zbiera fakty o charakterze proroczym pszczoły. U Pindara IV, 60 Pythia zwie się: »pszczołą«.

Wiara w siłę mistyczną miodu była oddawna znana nietylko Grekom, ale i narodom Wschodu. Dzisiaj też wierzą, że pszczoła mówi o wszystkich wypadkach w rodzinie. W Grecyi opowiadają, że dusze zmarłych w ciągu dni 40 po Wielkiejnocy latają jako muchy i pszczoły nad kwitnącemi łąkami. (B. Schmidt: Volksleben d. Neugriechen s. 229, 3). Jako omen w Niemczech uważają chwilę, kiedy rój zawiśnie, lub wleci do domu: będzie pożar, lub coś podobnego. Mądrość pszczoły zestawia się z mrówką i wężem. Wogóle ideę duszy-pszczoły nasunęło uskrzy-

dlenie tego owadu. Udział w kulcie bogów podziemia stoi w związku pszczoły z ziemią.

Zwierzęta ziemi, płazy pełzające, drobne gryzonie i niektóre owady poświadczone są jako blizkie dusz u Herod. (I 78), Artem. (Onir. III 6) i in. Co do myszy istnieje stare przysłowie: ὤδυνεν ὄρος, εἶτα μῦν ἀπέτεκε. (Diogenian VIII 75). O jaszczurce jako wcieleniu duszy nie ma świadectw w literaturze antycznej. Mamy tylko opowiadania o przemianach i sile przeciwdziałającej jaszczurek w obrzędach. Jako amulet spotyka się je tak często, jak i węża. Według Frazera (Rameau d'or I 192, 3) wychodzi dusza śpiącego jako jaszczurka; zamknięta w dzbanie przez kogoś spowodowała śmierć śpiącego. Wąż jako uosobienie duszy jest przyjęty i uznany powszechnie. Wundt (M. u. R. II, s. 61, 2) powiada, że wąż jest powiększoną kopią robaka, wypełzującego z rozkładającego się ciała. Objaśnienie to i inne (O. Wasera, Schradera, Lipperta) nie są zadowalające. Podanie o duszy-robaku jest mało rozpowszechnione. Fakty dla ὄφις, serpens, anguis — oraz bajecznego a pokrewnego δράκων, draco stwierdzają ich przynależność do wcieleń duszy ludzkiej. Zależność życia człowieka od wskazanych istot często się da stwierdzić. (Podanie o Tyb. Gracchusie, o D. Leliusie, legacie Pompejusza. Cic de div. I 36, 78). Porfirius (Vit. Plot. c. 2) powiada, że kiedy zmarł Plotyn, z mar zsunął się wąż, oczywiście dusza filozofa. Jako wcielenia dusz węże muszą mieć i mają cechy zmarłych. Za Ostenta w Rzymie uważane były. Aelian (n. a. X, 16) powiada, że cechą przyrodzoną wężów było przepowiadanie przyszłości. Węże żyją długo przez to, że peryodycznie zrzucają z siebie starość. (Artem. Onir. II, 13). Mądrość węża uznaje Ewangelia (Mat. 10, 16). Zbliżenie duszy do węża przez blizkość ziemi, w przeciwstawieniu do ptaków, zaznaczone jest w Biblii. Spotykamy wężaduszę tę, co wyszła ze śpiącego i powróciła doń, wskazując miejsce skarbu zakopanego. Zależność życia dziecka od węża trafia się na Ukrainie (Wisła XII, 141—2, N. 7). Nie ma tu wpływów antycznych: U afrykańskich Zulusów każdy człowiek ma swego »chlosi«, tajemniczego węża, od którego zależy. Jako obraz duszy zmarłego można spotkać węża u Kafrów i in., a i np. w Małorusi spotykamy motyw miłości kobiety i węża (nekrofilia). Wąż wszędzie ma cechy złowieszcze. Charakter proroczy węża ma świadectwo w Eddzie (K. Simmrock s. 178). Popularną jest rola węża — stróża skarbów, stąd sen o nim jest u żydów polskich zapowiedzią bogactwa (Wisła XIX, 154, N. 398). U Białorusinów taki sen przepowiada narodziny dziecka.

Łasica ma blizkie stosunki z ziemią: jest drapieżna i krwiożercza, jak mieszkańcy podziemni. W tradycyi antycznej mamy świadectwa o przemianach. Z dziewczyny powstała łaska, a człowiek pierwotny chętnie przedstawiał sobie duszę, jako kobietę. Łaska nazwana jest przez Aeliana (N. a. IV 14) κακὸν θηρίον, *impurata bestia* przezApuleiusa (Met. II 25). Przy interpretacyi ciemnego miejsca Arystofanesowych Eccl. w. 129 sq. należy wziąść pod uwagę właściwości apotropaiczne, przeciwdziałające łaski. Występuje też jako mścicielka za przekroczenie przysięgi (Heracl. Pont. De reb. pub. c. 30). O stosunku łaski do bogactwa, a nie zaś do

kradzieży pamiętać trzeba przy interpretacyi »Szewca« Herondasa (Mim. VII 89—90). O stosunku do rodzenia dowiadujemy się z rozmaitych opowiadań, choćby z nieprzyjaznego stosunku Alkmeny i Hery i podstępu rozwiązującego ręce Mojr, które w ten sposób utrudniały poród. (Wersya łączna z łasicą u attydografa Istrosa Schol. Townlej. XIX 119). Dusze wychodzące ze śpiących jako łasice, gronostaje — z dzieci zmarłych przed ochrzczeniem (Normandya). Podobne podania spotykamy w Meksyku: ludzie znakomici po śmierci stawali się ptakami śpiewającymi, ludzie prości — łasicami. Nazwy nadawane łasce powszechnie poddają myśl, że w łasce kryje się dusza gniewna dziewczyny, zmarłej przed zamężciem. Jako przepowiadająca śmierć, łaska oddechem swym powoduje choroby.

Dusza-mysz mało ma świadectw w starożytności. Według Strabona (III 4, 18) zjawienie się wielkiej liczby myszy, powoduje choroby epidemiczne. Według Pliniusa (N. h. 223) pisk myszy polnych wstrzymywał auspicye. Przeczuwają one burzę, zgubę miasta i upadek budowli. Nie ma powodu sądzić, że Apollina, tego θεὸς κἀθάρσιος przedstawiano pierwotnie w kształcie myszy (Gruppe Gr. M. 803). Proroczy charakter posiada kret. Kret i mysz mają liczne zastosowanie w medycynie ludowej na ból zębów, brodawki, ukąszenie żmii itd.

W tradycyi późniejszej spotykamy myszy (szczury)-dusze: czerwona mysz, wychodząca z ust, nie powróciła do śpiącej, przeniesionej w inne miejsce. (Grimm: Deutsch. Sag. Nr. 248). W Transsylwanii wzbraniają dzieciom spać z otwartemi ustami, aby dusza-mysz się nie zbłąkała. Św. Mikołaj, opiekun dzieci, jest panem myszy i szczurów. (Wisła III, 715). Stąd w myszach widzieć można dusze dzieci. Zjawienie się myszy pojmowano w Niemczech jako powrót zmarłych i przedsiębrano te same środki, co przeciw demonom i t. p. Białe myszy dają szczęście. Autor rozstrząsa podanie o »wieży mysiej«. Należy w myszach i szczurach, zjadających władcę, upatrywać wcielenie gniewnych dusz zabitych. — U Arystofanesa w »Żabach« urządzają tytułowe bohaterki koncert w błotach Acherontu. Że są one uosobieniem zmarłych, to stwierdza opis piekła u Plutarcha (de sera num. vind. c. 21). Według Artemidora (Onir I, 15) żaba we śnie oznacza czarodzieja. Aelian (N. a. XVII) powiada, że dotknięcie żaby zabija. Aby się dowiedzieć, czy kobieta jest niewinną, wystarczy położyć jej na sercu język żywej żaby, a powie wszystko. Żaby, jako istoty wieszczące, stały się attrybutem boga-wieszcza, Apollina delfickiego, podobnie, jak jastrząb i kruk, wąż i mysz. Powieszona za nogę żaba ochrania ziarno w spichlerzach od psucia się. (Plin. XVIII 303). Według podania łużyckiego chłop zamyka w naczynie żabę, wraz z nią umiera wiedźma-sąsiadka. Tatarzy Kaukazu radzą nosić żabę na plecach przeciw niepłodności. Z ziemią związana jest też mrówka. Ma tu znaczenie kolor i rzadkie uskrzydlenie. Artemidor (Onir. III 6) mówi, że mrówki są zimne i czarne, a osobliwie złowieszcze, gdy mają skrzydła. Zbliżone są mrówki do niektórych bóstw z pocztu ciemnych, mrocznych, chtonicznych. Zestawiają je z Orkiem. O metamorfozie zbiorowej czytamy u Hezyoda (frg. 100 Rzach), może rzeczywiście jest to oddźwięk totemizmu.

W nowszych podaniach odnajdujemy świadectwa na zjawienie się duszy w kształcie mrówki. Jako we dnie wychodząca dusza, znana jest mrówka na Białorusi (Federowski III N. 904). Jako dusza zmarłego zjawia się mrówka na wyspie Samoa (Liebrecht, Zur Volkskunde s. 398, 9). O związku mrówki ze złotem sądzić możemy choćby z podania niemieckiego, że mrówka złożona do skrzyni przynosi tam kupę pieniędzy.

Zwierzęta nocy. Noc dla podziemnych, to czas ukazywania się wśród żywych. Mrok nocy mógł się przez assocyacyę utożsamiać z mrokiem mogiły, mrokiem podziemia. Tak samo południe i połączona z niem przerwa w pracy, chwila pewnego znużenia fizycznego, jest uważana za chwilę niebezpieczną. Krwiożercze zwierzęta, zjawiające się nocą, łatwo można było zestawić z powracającymi cieniami zmarłych. Wilk dziki, pożerając ciało człowieka, pochłania zarazem jego duszę. W Atenach ma swój kult, jako heros (tj. święty zmarły) Lykos. Hekatę wilczycą zowią hymny magiczne (Wessely, hymn. in Luu. w. 40 — in Dian. w. 24). Tradycya o duszy wilkowi podobnej, znalazła echo w legendach o przemianach i uosobieniach.

O lykantropach arkadyjskich mówi Plato, Polibiusz i Pauzaniasz. Jeśli przemieniony (wilkołak), pozostając w swem wcieleniu, nie je mięsa ludzkiego, po pewnym czasie powraca do dawnego kształtu. Rohde w recenzyi Roschera »Kynantropii« uważa, że przemianę tę pojmować należy jako »Ausfahren« wewnętrznego człowieka sc. duszy, a nie jako »Verwandlung«. Lykantropię i wiarę w nią spotykamy w najrozmaitszych miejscowościach. Widząc związek wilka i psa z demonami podziemi, Roscher nie wypowiada jasno, że te wcielenia demonów chtonicznych były przedstawieniami duszy. Lykantropia-choroba i lykantropia-przesąd, to dwa równoległe przedstawienia z jednego pierwiastka: wyobrażeń człowieka pierwotnego o duszy-wilku i duszy-psie. Jako omen — gromada wilków u Greków przepowiadała morową zarazę. Przesądny strach powodował obawę nieszczęścia przy samem wymienieniu imienia wilka. W tradycyi późniejszej wilk jest zwykłem wcieleniem duszy, opuszczającej ciało czasowo lub na zawsze. Wiara, że ze śmiercią lub skaleczeniem wilka demonicznego ginie lub zostaje raniony wilkołak — mogła we wcześniejszej i późniejszej tradycyi powstać samodzielnie, jednak zupełnie analogiczne szczegóły mówią o wpływie starożytności. Mamy wiele świadectw o wilku, jako powracającym zmarłym. Dzisiaj często wilka łączą z szatanem, dyabłem, czartem. Istnieje wierzenie sycylijskie, że człowiek staje się milczącym, gdy nań wilk spojrzy (Pitré: Usi e costumi III 463—4). Tamże łapę wilka trzymają w stajni i leczą nią konie. W psie widzi Gruppe (Gr. M. s. 803) uosobienie ognia, światła (sic!). Negelein (Der Tod, als Jäger und sein Hund, Zeit. f. Volkskunde XIII. 1903) — wymienia śmierć jako myśliwego z psem. Zagadnienie, łączące psa z uosobieniem śmierci, mówi o łączności z cieniami zmarłych. Negelein znajduje się w sprzeczności z faktami. Związek wspólnoty życia człowieka i zwierzęcia — nasuwałby tylko sobowtórów w zwierzętach domowych, a tak nie jest; a nawet dzikie zwierzęta w tym wypadku grają poważniejszą rolę. Erynie i Kery, zwane psami Hadesu, lub wprost psami, to gniewne

dusze zmarłych. Spotykamy je często na freskach grobowych. Cerber, pies trójgłowy — i takaż Hekata stoją w pokrewieństwie ze sobą. Szczekanie psa, podobnie jak i pianie koguta, wpływa na duchy. W przysiędze mamy formułę: μὰ κύνα. Wiele jest podań współczesnych o zjawieniu się zmarłego, jako psa. Np. dzisiejsi Grecy wierzą, że dusze Turków wychodzą z ciała pod postacią psów. Często pies wiedzie dusze zmarłe czyste. Ciekawy jest zwyczaj perski wprowadzania dwóch psów do komnaty, gdzie zmarła kobieta brzemienna (Negelein). Jako złe omen uważają we Francyi zjawienie się psa obcego. Związek z przysięgą na psa dla nowoczesnej tradycyi, stwierdził Du Cange (Glossar. med. latin. s. v. »per canem jurare«).

Do zwierząt-dusz zalicza się wróg psa: kot. Jest ulubioną formą przemian wiedźm, czarodziei, etc. Czarny kot, jako powracający zmarły, znany wielu narodowościom (Wisła IX. 311, N. 12). Zdolności prorocze zrobiły kota współtowarzyszem czarownic i t. p. Najmniej znanym tradycyi starożytnej jest niedźwiedź — co się nie da wyjaśnić rzadkością tego zwierzęcia, gdyż nawet lew wymarły wcześniej, częściej jest wspominany od niedźwiedzia. Spotykamy go w metamorfozie Kallistony. Ząb niedźwiedzia służy jako ἀποτρόπαιον. Dzisiaj częściej spotykamy go w podaniach, osobliwie u ludów północy. Stopniowo wiara ludowa nadała mu cechy i funkcye zmarłych. U Wotiatów sarapulskich skarb może zjawić się w kształcie niedźwiedzia. U Ostiaków i Wogułów na Syberyi spotykamy się z t. zw. »przysięgą niedźwiedzią«. Cechy złowieszcze niedźwiedzia zanikły. (Trochę tych cech znajdziemy w eposie estońskim: Kalevipoëg). Sobór Trulański (692 r.) w 61 kanonie wzbrania wiernym słuchać przepowiedni przyszłości obwodzących niedźwiedzie. — Dusza-lew w tradycyi antycznej przez assocyacyę utożsamiła się ze słońcem. To znaczenie fizykalno-słoneczne przesłoniło animistyczne. Dusze zmarłych w kształcie lwa spotykamy u Lukiana; wiadomość o Apolloniusu z Tyany, który we lwie poznał króla egipskiego Amazysa (metempsychoza) znajdujemy u Filostrata (V. A. c. 42). Autor podaje przykład modlitw za zmarłych: »a spiritu immundo, ex ore leonis libera eos, Domine«. Jest rzeczą wątpliwą, czy lew na nagrobkach spotykany miał się zjawić, jak przypuszcza Rohde (Psych. II[3] 392, 1) pod wpływem misteryi Mithrasa. (Lew na grobie Leonidasa w Termopylach). Mamy rozpowszechnioną opowieść o strzegących skarby gryfach, które składają się z orła i lwa. Lew i tygrys trafia się często w kultach totemistycznych.

Zwierzęta ognia Mówi się często o wężach ognistych, koniach, ziejących ogniem, psach i t. d. Na Nowej Gwinei pies występuje w roli Prometeusza (Frobenius, Weltanschauung d. Naturvölker s. III). Wśród dzikich rozpowszechnione jest podanie o ptaku, dostawcy ognia niebiańskiego. Znamienny jest stosunek orła do władzcy niebios i piorunów, Zeusa. Antropomorficzny bóg burzy i piorunów dość późno nastąpił po teriomorficznym bóstwie-ptaku, dostawcy ognia niebiańskiego. Niewystarczające są wywody S. Reinacha (Aëtos Prometheus p. 73) — gdyż w związku z ogniem pozostają także gady i czworonogi. Związek z ogniem jest następstwem chtonicznego znaczenia tych zwierząt, rezultatem związku z de-

monami podziemi, z cieniami i zmarłymi. Trafia się też niewyjaśniony związek dusz z ogiem. Trzeba tu wziąść za punkt wyjścia ciepłotę, jednę z cech żywego ciała, podobnie jak w związku z ciałem pozostaje krew i oddech. W związku z tem pozostaje też ukazywanie się gwiazdy na niebie po śmierci człowieka. Pojęcie o duszy-ogniu, jak i o duszy-cieniu, zachowano wśród niewielu przeżytków. Dusza, mieszkająca w ognisku, jest symbolem ogniowej duszy człowieka; stąd mogło powstać podanie, że gdy się zgasi ognik tlejący, można spowodować śmierć człowieka. Prometeusz w ogniu niesie duszę przyszłej ludzkości. Łączy się z ogniem i dusza-gwiazda. U Arystofanesa w »Pokoju« w. 852—3, mamy: λέγουσι κατὰ τὸν ἀέρα ὡς ἀστέρες γιγνόμενα, ὅταν τις ἀποθάνῃ. Wiara w błędne ogniki, jako błąkające się dusze zmarłych, jest dość częsta w nowoczesnych podaniach. U nas wierzą, że błędne ogniki, to dusze topielców lub geometrów (Wisła VIII, 727, 8). Eskimosi i Indyanie uważają za zły znak zjawienie się takiego ogniska nad wigwamem (Folk-Lore V, 1894, p. 296). Czesi mówią, że dusze skąpców pilnują swych skarbów, jako ogniki. Palące się skarby (wskazanie miejsca) trafiają się podczas wiosennego święta zmarłych. (Anthesterye greckie, Parentali rzymskie, tydzień rusałczany u Rosyan). Przeciwdziałającymi środkami są woda i żelazo. Według podań niemieckich i polskich gwiazdy są duszami tylko żywych ludzi. Teraz, jeśli dusza, to ogień, to i miejsce zamieszkania dusz: podziemia — muszą być krajem ognia. Kogut, piejący o świcie, pozostaje w związku z ogniem i światłem: cechy zewnętrzne (np. grzebień czerwony) tutaj współdziałają. U Lukiana Pythagoras-kogut wyjaśnia wartość właściwą bogactw ziemskich. W przemianach, podanych przez satyryka, podane są tylko chtoniczne zwierzęta. W Rzymie istnieje cały system przepowiedni, wysnutych z krzyków koguta.

Tak oto autor, wziąwszy za punkt wyjścia zwierzę-duszę, dochodzi do następujących wniosków: duszę zwierzę z duszą ludzką łączy w i a t r — jedno ze zwykłych przedstawień duszy (ptaki, owady uskrzydlone, zwierzęta szybkonogie), z i e m i a — jako miejsce zamieszkania zmarłych (pełzające gady, gryzonie drobne, niektóre owady np. mrówka), n o c, jako moment zjawiania się zmarłych na ziemi, wreszcie o g i e ń, jako niezbyt rozpowszechniony kształt duszy (kogut i kura).

Lwów. *A. Patkowski.*

Z najnowszych publikacyj papirusowych [1].

1) E p i s t u l a e p r i v a t a e G r a e c a e, quae in papyris aetatis Lagidarum servantur. Edidit S t a n i s l a u s W i t k o w s k i. Editio altera auctior.

[1] Rzecz napisana przed rokiem, opóźniona w druku z powodu nawału materyału, Red.

(Bibliotheca scriptorum Graecorum et Romanorum Teubneriana, Lipsiae 1911. Pagg. XXXVII, 194).

Od pojawienia się pierwszego wydania [1]) Listów prywatnych z epoki ptolemejskiej upłynęło zaledwie lat cztery, a już nowe wydanie okazało się koniecznem. Okoliczność ta stwierdza dwie rzeczy: po pierwsze, że myśl ujęcia listów tych w osobny zbiór była trafna, po drugie, że opracowanie edycyi przez prof. Witkowskiego, przeprowadzone z precyzyą i dokładnością, nie ustępującą najlepszym wydawnictwom tego rodzaju, znalazło należyte uznanie w owych kołach, dla których 'Epistulae' były przeznaczone. To też ze szczególnem zadowoleniem notuję tu pojawienie się drugiego wydania, powiększonego o kilkanaście listów, zebranych z nowszych publikacyi papirusów (Hibeh, Tebtunis, Elephantine, Lille), wzbogaconego ponadto o olbrzymią ilość nowych dodatków i przypisków, uwzględniających literaturę papirologiczną aż do najświeższych czasów. Dość powiedzieć, że wydanie obecne liczy o kilkadziesiąt stron więcej aniżeli pierwsze, co stanowi powiększenie wydawnictwa o trzecią część jego poprzednich rozmiarów. Metoda opracowania nie uległa zmianie, zasługuje ona też na zupełne uznanie pod każdym względem. Jedynie tylko aparat, odnoszący się do lekcyi mógłby w następnych wydaniach uledz skróceniu; to samo dotyczy także i opracowania tych listów, które tylko w nieznacznych i niezrozumiałych szczątkach są zachowane (np. nry 6, 7, 11). Szczególną zaletę opracowania prof. Witkowskiego stanowią liczne poprawki i uzupełnienia, które wydawca do tekstu edycyi oryginalnej proponuje; za 'observationes grammaticae' (str. 143—154) należy się wydawcy szczególna wdzięczność.

Korzystam ze stanowiska mego jako sprawozdawcy, by podać tu kilka drobnych uzupełnień, przeważnie z dziedziny literatury papirologicznej i to głównie z jej gałęzi prawniczej, z którą wydawca, jako filolog, mniej miał sposobność się zetknąć.

Prawnicy bowiem zajmujący się dokumentami papirusowymi dla badań historyczno-prawnych, muszą nie rzadko zapuszczać się w subtelności językowe i dlatego też spotykamy bardzo często w ich pracach całe traktaty o znaczeniu wyrażeń, wkraczających w życie prawne. Wyrażenia te znajdują się oczywiście także w listach prywatnych, w których niejednokrotnie poruszane bywają kwestye prawne. Przystępuję do szczegółów. Do przedmowy zauważam: do str. XXIX: na P. Hib. 65 zapatruję się inaczej, aniżeli prof. Witkowski, por. moje Strafklauseln in den Papyrusurkunden (1911) str. 90/1 i 117 [4]. — Do str. XXIX u dołu: wydawca bardzo trafnie wyłącza ze swej edycyi owe dokumenty papirusowe, które, przybrane we formę epistolarną (ὁ δεῖνα τῷ δεῖνι χαίρειν), zawierają umowę prywatno-prawną albo oświadczenie, pociągające za sobą skutki prawne w sferze prywatno-prawnej piszącego (n. p. skrypty dłużne, kwity itp.). Ta forma oświadczeń prawnych, wpadająca w grupę tzw.

[1]) Por. autoreferat wydawcy w Eos, XIII (1907) str. 213 n.

chirographa, zajmuje w nauce o rodzajach dokumentów papirusowych osobne miejsce i dlatego też może lepiejby było cytowanie przykładowe tekstów B. G. U. IV 1064 i 1066 zastąpić wskazaniem na odnośną literaturę o tej formie dokumentów, gdyż rozumie się aż nazbyt dobrze, że takie papirusy do zbioru listów prywatnych nie należą. Wymieniam najważniejszą: Gradenwitz, Einführung in die Papyruskunde (1900) str. 123 nast. i Mitteis, Röm. Privatrecht bis auf die Zeit Diokletians I (1908) str. 292/3. — Do str. XXX uw. 1: materyał dotyczący słowa κέλλα zestawia P. M. Meyer, w edycyi P. Giss. I 2 str. 84[1]. Do grupy listów A (epistulae Cleonis, nr. 1 i nast.) zwracam uwagę na najnowsze opracowanie materyałów odnoszących się do słynnego architekta Kleona — K. Fitzler, Steinbrüche und Bergwerke im ptolemäischen und römischen Ägypten (1910, Leipziger hist. Abhandlungen T. XXI) str. 59 i nast. — Do nru 1 l. 3: w grecko-egipskim ustroju podatkowym deklaracye osób obowiązanych do płacenia podatków (ἀπογραφαί, ἀπογράφεσθαι) odgrywały pierwszorzędną rolę. Mają też one już swoją literaturę; ostatnio traktował o nich Preisigke, Girowesen im griechischen Ägypten (1910) szczególnie na str. 368 i nast., tamże wskazówki na literaturę dawniejszą. — Do nru 33 l. 13: o słowie διαλογή zob. Preisigke, w wym. wyżej dziele str. 297 (przedtem inaczej Koschaker, Ztschr. d. Sav.-Stift. Rom. Abt. 28[1907] str. 264 n.). — Wywody autora o tzw. κάτοχοι w Magnum Serapaeum (str. 55—58) zasługują na szczególną uwagę. Tłumaczenie Witkowskiego (por. nadto add. str. 139—140) uważam za zupełnie przekonywujące. — Do nru 38 l. 15: słowo χρηματίζειν przybiera w papirusach najrozmaitsze znaczenie, trafnie też Naber, Arch. f. Papf. III str. 18 nazywa je πολύσημον. Ma ono również już swoją literaturę; wymieniam najważniejszą: Gradenwitz, Arch. f. Papf. II 97; Naber l. c.; P. M. Meyer, Klio VI (1909), 424; Preisigke l. c. passim. — Do nru 38 l. 18: przy μονογράφος należy wymienić: Preisigke l. c 425[3], gdzie podana także literatura dawniejsza, tudzież P. M. Meyer, P. Giss. I 2 str. 2. — Do nru 44 l. 14: słowa ἀρραβών nie można identyfikować z łacińskiem pignus (tego też nie czyni Deissmann, Bibelstudien 104); oznacza ono zadatek. O historyi zadatku, a więc i o ἀρραβών w papirusach traktują aż trzy nowe prace, których wydawca nie mógł jeszcze znać (Taubenschlag, Historya zadatku w pr. rzymskiem Kraków 1910, Odb. z 54 Tomu Rozpraw Ak. Umiej.; Pappulias, Ἱστορικὴ ἐξέλιξις τοῦ ἀρραβῶνος ἐν τῷ ἐνοχικῷ δικαίῳ, Lipsk 1911 i Calogirou, die Arrha im Vermögensrecht in Berücksichtigung der Ostraka und Papyri, Lipsk 1911). O tym papirusie (P. Par. 58) traktuje obszernie tylko ostatni (str. 141/2), lecz interpretacya jego oparta na tekscie Letronne'a nie da się pogodzić z lekcyami, które podane są u Witkowskiego, ponadto są zupełnie dowolne, tak że wysnuta z niej konsekwencya na bardzo kruchej opiera się podstawie. Z tym tekstem, jaki obecnie mamy przed sobą, nie wiele można począć. — Do nrów 46 i 47 por. należy Wenger, Ztschr. S. Sav.-Stift. 23 (1902) str. 161 i nast. — Do nru 65: przy wyrażeniu κατεγγυάω τινά nie można pominąć pracy Partscha, Griechisches Bürg-

schaftsrecht I (1909) str. 90/91, podstawowej dla poznania greckiej ἐγγύη — Nr. 68 pochodzi z drugiego tomu P. Tebt. (= P. Tebt. II 459).

Duże powodzenie, jakiem się cieszyło pierwsze wydanie listów i które niewątpliwie w znaczniejszej mierze towarzyszyć będzie wydaniu obecnemu, powinno zachęcić wydawcę do podôbnego opracowania listów prywatnych z epoki rzymskiej, z których posiadamy w papirusach szereg cennych egzemplarzy, por. np. piękną ich kollekcyę w jednej z ostatnich publikacyi, P. Giss. I 1. Praca ta, która ze względu na obfitość materyału ograniczyćby się musiała do wyboru cenniejszych listów, przysporzy mu niemniejszą wdzięczność, nietylko sfer papirologicznych i filologicznych, ale wogólności wszystkich, którzy dla pomników starożytnej kultury należyte mają zrozumienie.

2. The Oxyrhynchus Papyri, Part VII edited with translations and notes by Arthur S. Hunt. (Egypt Exploration Fund, Graeco-Roman Branch). With 6 plates. London 1910.

Większą część siódmego tomu papirusów z Oxyrhynchos obejmują pomniki literackie, między nimi najważniejszy nabytek stanowi bardzo obszerny ułamek (kilkaset wierszów) z nieznanych prawie zupełnie dotąd dzieł poety Kallimacha Αἴτια i Ἴαμβοι. Nie wdając się w ocenę tego zabytku, jako obcego moim historyczno-prawnym studyom papirologicznym, zwracam tylko uwagę filologów na pracę prof. Arnima, Zum neuen Kallimachos. Sitzungsber. der Akad. d. Wiss. Wien, hist. phil. Klasse, Bd. 164, 4. Abh.

Z grupy dokumentów 'official' wymieniam: Nr. 1020 zawiera dwa reskrypty ces. Septimiusza Sewera i Karakalli, stojące w związku z in integrum restitutio propter minorem aetatem, lecz treść ich dość uboga nie przynosi romaniście nowych szczegółów. — Ogłoszenie o wstąpieniu Nerona na tron (Nr. 1021) stanowi ciekawy dokument historyczny, nie pozbawiony prawno-państwowego znaczenia; z dokumentem tym porównać należy P. Giss. 3 (por. Eos XVI, 182). — Dla administracyi wojskowej ważne są: Nr. 1022, papirus łaciński, dotyczący probatio tironum i 1023 odnoszący się do ἐπίκρισις weteranów. — P. Oxy. 1024 zawiera polecenie stratega do zarządców śpichlerza państwowego (σιτολόγοι), by wydano pewną ilość zboża na zasiew t. zw. δημόσιοι γεωργοί; w związku z tym dokumentem należy traktować Nr. 1031, stanowiący właśnie prośbę (αἴτησις) o udzielenie takiej 'pożyczki' zbożowej εἰς κατασποράν. [Zupełnie podobny pap. jest obecnie P. Hamb. I 19]. Przychylne załatwienie takiej prośby zawiera nr. 1024, por. lin. 19/20. Znakomite uwagi do obu tych papirusów na tle ówczesnych stosunków agrarnych i polityki agrarnej rządu daje Rostowzew w najnowszem swem bardzo cennem dziele: Studien zur Geschichte des römischem Kolonats (I Beiheft zum Archiv. f. Papf. 1910) str. 215/6, gdzie cały odnośny materyał jest zestawiony. Por. obecnie nadto P. M. Meyer, Kom. do

P. Hamb. I 19 (1911). — Nr. 1025 zawiera zaproszenie do dwóch artystów, aktora (βιολόγος) i deklamatora wierszów homerowych (ὁμηριστής) celem angażowania ich do współudziału w uroczystościach na cześć Kronosa. O miejscowościach Εὐεργετις, wspomnianej w tym pap. zob. obecnie Wilcken, Arch. f. Papf. V (1911) 440. — Względem nru 1027, zachowanego tylko w środkowej części, a zawierającego podanie do kierowników urzędu ksiąg gruntowych (βιβλιοφύλακες ἐγκτήσεων) por. obecnie Mitteis, Ztschr. d. Sav. Stift. R. A. 31 (1910) str. 361 i Wenger, Viertelj. für Social- und Wirtschaftsgeschichte 1911 str. 195/6. Z dalszych urzędowych dokumentów wymienić należy b. pięknie zachowany nr. 1028: deklaracya (ἐπίκρισις), dotycząca wpisania 14-letniego chłopca, syna kapłana, na listę osób uprzywilejowanych, płacących mniejsze pogłówne; 1029 oryginalne sprawozdanie rysowników hieroglifów (ἱερογλύφοι) i 1030 doniesienie o śmierci niewolnika. — Do nru 1032 dał Rostowzew we wspomnianem wyżej dziele, str. 107 nast. tak trafny i pouczający komentarz, że zbytecznem jest omawiać tu treść tego długiego dokumentu i znaczenie jego dla wyświetlenia stosunków agrarnych (w szczególności co do uprawy wina). Historya agrarna Egiptu znajduje w dokumencie tym z r. 162 znakomity przyczynek. — Nr. 1033 odsłania stosunki bezpieczeństwa publicznego w Oxyrhynchos (koniec IV w. po Chr.). Dwaj funkcyonaryusze nocnej służby bezpieczeństwa (νυκτοστράτηγοι; spotykamy ich w Dig. 50, 4, 18 § 12) uskarżają się wobec wyższej władzy policyjnej ῥιπάριοι (= riparii, por. M. Gelzer, Arch. f. Papf. V (1911) 357[2]) na to, że urząd ich połączony jest z niebezpieczeństwem dla ich życia (εἰς ψυχὴν ἐκινδυνεύσαμεν), gdyż często mają transportować niebezpieczne indywidua. Proszą więc o dodanie im asystencyi policyantów (οἱ δημόσιοι oznaczają tu policyę wiejską) i strażników (ἐφοδευταί).

Z dziedziny umów prywatno-prawnych ('contracts') zasługują na uwagę: szkic do testamentu (1034), nazwiska osób obdarzonych zastąpione są zaimkiem τις (por. o tem Mitteis j. w. str. 392); — umowa o najem jakiegoś przyrządu do czesania wełny lub tkania (ζεῦγος κτενιστικόν, 1035); — b. pięknie zachowana umowa o najem domu (1036). Dwie bizantyńskie umowy najmu (1037 z r. 444, 1038 z r. 568) dotyczą tylko pewnych ubikacyi mieszkalnych: w pierwszej wynajmuje się halę (ἐξέδρα), w drugiej ubikacyę parterową (ἐπίπεδος τόπος). Nr. 1030 przypomina znane kontrakty depozytu (por. Berger, Strafklauseln str. 103). Nr. 1040 przedstawiający doskonale zachowany kontrakt o pożyczkę zbożową, także w treści poprawniejszy i dokładniejszy od innych znanych z tej dziedziny papirusów, miałem sposobność omówić i wyzyskać dla określenia pojęcia ἡμιολία na innem miejscu (por. Strafklauseln str. 23 n., 92, 115). — Nr. 1042 zawiera pożyczkę pieniężną z czasów bardzo późnych (r. 578). W nrze 1041 ręczyciel przyjmuje na siebie zobowiązanie dłużnika głównego; prawnika zainteresują następujące słowa, odsłaniające konstrukcyę prawną tej transakcyi (lin. 10 sq.): ὑπὲρ τοῦ σε ἐχειν τὸ ἀσφαλὲς παρ᾽ ἐμοῦ — ὁμολογῶ ὀφείλειν καὶ ἔχειν [παρ᾽ ἐμαυ]τῷ — wymieniona suma pieniężna — ἐπεὶ (l. ἐπὶ) τῷ με ταύτας σοι ἀπο[καταστῆσ]αι etc.

Z rachunków i spisów ('accounts and lists') nry 1044—1053 można również wiele nowego się dowiedzieć; filolog znajdzie sposobność zabrania głosu co do kilku nowych i nie całkiem jasnych wyrażeń w 1051; na szczególną uwagę zasługuje nr. 1050 przedstawiający rachunek za urządzenie zabaw publicznych; wszyscy biorący udział pobierają odpowiednie honorarya.

Obfity zawartością tom, — jakkolwiek na ogół szczuplejszy od swych poprzedników — kończy cały szereg listów prywatnych (nry 1061—1072), pochodzących z czasów rzymskich i bizantyńskich; przeważnie są one doskonale zachowane i ze względu na swą treść niezwykle zajmujące.

Na wulgarną greczyznę nru 1069 zwracam szczególną uwagę. Nie mogąc dla braku miejsca wdawać się w szczegółowe omówienie tych cennych pomników starożytnej kultury, których lektura sprawia prawdziwą przyjemność, wymieniam tylko jeden, nr. 1070, unikat w swoim rodzaju. Jest to b. obszerny list czułego i troskliwego małżonka Demareusa do żony Arsinoi, który wydawca trafnie charakteryzuje, jako 'a verbose and rather pompous epistle'. Pani Arsinoe jest jednakże mniej skorą do pisania aniżeli jej mąż; znakomity jest ustęp, w której D. ironicznie jej dziękuje za to, że nic do niego nie pisze, mimo jego tylokrotnych próśb. Lin. 47 sqq.: πάνυ δὲ ὑμεῖν εὐχαριστῶ ὅτι πολλάκις ἐμοῦ γράψαντος ὑμεῖν ὑμεῖς οὐδὲ ὅλως ἐγράψατε οὐδὲ ἐμνήσθητέ μου περὶ τῆς ἀσφαλείας τῆς οἰκίας ἡμῶν, ὡς καὶ πολλάκις διὰ γραμμάτων καὶ ἐπιστολῶν καὶ κατ' ὄψιν παρὼν ἐνετειλάμην.

Jak zwyczajnie znajdujemy wreszcie kilka pięknych reprodukcyi oryginałów. Za dobroć edycyi ręczy nazwisko wydawcy A. S. Hunta.

3) Aegyptische Urkunden aus den königl. Museen zu Berlin. Herausg. von der Generalverwaltung. Griechische Urkunden. IV Band, 10 Heft. Berlin Weidmann 1910.

Tom czwarty publikacyi berlińskich papirusów dobiega raźno do końca. Niedawno wydany zeszyt 10. zawiera dalszy ciąg seryi dokumentów, pochodzących z wykopalisk w Abusir-el-mälaq (nry 1157—1184). Zawierają one w znacznej mierze szczegóły znane z poprzednich, na tem miejscu przezemnie omówionych zeszytów 6—9, zwłaszcza zaś umowy z dziedziny kontraktu pożyczki, obejmujące przeważną część nowego zeszytu, są nam w treści swej dobrze znane; należą tu: nry 1162, 1166 (oba zawierają przy końcu constitutum debiti proprii, dotyczące dawniejszego długu), 1170 I (zasługuje na uwagę ze względu na formułkę εὐτύχει, niezwykłą przy συγχώρησις, — por. także 1171 do 1173 — i podpisy stron), 1161, 1172, 1175 (w tych ostatnich występuje korrealność bierna). Równie liczne są kwity na spłacone już pożyczki, stylizowane w znanych formułkach, zawierające prawie zawsze jako sankcyę przekroczenia umowy t. zw. τὸ ὡρισμένον πρόστιμον (o którem obszernie pisałem w dziele »Die

Strafklauseln in den Papyrusurkunden. Ein Beitrag zum gräko-ägyptischen Obligationenrecht«. Leipzig, Teubner 1911, str. 38—46); tu należą: 1163 (stosunek nieco skomplikowany, co do treści zob. uw. wydawcy do w. 5), 1164, 1165 (na uwagę zasługują szczególnie w. 32—34), 1167 I (ważny ze względu na πιττάκιον), 1167 II (połączony z rozwiązaniem umowy o zastaw) 1168, 1160, 1170 II, 1173/4 i wreszcie 1160, kwit we formie ὁμολογία, niestety nie całkiem jasny.

Poza powyższymi dokumentami zawiera jednak ostatni zeszyt berlińskiego wydawnictwa kilka papirusów o bardzo cennych dla historyka prawa wiadomościach i te chciałbym w tym szczupłem sprawozdaniu wyróżnić. Dla nauki o historyi grecko-egipskiego prawa zastawu, przynosi nieocenione wprost szczegóły nr. 1158, w którym chodzi o uregulowanie skutków umowy o zastaw, już przedtem zawartej. Dokument ten nadaje się do monograficznego opracowania. Niezwykle cenny dla poznania prawa administracyjnego w Egipcie grecko-rzymskim jest nr. 1159, umowa, w której strateg angażuje zastępcę dla pewnych czynności administracyjnych (zob. w. 7/8). Umowa ta jest wzorowana na umowach prywatno-prawnych, w szczególności na umowach, zawierających zapewnienie bezszkodności (zob. moje Strafklauseln str. 203 n.), gdyż zastępca ten odpowiada za szkodę, jaką wskutek swego urzędowania wyrządzi strategowi. Lekcye miejscami niepewne.

Nr. 1157 przypomina dotychczas jako unikat znaną z P. Lond. III 1164 h. μισθωπρασία (por. do tego papirusu Berger, Strafklauseln j. w. str. 148 n. i literaturę tamże podaną; ponadto Arangio-Ruiz, Arch. giur. 81, 443 n. i Bull. dell'ist. di dir. rom. XXIII, estr. str. 25).

Po raz pierwszy pojawia się w dokumentach aleksandryjskich cessya (nr. 1170 IV), przypominająca w szczegółach znane z tej dziedziny dokumenty, por. Wenger, Zession im Recht der gr.-äg. Papyri, Studi Fadda IV i moje Strafklauseln str. 201 nn. Odstąpienie pretensyi wyraża się przez odstąpienie prawa ściągania danej wierzytelności (παραχωρεῖν πρᾶξιν). Ważniejszym jednakże dla nauki o grecko-egipskiej cessyi jest Nr. 1171. Tło faktyczne tego dokumentu jest następujące: Stefanos pożyczył Herodesowi kwotę 1000 drachm w r. 13 przed Chr. (w. 13—16); w dwa lata później (w. 11) odstąpił St. tę wierzytelność drogą παραχώρησις δανείου Zamanosowi. W niniejszym dokumencie, pochodzącym z r. 10 przed Chr. zostaje ta cessya cofnięta, przyczem jako motyw tego cofnięcia, skutkiem którego St. odzyskuje w całej pełni swą dawną wierzytelność, podane jest: ἕνεκα τοῦ κατὰ πίστιν ταύτην (sc. παραχώρησιν) γεγονέναι. Widocznie więc Stef. odstąpił tę pretensyę warunkowo, z pewnem zastrzeżeniem, może w celu zastawienia (κατὰ πίστιν odpowiada łacińskiemu wyrażeniu znanemu z tab. Baet.: fidi fiduciae causa, por. Gerhard, Philologus 63, 575, Gradenwitz, tamże 578, 580, nadto P. Oxy. III 486, 508), którą obecnie wskutek uiszczenia się owego zastrzeżenia Zam. musi recedować. Prawniczo ciekawe jest, że przy tej transakcyi współdziała także dłużnik Herodes jako συνευδοκῶν, a więc dający swe przyzwolenie do tej recessyi. Tego w dotychczas znanych dokumentach cessyjnych w papirusach nie było (zob. materyał zestawiony

u Wengera j. w.). W niniejszym wypadku jednak dłużnik współdziałał także przy pierwszej cessyi (na Zamanosa, por. w. 9/10) i tem zapewne należy tłumaczyć jego obecne przyzwolenie. Czy może w pierwotnym rozwoju cessyi grecko-egipskiej zezwolenie dłużnika było koniecznem (jak to było w początkowem stadyum prawa rzymskiego, przy delegacyi dla celów ustąpienia wierzytelności, por. Girard—Mayr, System II 796, Perozzi, Instituzioni II 146), na podstawie tego jedynego dokumentu zadecydować trudno, zapamiętać w każdym razie należy, iż charakterystyczny ten papirus jest o kilkadziesiąt lat starszy od najbliższego mu wiekiem, dotąd jako najdawniejszy znanego dokumentu cessyjnego, P. Oxy. II 271. Dalsza część dokumentu dotyczy skwitowania zapłaty procentów, narosłych za czas do sporządzenia niniejszego dokumentu ubiegły.

Nry 1176—1184, zachowane w nieznacznych szczątkach, ogłoszone są tylko w opisie na wzór 'descriptions' w angielskich wydawnictwach.

Na podstawie prywatnych wiadomości od kierownictwa oddziału papirologicznego w berlińskiem muzeum zaznaczam, że od piątego tomu począwszy publikacya papirusów berlińskich pojawi się w zupełnie nowej szacie. Miejsce litografii zajmie druk, ponadto dodane będą do poszczególnych dokumentów na wzór obecnie ogólnie przyjętego systemu komentarze i uwagi. Zmianę tę powita świat papirologiczny z wdzięcznością i uznaniem.

Ze zbiorów berlińskich pochodzi również publikowany osobno poza zbiorową edycyą dokument następujący:

4) Fr. Zucker, Urkunde aus der Kanzlei eines römischen Statthalters von Ägypten in Originalausfertigung (w Sitzungsberichte der Kgl. preuss. Akademie d. Wissenschaften, 1910, pag. 710—730).

Papirus ten zawiera pismo znanego już z szeregu innych dokumentów prefekta Egiptu, Subatianusa Aquila, zarządzające wypuszczenie na wolność skazańca, zasądzonego do ciężkich robót w łomach alabastru, po odbyciu kary (πληρώσαντα τὸν τῆς καταδίκης χρόνον). Dokument ten jest pierwszym znanym dotąd oryginałem decyzyi prefekta Egiptu, podczas gdy wszystkie inne dotąd publikowane były tylko odpisami. Tem tłumaczy się pismo tekstu, skreślone dużemi wyraźnemi literami. — Zwracam uwagę filologów na nowe słowo ἀλαβαστρών.

Opracowanie Zuckera, któremu w dalszych tomach publikacyi berlińskich papirusów przypadnie większy udział, jest bardzo staranne.

5) Griechische Papyrusurkunden der Hamburger Stadtbibliothek. Bd. I herausgegeben und erklärt von Paul M. Meyer. Heft 1 (mit 7 Lichtdrucktafeln). 1911 (Leipzig—Berlin, B. G. Teubner).

Do rzędu miast, mogących się poszczycić własnym zbiorem papirusów, wstąpił w ostatnich czasach Hamburg, którego biblioteka miejska przystąpiła właśnie do edycyi swych papirusów.

Wybór osoby wydawcy padł na P. M. Meyera, który jako edytor papirusów giesseńskich odrazu stanął w rzędzie najzasłużeńszych (por. Wilcken, Arch. f. Papf. V, 3 (1911) str. 426, Wenger, Vierteljahrschrift für Social- und Wirtschaftsgesch. 1911 str. 191 nn.; Eos XVI 181). Jak z pierwszego zeszytu, zawierającego 23 dokumentów wyłącznie treści prawniczej (z wyjątkiem nru 22, przedstawiającego koncept napisu na grobowiec w heksametrach, z uwagami znanego teologa berlińskiego Deissmana) widać, zbiór hamburski nie posiada wprawdzie rzeczy nieznanych, celuje jednak znakomitym stanem zachowania swych egzemplarzy i doborowością ich treści, aczkolwiek w szczegółach przeważnie znanej. Jeżeli jednak mimo to edycya hamburska nieodstępną będzie towarzyszką każdego papirologa, to stanie się to głównie dzięki jej znakomitemu opracowaniu, w szczególności cennym komentarzom i uwagom, których Meyer całe skarby nagromadził. Nie chcąc się powtarzać zaznaczam tylko, że edycya hamburska wykazuje wszystkie te zalety, o których pisałem z okazyi edycyi papirusów z Giessen (Eos XVI, 181), konstatując z zadowoleniem, że jedyna wada — przesadna dokładność aparatu lekcyjnego — znikła w obecnem wydawnictwie. Już te słowa wystarczą, by polecić głębsze zajęcie się papirusami hamburskimi, na bogatą ich zawartość zwróci uwagę krótki, systematyczny przegląd opublikowanych dokumentów; pochodzą one z nielicznymi wyjątkami z czasów rzymskich, tylko nry 21 i 23 pochodzą z czasów bizantyńskich.

Rozpatrzmy się naprzód w 'kawałkach' urzędowych. Nr. 4 to χειρογραφία, zawierająca przyrzeczenie stawienia się w sądzie przed prefektem Egiptu w Aleksandryi. Petent został bowiem zapozwany przez jakiegoś żołnierza aleksandryjskiego (sprawa nie jest bliżej znana) i na wezwanie stawienia się w Aleksandryi składa niniejsze przyrzeczenie. Dla nauki o postępowaniu sądowem ważny dokument. — Z dziedziny dokumentów administracyjnych pochodzi Nr. 6, sprawozdanie zarządcy państwowych magazynów rybnych we wsi Hefaistias z r. 129. Połów ryb w jeziorze Moeris nie był w tym roku wydatny, przeto zarządca wynajął magazyny osobom prywatnym za czynszem. Nr. 7 zawiera deklaracyę t. zw. κατ' οἰκίαν ἀπογραφή z okazyi spisu ludności. Nr. 9 odsłania ciekawą stronę egipskiego systemu podatkowego. Oto zawiera on spis opłat, składanych za posiadanie i używanie koni; podatek ten nazywa się ὑπὲρ διπλώματος ἵππων i wynosi w niniejszym dokumencie 8 dr. i 8 ob. od konia. Stosownie do organizacyi ściągania podatków w Egipcie i ten podatek wydzierżawiano, a mianowicie łącznie z podatkiem od osłów dzierżawcom, zwanym ἐγλήμπτορες διπλώματος ὄνων. Osły odgrywały w życiu gospodarczem Egiptu w pierwszych wiekach chrześcijaństwa większą rolę aniżeli konie, np. w transporcie zbożowym (por. nr. 17). — Nr. 10 zawiera doniesienie do dekadarcha o dokonanej kradzieży w domu pani Herais podczas jej nieobecności. Pokrzywdzona wylicza dokładnie skradzione jej rzeczy; są to różne części garderoby kobiecej, tudzież najroz-

maitsze naczynia i sprzęty, na których oznaczenie posługuje się ona niejednokrotnie nieznanemi dotąd wyrażeniami. Wydawca objaśnia około 40 wyrażeń z tej dziedziny; co do niektórych z nich jeszcze filologowie powiedzą ostatnie słowo. Nr. 12 zawiera wyciąg ze sprawozdania, dotyczącego rewizyi (ἐπίσκεψις) katastru gruntowego. Przy takiej rewizyi urzędnicy, którzy ją przeprowadzają, mają stwierdzić, czy podania dzierżawców domen państwowych lub cesarskich, domagających się opustu czynszu dzierżawnego z powodu pewnych klęsk elementarnych, są zgodne z prawdą (np. z powodu powodzi γῆ καθ' ὕδατος. Z drugiej strony także posucha spowodowana tem, iż wylew Nilu był za słaby (γῆ ἄβροχος) dawała również prawo żądania opustu czynszu dzierżawnego i podatku gruntowego. Taką prośbę o zniżenie podatku przedstawia nr. 11.

Dla nauki o grecko-egipskich księgach gruntowych zawiera pierwszy zeszyt hamburskich papirusów bardzo cenne przyczynki: nry 14 i 16. Nr. 14 to podanie do urzędu ksiąg gruntowych, donoszące o pozbyciu nieruchomości, przyczem sprzedawca zostawia część ceny kupna w rękach kupującego, aby nią zaspokoił ciążące na nieruchomości hipoteki. W niniejszej prośbie, należącej do typu προσαγγελία brak jednak wniosku końcowego o ἐπίσταλμα t. j. upoważnienia notaryatu do spisania formalnego kontraktu, gdyż urząd ksiąg gruntowych zezwoli na wpis dopiero, skoro kupujący wykaże się ze zaspokojenia obu wierzycieli sprzedawcy. Dokument bardzo wartościowy. Nr. 16 przedstawia natomiast znaną nam już skądinąd prośbę do urzędu ksiąg gruntowych skierowaną o t. zw. παράθεσις, która tu tem większe zyskuje znaczenie, ile że zachowany jest także kontrakt kupna (nr. 15), stanowiący podstawę niniejszej prośby o prowizoryczny wpis. Na podstawie nru 16 wydawca znakomicie uzupełnia luki nru 15 w sposób, nie pozostawiający żadnych wątpliwości. — Nr. 18 odsłania ważną stronę kancelaryjnego urzędowania w Egipcie grecko-rzymskim. Akty i dokumenty prawne tej samej kategoryi złożone u poszczególnych władz zlepia się brzegami w jeden rotuł συγκολλήσιμον, poczem przesyła się je do archiwum państwowego. Takiej przesyłce urzędowej towarzyszy pismo zwane ἀναγραφή, zawierające krótki przegląd treści przesłanych aktów. Taką ἀναγραφή stanowi nr. 18; por. cenne uwagi wydawcy i Preisigke'go, Girowesen im griech. Aegypten (1910) str 408 nast. — O nrze 19 wspomniałem wyżej przy P. Oxy. VII 1036.

Z dziedziny umów prywatno-prawnych zawiera publikacya hamburska następujące dokumenty: Nr. 2 umowa, zawierająca wszelkie cechy pożyczki pieniężnej, którą strony — nie wiadomo dlaczego ubierają w nazwę depozytu (παραθήκη); nr. 5 ofertę dzierżawną, sformułowaną według znanego schematu; dwie umowy dzierżawne nr. 20 i 23, z tych ostatnia z czasów bizantyńskich (r. 569) dotycząca winnicy (ἀμπελικὸν χωρίον) wykazuje szczegóły ciekawe zarówno pod względem filologicznym jak i prawniczym. — Nr. 21, umowa o dostawę λινοκαλάμη, omówiony został przezemnie, za przyzwoleniem wydawcy jeszcze przed niniejszą publikacyą w pracy 'Strafklauseln in den Papyrusurkunden' str. 109[2], 114[5] i 143/4. — Pokwitowania najrozmaitszej kategoryi stanowią nry 1, 3 i 8.

Piękny wygląd edycyi hamburskich papirusów, ozdobionej niezwykle obfitą, jak na szczupły zeszyt, liczbą światłodrukowych odbitek, przynosi zaszczyt także nakładcy, znanej firmie B. G. Teubnera w Lipsku, której jubileusz stuletniego istnienia i wydatnej działalności na polu filologii klasycznej obchodził niedawno uroczyście cały filologiczny świat naukowy.

Ze zbioru hamburskiego pochodzą także papirusy opublikowane w pracy:

6) Die libelli aus der Decianischen Christenverfolgung von Prof. Paul M. Meyer in Berlin. (Aus dem Anhang zu den Abh. der Kgl. preuss. Akad. d. Wiss. vom J. 1910) mit 2 Tafeln (str. 34).

Dokumenty te — z tych 19 opublikowanych po raz pierwszy, 5 zaś znanych z dawniejszych publikacyi — stanowią ważny przyczynek do poznania prześladowań chrześcijan za czasów ces. Decyusza. Edykt z r. 249 tegoż cesarza, zawierał ogólny nakaz składania ofiar bogom państwa rzymskiego. Aby się uchronić przed prześladowaniami, musieli obywatele państwa na czynność złożenia ofiary uzyskać poświadczenie ze strony osobnej komisyi t. zw. οἱ ἐπὶ τῶν θυσιῶν ἡρημένοι. Prośby o wydanie takiego poświadczenia nazywają się libelli, których cały szereg pochodzących z czerwca i lipca roku 250 po Chr. przeważnie ze wsi Θεσδέγφεις we Fajium, spotykamy w niniejszym zbiorze. Poświadczenie wypisuje się na egzemplarzu samej prośby; nie zawsze są one zgodne z prawdą. Ojcowie kościoła (Cypr., Tert., zob. str. 22[7]) piszą, że za opłatą pewnej sumy pieniężnej można było uzyskać potwierdzenie złożenia ofiary, jakkolwiek się ofiary nie złożyło. — Komentarz historyczny Meyera jest wyczerpujący, edycya wzorowa.

Lwów. *Dr. Adolf Berger.*

A Nr 018183

DOM KSIĄŻKI

C e n a

zł 24 gr

DK - 28 d
1.54
Wzór jednoraz. CWD, W-wa. 15973/K
2041 - Łak - 25.11.53 - 3000 b' à 100 k.

Rocz… 1894—1901 są dla nowo przystępuj… Skarbnika Towarzystwa Prof. Fr. H… enie 4 korony za rocznik.

Nakł… wyszły i są we wszystkich księg…

BIEŃKOV… na Forum w Rzymie. Z planem Forum Romanum (według Ch. Huelsena). (Odbitka z »Eos«). Cena 60 hal.

ROZWADOWSKI JAN. Semazyologia czyli nauka o rozwoju znaczeń wyrazów. Jej stan obecny, zasady i zadania. (Odbitka z »Eos«). Cena 3 K.

— **Dzisiejszy stan językoznawstwa porównawczego.** (Odbitka z »Eos«). Cena 1 kor.

— **»Praojczyzna indo-europejska«** (Odbitka z »Eos«). Cena 1 K.

SINKO TAD. Romans grecki. Jego powstanie i organiczny rozwój. (Odbitka z »Eos«). Cena 1 K. 50 h. (Główny skład w księgarni Spółki wydawniczej polskiej w Krakowie).

— **Jerzy Karol Skop.** Chłop humanista z XVIII w., 39 str. Cena 1 K. 20 h.

— **Menander w świetle nowych komedyj.** (Odbitka z »Eos«). Cena 1 K. 20 h.

„Księgi pamiątkowej dla Prof. Dra L. Ćwiklińskiego" pozostał pewien zapas egzemplarzy, które są do nabycia u Prof. Fr. Hoszowskiego po znacznie zniżonej cenie 2 K.

W administracyi Eos są do nabycia:

WITKOWSKI STAN. Nowe odkrycia w dziedzinie muzyki greckiej. Kraków 1895. Cena 30 hal.

— **Sofoklesa Antygona a Shelleya Rodzina Cencich.** Kraków 1904. Cena 30 hal.

Po znacznie zniżonej cenie jest do nabycia u Prof. Hoszowskiego: **Almae Matri Jagellonicae,** qui ab ipsa multa olim in litteris perceperant, quinque saecula feliciter peracta gratulantur. (Leopoli 1900) str. 128 z (tablicą). (Książka pamiątkowa, zawierająca prace łacińskie i polskie: Wróbla, Śmiałka, Witkowskiego, Czubka Dembitzera, Nitscha, Frączkiewicza, Siedleckiego, Steina, Bronikowskiego, Winkowskiego, Rozwadowskiego i Kallenbacha). Cena 30 h.

Komitet wydawniczy.

BIBLIOTEKA KÓRNICKA
Cz. 2810/18

SPIS RZECZY ZESZYTU I.

I. Rozprawy z zakresu filologii klasycznej i językoznawstwa:
Sajdak Io., De Gregorio Naz. posteriorum rhetorum... fonte II . . 1
Handel Jak., O pokrewieństwie języków indoeur. i semickich . . 31
II. Z archeologii:
Zmarzły Ios., de duobus vasorum Panathenaicorum fragmentis Cracoviensibus (cum duabus tabulis) 48
Bieńkowski P., W sprawie poszukiwań naukowych w Azyi Mniejszej i Syryi 53
III. *Z humanizmu:*
Miodoński A., Ad Philippum Callimachum 58
Rygiel Stef., Rzymskie wzory i źródła Satyr Opalińskiego . . 60
VI. Γρασίνιος Β., Ἀθηναΐς (πρᾶξις γ' καὶ δ') 90
Εἰς Πέτρον Σκάργαν ἐπίγραμμα 107
IV. Recenzye — sprawozdania — zapiski:
Klinger W., Świat zwierzęcy w zabobonach starożytnych i współczesnych (A. Patkowski), str. 108. — Z najnowszych publikacyj papirusowych: 1) Witkowski S., Epistulae privatae graecae, str 118. — 2) The Oxyrhynchus Papyri VII, str. 121. — 3) Aegyptische Urkunden aus kgl. Museen zu Berlin, Griech. Urk. IV, 10, str. 123. — 4) Zucker Fr., Urkunde aus d. Kanzlei eines röm. Statthalters z. Ägypten, str. 125. — 5) Griechische Papirusurkunden d. Hamburger Stadtbibliothek, H. I, str. 125. — 6) Paul M. Meyer, Die libelli aus d. dezianischen Christenverfolgung, str. 128 (A. Berger).